

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

KARIŞIK LEHÇELİ ESERLERDE İSİM ÇEKİM EKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Asiye KADIOĞLU

Diyarbakır-2022

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

KARIŞIK LEHÇELİ ESERLERDE İSİM ÇEKİM EKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Asiye KADIOĞLU

Danışman
Doç. Dr. Burhan BARAN

Diyarbakır-2022

KABUL VE ONAY

Doç Dr. Burhan BARAN danışmanlığında **Asiye KADIOĞLU** tarafından yapılan “**Karışık Lehçeli Eserlerde İsim Çekim Ekleri**” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından **Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Unvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. M. Abdulbasit SEZER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Burhan BARAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin TUĞLUK

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 20/06/2022

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../.../20

Prof. Dr. Bahar BURTAN DOĞAN

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

BİLDİRİM

Tezimin içerdığı yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi DÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

(İmza)

Asiye KADIOĞLU

... / ... /

ÖN SÖZ

XIII. yüzyılda Anadolu’da ortaya çıkan ilk eserler, Oğuzca özellikler yanında Doğu Türkçesinin özelliklerini de taşımaktadır. Bu nedenle bu eserlere karışık lehçeli eserler denmektedir. Türk dili açısından karışık lehçeli eserler önemli bir yer tutar. Bu çalışmada amacımız karışık lehçeli eserlerdeki isim çekim eklerini ayrıntılı bir biçimde incelemek suretiyle dönemle ilgili dil çalışmalarına ışık tutmaktır. Bu çalışma, Türk dilinin tarihi değişim ve gelişiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması açısından önemlidir.

Türk dili araştırmalarında *Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik*, *Ferâiz Kitabı*, *Kıssa-i Yûsuf*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*, *Kuduri Tercümesi*, *Şerhü’l-Menar*, *Kitâb-ı Güzîde* gibi eserler karışık lehçeli olarak sayılmaktadır. İlk zamanlar, bu eserlerdeki farklı dil özelliklerinin bölgesel farklılık ve farklı dönemlerde yapılan istinsah çalışmalarından ortaya çıktığı düşünülmüştür. Birçok araştırmacı bu eserlerin ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri üzerinde durmuştur. Ancak bu eserlerin içerikleri ayrıntılı olarak pek incelenmemiştir. Bu konularda yapılacak her ayrıntılı çalışma o dönemin eksik bir yönünü aydınlatacaktır.

Bu çalışmada, önce Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleri tanıtılacaktır. Daha sonra tezimizde isim çekim eklerini ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz karışık lehçeli eserler (*Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik*, *Ali’nin Kıssa-i Yûsuf’u*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*) hakkında bilgi verilecektir. Ardından tezin konusunu içeren isim çekim ekleri ve bu eklerin dil bilimciler tarafından ele alınışı üzerinde durulacaktır. Bu bilgilerden sonra üzerinde inceleme yapacağımız adı geçen dört eserde isim çekim ekleri ayrıntılı olarak işlenecektir.

Çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusu, sınırlılıkları, modeli, evreni üzerinde durulmuş ve veri toplama araçlarına değinilmiştir. Birinci bölümde Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleri ve incelenen eserler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca isim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işlenişi ele alınmıştır. Bu konudaki bulgularımız yine bu bölümde incelenmiştir. İkinci bölümde ise; Karışık Lehçeli Eserlerde İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri üzerinde durulmuştur. İsim çekim eklerinin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanılış şekillerini sunduktan sonra taranan eserlerdeki isim çekim ekleri ve kullanılış şekilleri işlenmiştir. Sonuç bölümünde ise karışık lehçeli eserlerde isim çekim eklerinin kullanılış şekilleri konusunda ulaşılan sonuçlar maddeler hâlinde verilmiştir.

Türk dili araştırmalarına az da olsa katkıda bulunmuş olmak bizi mutlu edecektir. Bu konuda yapılacak her türlü eleştiri kendimizi geliştirmemize yardımcı olacaktır. Yüksek lisans ders döneminde ilminden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Sadettin Özçelik’e, Prof. Dr. Halil Çeçen’e, Prof. Dr. İdris Kadioğlu’na ve bu tezin hazırlanmasını yöneterek tezin her aşamasında beni yönlendiren, motive eden, çalışmayı titizlikle okuyup düzelten danışman hocam Doç. Dr. Burhan Baran’a teşekkürü bir borç bilirim.

Asiye Kadioğlu

Diyarbakır 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER TABLOSU

KABUL VE ONAY	iii
BİLDİRİM.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xiv
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	1
3. Araştırmanın Modeli.....	2
4. Evren ve Örneklem	2
5. Veri Toplama Araçları	2
1. BÖLÜM.....	2
1.1. Eski Türkçe Dönemi	2
1.2. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi.....	4
1.3. Karışık Lehçeli Eserler	6
1.4. İncelenen Karışık Lehçeli Eserler Hakkında Genel Bilgiler	9
1.4.1. Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik	12
1.4.2. Kıssa-i Yusuf.....	16
1.4.3. Kitâb-ı Gunya.....	17
1.4.4. Kitâb-ı Ata Dede	18
1.5. İsim Çekim Ekleri.....	19
1.5.1. İsim Çekim Eklerinin Bazı Dil Bilgisi Kitaplarında İşlenişi	19
1.5.2. Taranılan Eserlerde İşlenişi.....	32
1.5.3. Bu Çalışmada İsim Çekim Eklerinin İşlenişi	33
2. BÖLÜM.....	35
KARIŞIK LEHÇELİ ESERLERDE İSİM ÇEKİM EKLERİ	35
ÇOKLUK EKİ.....	35
2.1. +lAr.....	35
2.1.1. Kullanılış Şekilleri	36

2.1.1.1. İsimlerde Kullanılışı	36
2.1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	36
2.1.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	38
İYELİK EKLERİ.....	38
2.2.1. I. Tekil Kişi İyelik Eki + (I)m	39
2.2.1.1. İsimlerde Kullanılışı	39
2.2.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	39
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	39
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	39
2.2.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	41
2.2.1.1.3. Zamirlerde Kullanılışı	42
2.2.2. II. Tekil Kişi İyelik Eki +(I)η	43
2.2.2.1. İsimlerde Kullanılışı	43
2.2.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	43
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	43
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	44
2.2.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	46
2.2.2.1.3. Zamirlerde Kullanılışı	46
2.2.3. III. Tekil Kişi İyelik Eki +sI/ +I	47
2.2.3.1. İsimlerde Kullanılışı	47
2.2.3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	47
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	47
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	49
2.2.3.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	51
2.2.4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki +(I)mIz	51
2.2.4.1. İsimlerde Kullanılışı	52
2.2.4.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	52
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	52
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	52
2.2.4.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	54
2.2.4.1.3. İlgi Durumu Ekiyle	54
2.2.4.1.4. Zamirlerde Kullanılışı	54
2.2.5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki +ηIz	55

2.2.5.1. İsimlerde Kullanılışı	55
2.2.5.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	55
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	55
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	56
2.2.5.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	58
2.2.5.1.3. İlgi Durumu Ekiyle	59
2.2.5.1.4. Zamirlerde Kullanılışı	59
2.2.6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki +lArI (n).....	59
2.2.6.1. İsimlerde Kullanılışı	59
2.2.6.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	59
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	59
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	59
İSİM DURUM EKLERİ.....	62
2.3.1. Yalın Durum Ø	62
2.3.2. İlgi Durumu	63
2.3.2.1. +(n)İy/ İy	64
2.3.2.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	64
2.3.2.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerine	64
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	64
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	66
2.3.2.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	69
2.3.2.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	70
2.3.2.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	73
2.3.3. Yükleme Durumu	76
Yükleme Durumu Şekilleri	76
2.3.3.1. +(y)I	76
2.3.3.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	76
2.3.3.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	76
<i>Ünlüyle Bitenlerde:</i>	76
<i>Ünsüzle Bitenlerde:</i>	78
2.3.3.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı.....	79
2.3.3.1.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde	80
2.3.3.1.1.4. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	81

2.3.3.2. +nI.....	83
2.3.3.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	83
2.3.3.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	83
2.3.3.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	84
2.3.3.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	84
3.2.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	84
2.3.3.3. Eksiz Kullanılışı +Ø.....	85
2.3.3.3.1. İsimlerde Kullanılışı.....	85
2.3.3.3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	85
2.3.3.3.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	86
2.3.3.3.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde	88
2.3.3.3.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	90
2.3.4. Yönelme Durumu	90
Yönelme Durumu Şekilleri	90
2.3.4.1. +(y)A.....	90
2.3.4.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	91
2.3.4.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	91
Ünlüyle Bitenlerde:	91
Ünsüzle Bitenlerde:	93
2.3.4.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	95
2.3.4.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	97
2.3.4.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	99
2.3.4.2. +Ga.....	101
2.3.4.2.1. İsimlerde Kullanılışı.....	101
2.3.4.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	101
2.3.4.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	102
2.3.4.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	102
2.3.4.2.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	102
2.3.5. Bulunma Durumu	102
2.3.5.1. +dA	103
2.3.5.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	103
2.3.5.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	103
2.3.5.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	105

2.3.5.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	106
2.3.5.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	109
2.3.6. Ayrılma Durumu	109
Ayrılma Durumu Şekilleri	110
2.3.6.1. +dAn	110
2.3.6.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	110
2.3.6.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	110
2.3.6.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	113
2.3.6.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	115
2.3.6.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	116
2.3.6.2. +dIn.....	118
2.3.6.2.1. İsimlerde Kullanılışı.....	118
2.3.6.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	118
2.3.6.2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde.....	119
2.3.6.2.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde	119
2.3.6.2.1.4. Zamirlerde Kullanılışı.....	119
2.3.7. Araç-Birliktelik Durumu	119
Araç-Birliktelik Durumu Şekilleri	120
2.3.7.1. +lA	120
2.3.7.1.1. İsimlerde Kullanılışı.....	120
2.3.7.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	120
2.3.7.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı.....	122
2.3.7.2. +(I)n	123
2.3.7.2.1. İsimlerde Kullanılışı.....	123
2.3.7.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	123
2.3.7.3. Birle / Bile / Birlen / Bilen Edatı	123
2.3.8. Eşitlik Durumu	124
2.3.8.1. +CA.....	124
2.3.8.1.1 İsimlerde Kullanılışı	124
2.3.8.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	124
SORU EKİ.....	125
2.4.1. mI, mU	126
2.4.1.1. İsimlerde Kullanılışı	126

2.4.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	126
2.4.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	127
2.4.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	127
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ	135

ÖZET

Bu çalışma, karışık lehçeli eserlerde isim çekim ekleri üzerine yapılmıştır. Tezde öncelikle karışık lehçeli eserlerin olduğu dönem olan Eski Anadolu Türkçesi üzerinde durulmuştur. Sonra Eski Anadolu Türkçesi ve Doğu Türkçesi özelliklerini gösteren karışık lehçeli eserlerden *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede* hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserler kısaca tanıtıldıktan sonra tezin konusunu teşkil eden isim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işleniş özetle sunulmuştur. Tezde isim çekim eklerini işlerken şu sıra takip edilmiştir: Ekin tanımı, Eski Türkçedeki kullanılış şekilleri ve örnekleri, incelediğimiz eserlerde kullanılış şekilleri. Sonuç bölümünde bulgular üzerinde genel değerlendirmelere yer verilmiş, tezde yararlanılan kaynaklar yazılarak çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Karışık lehçeli eserler, Eski Anadolu Türkçesi, *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*, isim çekim ekleri.

ABSTRACT

This study was carried out on noun inflectional suffixes in mixed language works. In the thesis, first of all, Old Anatolian Turkish, which is the period when mixed language works were formed, was emphasized. Then, information about Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik, Ali's Kıssa-i Yûsuf, Kitâb-ı Gunya, Kitâb-ı Ata Dede which are among the mixed-language works written in Old Anatolian Turkish, are given. After these works are briefly introduced, the processing of noun inflectional suffixes, which is the subject of our thesis, by the researchers is briefly presented. In the thesis, the following sequence has been followed while processing noun inflectional suffixes: Definition of suffix, usage patterns and examples in Old Turkish, usage patterns in the texts we examined. In the conclusion part, general evaluations on the findings are given, the sources used in the thesis are written and the study is completed.

Keywords:

Mixed language works, Old Anatolian Turkish, Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik, Kitâb-ı Gunya, Kitâb-ı Ata Dede, Ali's Kıssa-i Yûsuf, inflectional suffixes.

KISALTMALAR

a. Kitap Kısaltmaları

BH: Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik

KY: Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u

KG: Kitâb-ı Gunya

KA: Kitâb-ı Ata Dede

b. Diğer Kısaltmalar

ET: Eski Türkçe

TT: Türkiye Türkçesi

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

TDK: Türk Dil Kurumu

vb. : Ve benzeri

s. : Sayfa

c. İşaretler

- : Ekin fiile bağlandığını gösterir.

+ : Ekin isme bağlandığını gösterir.

(+) : Tercih edilen terimle birlikte alternatif olarak kullanılan terimi göstermektedir.

I: ı, i

U: u, ü

A: a, e

C: c, ç

G: g, k

GİRİŞ

Türkçenin tarihî gelişiminde Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli bir yeri vardır. Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkçe ile Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında bir köprü görevi görür. Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalar, dönemin aydınlanmasına katkı sunduğundan önemlidir.

Bu dönemde yazılan eserler ses ve şekil bilgisi bakımından Oğuzca özellikler yanında Doğu Türkçesinin özelliklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Karışık lehçeli olarak adlandırılan bu eserler (*Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Ferâiz Kitâbı*, *Kuduri Tercümesi*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Şerhü'l-Menar*, *Kitâb-ı Güzide*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*) üzerine yapılan çalışmalar Eski Anadolu Türkçesi döneminin aydınlanmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, önce Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Sonra incelenen karışık lehçeli eserler (*Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Ata Dede*, *Kitâb-ı Gunya*) tanıtılacaktır. Ardından tezin konusunu teşkil eden isim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işleniş hususunda açıklamalar yapılacaktır. Bu tez çalışmasında ele alınan konu işlenirken şu sıra takip edilecektir:

1. Ekin tanımı, 2. Eski Türkçedeki kullanılış şekilleri, 3. İncelediğimiz eserlerde kullanılış şekilleri ve örnek cümleler.

1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada, önce Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleri tanıtılmıştır. Daha sonra tezimizde isim çekim eklerini ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz karışık lehçeli eserler (*Behcetü'l-Hadâ'ik*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*) hakkında bilgi verilmiştir. Ardından tezin konusunu içeren isim çekim ekleri ve bu eklerin dil bilimciler tarafından ele alınışı üzerinde durulmuştur.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada ele alınan karışık lehçeli eserler, *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Ferâiz Kitâbı*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kuduri Tercümesi*, *Şerhü'l-Menar*, *Kitâb-ı Güzide*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede* vb. arasından *Behcetü'l-Hadâ'ik*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede* seçilerek sınırlandırılmıştır.

3. Araştırmanın Modeli

Araştırma sürecinde çalışma betimsel araştırma yöntemi kullanılarak dört metinden seçmeler yapılarak incelenmiştir. İnceleme yapılan metinlerde herhangi bir değişiklik yapılmadan cümleler alınmıştır. Nicel araştırma yönteminden faydalanılmış, araştırılan konu gözlem ve deney yoluyla nesnel bir şekilde ölçülüp, sayısal verilerle ifade edilmiştir. Nitel araştırma yönteminden faydalanılmış, araştırılan konu doğal ortamında gerçekçi bir biçimde ortaya koyulmuş. Üzerinde inceleme yapılan metinler orijinal halleriyle incelenmiştir.

4. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, *Behcetü'l-Hadâ'ik*, *Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede* adlı eserlerindeki metin kısmından örnek cümleler seçilerek hazırlanmıştır.

5. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın inceleme kısmında: 1. Eser, Melike Somuncu'nun *Behcetü'l-Hadâ'ik* adlı doktora tezinde s.64-524 arasındaki metin kısmı incelenmiştir. 2. Eser, Ali Cin'in *Ali, Kıssa-i Yusuf* adlı doktora tezinde s.186-485 arasındaki eserin metin kısmı incelenmiştir. 3. Eser, İsmail Güneş'in *Karışık Dilli Kitâb-ı Ata-Dede Üzerinde Bir Dil İncelemesi* adlı doktora tezinde s.302-466 arasındaki metin kısmı incelenmiştir. 4. Eser Muzaffer Akkuş'un *Kitâb-ı Gunya* adlı doktora tezinde s. 277-400 arasındaki metin kısmı incelenmiştir. İncelenen metinlerden İsim Çekim Ekleri başlığımıza uygun olan cümleler metnin tamamından seçilerek alınmıştır. İnceleme, veri toplama tekniği kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın teorik kısmında konuyla ilgili makale, tez ve kitaplardan faydalanılmıştır.

1. BÖLÜM

1.1. Eski Türkçe Dönemi

Türkçenin metinlerle takip edilebilen ilk devresidir. Bilinen ilk yazılı metin olan Orhun Yazıtları'yla başlar. Ergin, bu devreyi Türkçenin müşterek yazı dili devresi olarak kabul eder. Ona göre Türkçenin bütün yapısı bu devre ile izah edilebilmektedir. Bu yüzden bu devre Türkçenin ana Türkçe devresi, ilk devresi, en eski devresidir. Onun için bu devreyi “Eski Türkçe” olarak adlandırmak yerinde olur. (1998, s. 17)

Korkmaz, bu dönemi şu şekilde açıklar: “Türkçenin metinlerle takip edilebilen ilk dönemidir. Bilinen ilk yazılı metin olan Orhun Yazıtları’yla başlar. Bu dönem, Türkçenin müşterek yazı dili dönemi olarak kabul edilir. Aslında Köktürk ve Uygur Devletleri’nin yazı dili olarak kabul edilen Eski Türkçe dönemi, Köktürk Yazıtları’nın ve çeşitli Uygurca eserlerinin incelenmesinden elde edilen sonuçlara göre, Köktürk ve Uygur yazı dili daha oturmamış, standart bir yapıya ulaşamamıştır. Her iki dönemi temsil eden eserler arasında ses ve şekil bilgisi açısından birbirinden ayrı durumları ortaya koyan şekillemeler görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, Köktürk ve Uygur Devletleri’nin siyasi ve sosyal yapısını birbirinden farklı etnik gruplar arasında birtakım lehçe ayrılıklarının bulunmasıdır. Eski Türkçedeki bahsedilen bu lehçe ayrılıklarına A. Gabain, P. Zieme, G. Hazai, Schulz Batmanov, K. Röhrborn, L. Bazin, G. Doerfer, M. Erdal gibi araştırmacılar değinmişlerdir.” (2020, s. 42).

Araştırmacı dönemin dil özelliğine hakkında, Oğuz-Türkmen boylarının XI. yüzyılda Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan önce bir siyasi birlik kuramamış olmalarını Oğuzcaya dayalı bağımsız bir yazı dilinin kurulamamış olmasına bağlar. Ancak elimizdeki belgelere göre Oğuzların Orta Asya Türk Tarihinde başlangıçtan beri çok önemli etkileri olmuş, içinde bulundukları öteki Türk devletlerinde önemli birer yer tutmuşlardır. Bu siyasi ve sosyal ağırlık ister istemez varlığını Oğuz Lehçesinde de göstermiş ve bu lehçe o dönemin yazı dilleri içinde genel eğilimler halinde süregelmiştir. VI-XI. yüzyıllar arasına sokabileceğimiz Eski Türkçe döneminde dil özellikleri ile ilgili ayrıntılar söz konusu olunca, Yenisey ve Orhun Yazıtları’nda bir takım lehçe ayrılıklarının bulunduğu ileri sürülmüştür. (Korkmaz, 2009, s. 79-80)

Özçelik-Erten, Eski Türkçe döneminin 8-10. yüzyıllar arasındaki geçen dönem olduğunu, Türkçenin metinlerle takip edilebilen ilk dönemi olduğunu belirtir. Bu dönem, M.S. 552 yılında kurulan ilk Köktürk devleti birkaç kez dağılıp kurulduktan sonra M.S. 745 yılında yerini artık Uygur hâkimiyetine bırakmıştır. Böylece Eski Türkçe dönemi içinde biri Köktürk, diğeri Uygur olmak üzere Türkçenin iki devresini görmekteyiz. Eski Türkçenin bu iki dönemi içinde, Köktürk ve Uygur olmak üzere, iki alfabe kullanılmıştır. Böylece Köktürk alfabesinden başlayarak yazı dilimiz boyunca latin alfabesine kadar uzanan süreç başlamıştır. Eski Türkçe döneminin ikinci alfabesi olan Uygur alfabesi bu dönem bittikten sonra Orta Türkçe döneminde de kullanılmıştır. (1999, s. 36)

Türk yazı dilinin ele geçen ilk örnekleri Orhun Abidelerinin metinleridir. Fakat bu metinler Türk yazı dilinin ilk örnekleri değildir. Çünkü Orhun Abidelerindeki dil yeni teşekkül etmiş bir yazı dili olarak değil, çok işlenmiş bir yazı dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Türk yazı dilinin başlangıcını Miladın ilk asırlarına, hiç olmazsa Orhun Abidelerinden birkaç asır önceye çıkarmak doğru olur. Fakat Orhun Abidelerinden daha eski bir metin ele geçmediği için bu yazı dilini ancak sekizinci asırdan itibaren takip edebilmekteyiz. (Ergin, 1998, s. 13)

Araştırmacı milâdın ilk asırlarında başladığını kabul ettiğimiz ve ilk ele geçen metinleri 8. yüzyıla ait olan bu yazı dilinin 12-13. yüzyıla kadar devam ettiğini ve Türk yazı dilinin ilk devresini teşkil ettiğini söyler.

1.2. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Türkçenin tarihî gelişiminin ortaya konulması açısından Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli bir yeri vardır. Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkçe ile Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında bir köprü görevi görür.

Korkmaz, bu dönemin başlangıcı için “Süreç olarak Selçuklu Oğuzcasının devamı niteliğindeki Beylikler dönemi Türkçesi, Anadolu’da eski Doğu Türkçesi’nin kalıntılarından da ayıklanmış Oğuzca’ya dayalı yepyeni bir yazı dilinin kuruluş dönemidir. Anadolu Beylikler dönemini temsil eder. Zaman bakımından XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl ortalarına, yani Osmanlı Beyliği’nin öteki beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet durumuna geçişine kadar uzanır.” der. (2020, s. 87)

Araştırmacı, yine başka bir yerde bu dönemi “Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan ve XI-XIII. yüzyıllar arasındaki yoğun göçlerle Anadolu’nun Türkleşmesinden sonra, Oğuzca temelinde kurulup gelişen ve XIII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar süregelen yazı dilinin adıdır. Bugün elimizde Eski Anadolu Türkçesi alanına giren hayli eser vardır. Ancak bu dönemi başlatan eserlerin hepsi, elimize geçmiş değildir. Anadolu bölgesinin geçirdiği siyasi ve sosyal gelişmelere paralel olarak eski Anadolu Türkçesi kendi içinde üç alt bölüme ayrılır: Bunlar, Selçuklu Dönemi Türkçesi, Beylikler dönemi Türkçesi ve Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi Türkçeleridir.” sözleriyle açıklar. (Korkmaz, 2009, s. 91)

Anadolu’nun Türkleşmesi ile XIII-XV. yüzyıllar arsında bu bölgelerde Oğuzca temeline dayalı olarak kurulup gelişen yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denmektedir... Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz şivesine dayalı ilk yazılı dildir. Bu bakımdan, Türk dili tarihi içinde kendine has bir yeri vardır. Her ne kadar Oğuzca bazı özelliklere, VIII. yüzyılda Göktürk Yazıtlarında rastlıyorsak da bu, Oğuzcanın yazı dili olarak daha o zaman ürün verdiğini değil, yazı diline

bazı ağız özelliklerini soktuğunu gösterir. EAT.’nin meydana gelişinde bu ağız özelliklerinin metinlere girmiş olması, standart bir EAT.’den bahsedilmesini güçleştirmektedir. (Gülsevin, 2017, s. 9-10)

Akar, Eski Anadolu Türkçesi konusunda “11. yüzyıldan itibaren Ortaasya’daki Oğuz ve Kıpçak / Karluk lehçelerinin ses ve yapı unsurlarından beslenerek oluşan Eski Anadolu Türkçesi, bu lehçelerin ses ve yapı özelliklerini neredeyse bin yüzyıl boyunca kesintisiz olarak günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu bakımdan Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin yaşayan en eski yazı dili olma hüviyetine sahiptir.” der. (2018, s. 17)

Beyitoğlu, bu dönemi “Eski Anadolu Türkçesi, dil ve kültür tarihimizde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Türkiye Türkçesinin temeli olan Oğuz Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi Dönemine kadar genellikle bir konuşma dili olarak varlığını sürdürmüşken bu dönemde çok yönlü ve zengin bir yazı dili hâline gelebilmiştir.” sözleriyle anlatır. (2021, s. 2)

Özçelik-Erten, bu dönemi “Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin 13,14 ve 15. yüzyıllardaki ilk dönemidir. Eski Türkçedeki bazı ses ve şekil özelliklerinin hâlâ devam ettiği, henüz bağların kopmadığı en temiz devredir.” sözleriyle açıklar. (1999, s. 38)

Ergin de bu dönemin 13. yüzyılda başladığını söyler. Dönemi değerlendirirken “Batı Türkçesinin ilk devrini teşkil eden bu Eski Anadolu Türkçesi bilhassa Türkçe bakımından kendisinden sonraki iki devreden farklıdır. Bu devreye Batı Türkçesinin bir oluş, bir kuruluş devresi olarak bakmak yerinde olur...” Eski Anadolu Türkçesi bir taraftan Eski Türkçenin izlerini taşıırken diğer taraftan köklerde ve eklerde bazı ses ve şekil ayrılıkları göstermek suretiyle kendisinden sonraki Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinden biraz farklı bir durum arzeder... Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliği olarak, yabancı unsurlar bakımından denilebilir ki Batı Türkçesinin en temiz devridir. Bu devirde Türkçeye Arapça ve Farsça unsurlar henüz birmeye başlamıştır. Eski Anadolu Türkçesinin cümle yapısı ile ilgili olarak; Türkçenin başlangıçtan bugüne kadar hep aynı kalan normal cümle yapısı dışına çıkmamıştır. Gerek nesirde gerek şiirde Türk cümlesi bu devirde norma, sade, anlaşılabilir, unsurları yerli yerinde ve doğru cümle olarak kalmış, tercüme sadakati yüzünden nadir olarak kırıldığı yerler dışında, umumiyetle sağlam yapısını muhafaza ederek Osmanlıca devrine girdiğini belirtir. (1998, s. 17-18)

1.3. Karışık Lehçeli Eserler

Eski Anadolu Türkçesi dönemi içerisinde yer alan ve geçiş dönemini temsil eden karışık lehçeli eserler, fonolojik ve morfolojik açıdan birtakım farklılıklar göstermektedir. Oğuzcanın gelişiminde karışık lehçeli eserlerin ayrı bir yeri vardır.

Korkmaz, bu eserleri “11-15. yüzyıllar arasında Anadolu’da mevcut olan yazı dilinde Doğu Türkçesinin özellikleriyle birlikte Batı Türkçesinin özellikleri bir arada görülür. Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan bu dönemin fonetik özellikleri birbirinden tamamen ayrılmamakla birlikte bir geçiş sürecini de beraberinde getirir. Söz konusu geçiş dönemi *olga-bolga* sorunu olarak da adlandırılan karışık lehçeli eserlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. İşte bu dönemde hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini bir arada bulunduran eserler *Karışık Lehçeli Eserler* olarak adlandırılır.” şeklinde tarif eder. (2009, s. 87)

Türkoloji çalışmalarında, Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi özelliklerini bünyesinde beraberce bulunduran eserlere karışık lehçeli eserler adı verilmektedir. Bilim adamları, bu dönem eserlerinde niçin hem Doğu hem de Batı Türkçesi özellikleri bulunduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Bu konu üzerinde inceleme yapan bilim adamları *Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik*, *Ferâiz Kitâbı*, *Kuduri Tercümesi*, *Ali’nin Kısası-i Yûsuf’u*, *Şerhü’l-Menar*, *Kitâb-ı Güzide*, *Kit’ab-ı Ata Dede*, *Kitâb-ı Gunya* gibi eserleri karışık lehçeli eserler arasında saymaktadırlar. Oğuz Türkçesi, ilk ürünlerini Orta Asya’da vermiştir. Anadolu’da teşekkül eden yazı dili, Eski Türkçenin edebiyat dilinin tesirinden kendini kurtaramamıştır. Anadolu’daki yazı dili üzerinde Doğu Türkçesinin tesirleri 15. yüzyıl sonuna kadar devam eder. (Cin, 2011, s. 55-57)

Beyitoğlu, karışık lehçeli eserleri iki gruba ayırarak inceler. Bu konuda şu açıklamayı yapar: “Eserin karışık lehçeli olduğu konusunda araştırmacıların görüş birliği içinde olup olmaması, yazıldığı yüzyıl ve saha gibi ölçütlere göre iki gruba ayırabilir. Bu bağlamda, konuyla ilgilenen hemen hemen tüm araştırmacılar tarafından karışık lehçeli eserler olarak nitelendirilen ve XIII. yüzyıl veya öncesinde Anadolu’da yazıldığı düşünülen *Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik*, *Kısası-i Yûsuf*, *Kudûrî Tercümesi*, *Ferâiz Kitâbı*, *Kitâb-ı Güzide*, *Mevlânâ’nın* bir kısım Türkçe manzumeleri ile Şeyyâd Hamza’nın bir manzumesi ilk gruba alınabilir. Diğer tarafta ise *Şerhü’l-Menâr*, *Kitâb-ı Gunya*, *Marzubân-nâme Tercümesi*, *Kitâb-ı Ata Dede*, Süleymaniye Kütüphanesindeki bir *Kur’an tercümesi*, Develi (1998) tarafından yayımlanan bir Fâtîha tefsiri gibi bazı araştırmacılar tarafından karışık lehçeli eserler arasında zikredilen ve XIV. yüzyıl veya sonrasında, Anadolu sahası dışında

yazılmış olduğu ya da olabileceği yönünde görüşler bulunan metinleri saymak mümkündür.” (2021, s. 21-22)

Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde kaleme alınan birkaç metinde fonetik ve morfolojik olarak karışık lehçe özellikleri tespit edilmiştir. Bu eserlerde Anadolu’da oluşan Oğuz Türkçesi yanında Orta Asya’daki Kıpçak ve Karluk lehçelerine ait dil özellikleri yan yana kullanılmıştır. Bu yüzden, konu Türkiye Türkolojisinde “Karışık Lehçeli Eserler” olarak adlandırılmıştır. (Akar, 2018, s. 59)

Öztekten konuyla ilgili yaptığı araştırmada dönemin eserlerindeki karışık lehçelilik durumunu şöyle açıklamaktadır: “XVI. yüzyıldan itibaren giderek karakteristik özellikleri belirginleşip yaygınlaşan Batı Türkçesinin Batı (Osmanlı) ve Doğu (Azerbaycan) kolları, artık tarihsel ve toplumsal birer yazı dili kimliğini kazanmıştır. Modernizm sonrasında ise eğitim-öğretimin ve basın faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte birer standart dil halini almışlardır. Oysa XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu ve çevresinde metinlere yansıyan dil ya da diller, bu özellikleri haiz ve havi değildir. Başlangıçta yani XII-XIII. yüzyıllarda izlenen ve Türkolojide ‘karışık lehçeli eserler’ olarak bilinen iki lehçeli eserlerden itibaren gittikçe azalan çoklu karakterdeki dil ve imla, anılan coğrafyada var olan çok merkezli siyasi yapıdan ötürü XV. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Ayrıca bu dönemde şekillenmeye başlayan dilin yazıya dayanan tarihsel bir geçmişi olmadığı da açıktır. Sonuç olarak yaygın bir şekilde Eski Anadolu Türkçesi adlandırmasıyla bilinen XIII-XV. yüzyıllar arasına tarihlenen ve Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturan eserlerin dili, bir yazı dili ve standart bir dil değildir. Çünkü XIII. yüzyıla kadar yazılmayan Oğuz konuşma dilleri, o tarihte yazılmaya başlamıştır ve bölgeye ya da konuşura/yazara göre farklılaşan telaffuzlar, yazılışlara yansıdığı için de birbirinden başka ses ve şekil özellikleri aynı coğrafya, aynı zaman veya aynı metinde görülebilmektedir. Bu metinler; henüz yazılmaya başlamış ve yaklaşık üç asır içerisinde yazı dili haline gelmeye başlayacak, toplumsal, kamusal ya da tarihsel olmayan, yerel veya bireysel özellikler gösteren, çoklu karakterde yazılı dillerle yazılmışlardır.” (2018, s. 264)

Uğurlu, Oğuzcanın bu karışık lehçelilik özelliğini nasıl kazandığını özetle şöyle açıklar: “Tarihî sürecin bir gereği olarak Büyük Selçuklu Devleti, kurulduktan nispeten kısa bir süre sonra İran, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerine hâkim olduğunda Oğuzca’da bir değişme veya gelişme olmamıştır. Oysa Oğuzcanın, bu yeni duruma uygun olarak makûl bir zaman süresinde “yüksek dil” hâline gelmesi, böylece Büyük Selçuklu Devleti’nin farklı dil, din ve kültürden tebaasının yönetim, hukuk, bilim ve hatta nitelikli edebiyat ihtiyacını

karşılması beklenirdi. Bu gerçekleşmemiştir.” dedikten sonra Türklerin yaşadığı bölgelerin dil üzerindeki etkilerine değinir. Bu konuda: “Büyük Selçuklu Devleti zamanında İran, Irak ve Anadolu bölgelerinde sırasıyla çoğunluğu Farsça, Arapça ve Rumca konuşan, tarımla geçinen yerleşikler yaşıyordu. Dilleri de nispeten eskiden beri yüksek dil hâline gelmiş; yazıya geçirilmişti. Hatta ölçünlüleşmiş sayılırdı. Bunlar, gündelik hayatı sürdürürken ağızlar hâlindeki birer gündelik dil; devlet yönetiminde, nitelikli edebiyatta, hukukta ve bilimde ise yüksek dil olarak kullanılıyordu. Bu halkların üst yöneticileri olan göçer evli Oğuzlar ise nüfus bakımından azınlıkta kalmışlar; dilleri yazıya geçirilmemiş, yüksek dil olma aşamasında, ağızlar hâlinde olan birer gündelik dildi.”der. (2011, s. 142)

Aynı araştırmacı, “Bu şartlarda Büyük Selçuklu Devleti, halefleri olan Selçuklu devletleri ve Harezmsahlar, öncelikle idarî işlerde, yazışmalarda ve edebiyatta; hatta az da olsa hukuk ve bilimde de Farsçayı kullanmışlardır. Okula (medrese) giden herkesin az-çok öğrendiği Arapçayı ise az sayıdaki seçkin, daha çok hukuk ve bilim çalışmalarında kullanmıştır. Rumcaya ise, Oğuzlara dayanan devletler hemen hiç itibar etmemiş, kullanmamıştır. Bunun sebepleri açıktır: Anadolu’ya hâkim olan Selçuklulara, yönetimlerini sürdürebilmek için Horasan’dan getirdikleri Farsça yetiyordu ve Rumca konuşanlar canlarının ve dinlerinin düşmanı “kâfir” konumunda idiler. Ancak “önemli” işler, bu dille görülmüyordu. Bu durum Oğuz olan, eğitilmiş sanat ve edebiyat ehlinin ürünlerinde de geçerliydi. Edebî eserler, şekil, muhteva ve dil bakımından Horasan’da olduğu gibi Farsça yazılıyordu.” diyerek Türkçenin edebi dil olarak neden yeterince işlerlik kazanmadığını izah eder. (2011, s. 142)

Kısacası; Anadolu beylikleri döneminde Oğuzca, Farsçanın yerine yönetim, hukuk, bilim ve edebiyatta da kullanılan bir yüksek dil olma yolunda hızla ilerlemiş ve süreç 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

Erdem, Sarı bu dönem ile ilgili benzer bir açıklaması, “Bugüne kadar elimize ulaşan yazılı belgeler, Batı Türk yazı dilinin başka bir ifadeyle Oğuzcanın XIII. yüzyılda oluşmaya başladığını göstermektedir. Ancak bilindiği gibi, Orhun yazıtlarında, Uygur ve Karahanlı Türkçesine ait yazmalarda, Oğuzcaya ait dil özellikleri bulunmaktadır. Hatta Kâşgarlı Mahmut, Divanu Lügati’t-Türk’te, bu özelliklerin bazılarını, Oğuzcaya ait vurgusuyla, belirtmiştir. Birçok araştırmacı, Eski Türkçedeki Oğuzca unsurlar üzerine araştırmalar yapmıştır. Karahanlı Türkçesi ve Doğu Türkçesi arasında belirgin bir ilişki bulunmaktadır; ancak aynı belirgin ilişki Karahanlı Türkçesi ile Batı Türkçesi arasında görülmez. Bu yüzden

Anadolu’da ortaya çıktığı düşünölen ilk Oğuzca eserler hem Oğuzca özellikler hem de Doğu Türkçesi izleri taşımaktadır, bundan dolayı bu eserlere karışık lehçeli eserler denmektedir.” şeklindedir. (2010, s. 391)

Bilgin, “Eski Anadolu Türkçesi eserlerindeki karışık lehçelilik durumunu birçok araştırmacı gibi Moğal istilasıyla başlayan göçlere bağlamaktadır. Bu dönemde, başta güvenlik kaygısı olmak üzere Anadolu’nun batısına göç eden ulemalar Anadolu’daki din, tasavvuf ve kültür hayatını şekillendirmişlerdir. Böylece hem dil zenginliği hem de köklü bir geleneğin imkânlarıyla, çok güçlü bir anlatım tarzı oluşmuştur.” şeklindeki açıklamasıyla bu dil oluşumunu anlatır. (1990, s. 63-76)

Türk, bu dönemi anlatan başka bir açıklamada, ise karışık lehçeli eserlerin ilk örneklerindeki fonetik ve morfolojik değişime dikkat çekilmiştir. Türk bu konuda şunları belirtir: “Oğuzlar, kendilerine özgü lehçeleri olmasına rağmen, edebî dil olarak yüzlerce yıl Orta Asya’daki ortak edebî yazı dilini kullandılar. Fakat geniş topluluklar halinde batıya göç ettiklerinde, geride bıraktıkları coğrafyadan hem mesafe hem de siyasi ve kültürel bakımdan uzaklaştılar. Büyük Selçuklular döneminde resmî ve edebî yazı dilinde Türkçeden başka diller tercih edilmesinin çok değişik sebepleri olabilir. Ancak Oğuzlar Anadolu’ya gelip bu toprakları Türkleştirmeye başladıklarında, Orta Asya’dan çok uzaktaki bu bölgelerde kendi lehçeleri ile de yazmaya başladılar. Daha sonra Türkolojide “karışık lehçeli eserler” ya da “olga-bolga sorunu” diye adlandırılan o dönemin eserleri, Oğuzların yeni yurtlarında kendi lehçelerine dayalı bir edebî dil geliştirirken verdiği ilk ürünler olmalıdır.” (2019, s. 46-47)

1.4. İncelenen Karışık Lehçeli Eserler Hakkında Genel Bilgiler

Karışık lehçeli eserler üzerine araştırmalar yapmış ve ilk dönem eserleriyle ilgili önemli bulgulara ulaşmış olan araştırmacılarından biri de Uygur’dur. O, 11-13. yüzyıllarda ortaya konulmuş Türkçe metinleri ele almış ve incelemiştir. Onun bu dönemin dil özellikleriyle ilgili değerlendirmesi şöyledir: “Bizde karışık lehçeli eserler hakkında ilk görüş R. Rahmeti Arat’a aittir. Türk Tarih Kongresindeki bildirisinde Arat, Kaşgarlı Mahmud’un eserinde geçen Oğuzca ile ilgili özellikleri sıraladıktan sonra 13. yüzyıldan önceye gidildikçe karışık lehçelilik özelliklerinin azalacağını, 11. yüzyıldan bu tarafa gelindikçe de artacağını söylüyor. Ki sonraki nesillerin bu karışık lehçeli eserleri kendi şivelerinden saymadıklarını, bundan birkaç asır önceki nesiller de bunları beğenmeyerek, bu eserlerin bir kısmını olurluna bıraktıklarını ve bir kısmını da kendi devirlerinin hususiyetlerine uydurarak, yeniden kaleme aldıklarını dile getiriyor.”

Karışık lehçeli eserlerin dil yapısını inceleyen Uygur, farklılıkları tespit etmiş ve şu sonuçları çıkarmıştır:

- Kelime başında hem b-> m- değişimi bakımından Oğuzcayı yansıtan b'li örneklerin hem de Karahanlı yazı dilinden gelen m'li örneklerin yer alışı.
- Kelime başında b-> v- değişimi bakımından hem Karahanlı Türkçesine özgü b'li örneklerin, hem de Oğuzca'ya özgü v'li örneklerin bulunuşu.
- Karahanlı Türkçesine özgü bol- fiili ile Oğuzcaya özgü ol- fiilinin yanyana kullanılışı.
- Birden fazla heceli kelimelerin sonlarındaki ğ/ g sesinin durumu bakımından hem Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi bu ünsüzü koruyan, hem de düşüren örneklerin yer almış olması.
- Yapım ekleri ve hece başlarındaki kelime bünyesi ile ilgili g'lerin de yer yer korunmuş veya XIV-XV. yüzyıllar Anadolu metinlerinde görüldüğü şekilde düşürülmüş olması.
- Ek başlarındaki ğ-/ g- ünsüzlerinin XI. yüzyıl sonlarından başlayarak yavaş yavaş düşmüş olmasına rağmen, bu dönemde g'li ve g'siz örneklerin karışık olarak bulunuşu.
- Yine ğ/g erimesi ile ilgili olarak gelecek zaman, geniş zaman gereklilik ve dilek kiplerinde -a/-e yanında -ğay /-gey, -ğa/ -ge eklerinin kullanılmış olması.
- Belirtme ekinin eserlerde kullanımına baktığımız zaman genel olarak -ı/ -i, -nı/ -ni biçiminde kullanılması.
- Oğuzcaya has -ı/ -i yükleme, -ıñ /-iñ ilgi ekleri yanında seyrek olarak Doğu Türkçesine özgü -nı/-ni, -nıñ /-niñ yükleme ve ilgi hali eklerinin de yer almış olması.
- Yönelme eki, -(y)a/-(y)e şeklinde kullanılmaktadır. BH ve KY adlı eserlerde -(y)a/-(y)e ve -ğa/-ge ekleri ortak kullanımlardır. Yani benzer örnekleri her iki metinde de görülmektedir. KY'de bunlardan farklı olarak yönelme ekinin -ka/-ke şeklinde de kullanılması.
- Yine yaygın olan Oğuzcaya özgü -dan/ den çıkma hali eki yanında seyrek olarak Doğu Türkçesindeki -dın/ -din çıkma hali ekinin de bir süre devam ettirilmiş olması.

- Çekimli fiillerdeki şahıs eklerinin kullanılışı bakımından Eski Anadolu Türkçesine özgü -van/ -ven, -vuz/ -vüz; -sın/ -sin ekleri yanında, Karahanlı yazı dili ile ortaklaşan ve henüz zamir yapılarını koruyan -men, -sen eklerinin de ayrı yazılışı.
- Kelime hazinesi bakımından Oğuzca ile Karahanlı yazı dilini birleştiren örneklerin çokluğu.
- -ga/ -ge, -ğu/ -gü gelecek zaman ekleri yanında Oğuzcaya has ve tek tük -ası/ -esi, -ısar/ -iser, -daçı/ -deçi, -acak/ -ecek eklerinin de kullanılmaları
- Bildirmede olumsuzluğun nadir örnekler dışında tegül/ degül/ degil’le yapılmış olması.
- Eserlerin hepsinde bulunma eki olarak -da/ -de eki kullanılmıştır. Bu ekin -ta/ -te şekline rastlanmaz. (2003, s. 6)

Aynı konuda farklı araştırmacılar benzer bulgular elde etmiştir. Korkmaz’ın tespitleri aşağıdaki gibidir:

- Ön seste -t > -d değişimi bu dönemde yeni başlamıştır. t-/ d- değişimi bakımından t-’li ve d-’li şekillerin yan yana bulunması (tanuk ~ danuk, tavar ~ davar...).
- Karahanlı Türkçesi ile Oğuz Türkçesini birbirinden ayıran önemli ayraçlardan biri de ek ve hece başlarındaki g ünsüzlerinin durumudur. Çumguk> çumuk “ala karga”, tamgak > tamak, tavışgan> tavşan, uragan> uran “vuran” gibi örnekler bu durumu açıklar. Ayıg, bargan, urgan, yazıgçı, “yazıcı, postacı” gibi g’li örneklerin de verilmiş olması g düşmesinin bu dönemde başladığını gösterir. Kuduri tercümesi’nde g ünsüzü yerge, erge, kılga; *Behcetü’l-Hadâik fî Mev’izati’l-Halâik*’ta da tapuğ, borğu “boru”, eygü “iyi”

Karışık lehçeli eserlere olga bolga dili denmesinin sebebi de ek başı g’lerinin Eski Anadolu Türkçesine gösterdiği bir ayrıcalıktır. (Korkmaz, 2009, s. 89-90)

Müfettişoğlu ise bu konuda aşağıdaki açıklamayı yapar:

- Birden fazla heceli sözlerin sonundaki -ğ / -g ünsüzleri ile çekim ve yapım eklerinin başlarındaki ğ- / g- ünsüzlerinin kısmen korunmuş kısmen de eriyip kaybolmuş olması (tapuğ ~ dapu “hizmet”, yalğan ~ yalan, bulğan-, yirge...). (Müfettişoğlu, 2006, s. 8)

İlk dönem eserlerindeki bu farklılıklar bilim adamlarınca farklı şekilde yorumlanmaktadır. Önceleri, bu türlü karışıklıkların, değişik bölge ve dönemlerdeki istinsahlardan dolayı ortaya çıkan düzensizlikler olduğu düşünülüyordu. İncelemeler artınca, bu görüş terk edildi. Horasan bölgesindeki Oğuzcanın bazı özelliklerinin, Anadolu'ya gelen Selçuklular tarafından yeni yurtlarına getirildiği görüşü yaygınlaştı.

1.4.1. Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik

Bu eser tüm araştırmacılar tarafından karışık lehçeli eserlerin en önemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Eser üzerinde en ciddi çalışma Mustafa Canpolat tarafından yapılmış ve çalışma kitap olarak yayımlanmıştır. Canpolat'ın eserle ilgili bilgi, bulgu, tespit ve değerlendirmeleri şöyledir:

Karışık lehçeli eserleri en iyi temsil eden metin Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik'tır. Eserin, yazarı, yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Dil özelliklerinden yazıldığı bölgenin Anadolu, yazılış tarihinin de 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın başı olduğu tahmin edilmektedir. Eserde Doğu Türkçesine ait özellikler ile Anadolu Oğuzcasına ait dil hususları karışık olarak kullanılmıştır. "Kıssa-i Yûsuf'a dil özellikleri bakımından en yakın eserdir." diyerek bilgi veren araştırmacı eserin nüshalarını da tanıttıktan sonra eserin konusu hakkında şu bilgileri verir:

Dini-ahlaki bir eser olan Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik başlıkları Arapça olan 41 meclisten oluşur. Meclislerdeki konular şunlardır:

Tevhid,

Recep, Ramazan, Şaban ayları,

Bayram ve aşurenin faziletleri,

Hız. İbrahim, Hız. Yakup ve Hız. Musa peygamberlerin vefatları,

Yusuf kıssası,

Hız. Ali ve Kerbela olayı,

Hayatın faniliği, ölüm gerçeği,

Yoksulluk,

Doğruluk, dürüstlük, Allah'a adanma.

Eser, züht ve takvaya önem veren sünni akide taraftarı bir kalemin elinden çıkmasına rağmen Kerbela vakasına yer vermesi dikkat çekmektedir. Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik'ta her vesile ile islâm dininin affediciliği, hoşgörüsü, her ne olursa olsun Allah'tan ümit

kesmemek gerektiği fikri kuvvetli bir şekilde verilmektedir. İlmin değeri, gerçek âlimlerle sahtelerini birbirinden ayırmak gerektiği çeşitli vesilelerle belirtilmektedir. Peygamber kıssalarında yalnızca vefatlarından söz edilmiştir. (Canpolat, 2018, s. 9-11)

Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik'ta görülen başlıca ikili lehçe özelliklerine değinen Canpolat, bu durumu karşılaştırmalı olarak şöyle tespit eder:

- Bol-/ ol- “olmak” fiilinin kullanımı konusunda bol- şekli daha yaygın kullanılmıştır.
- Sözbaşındaki /b-/> /v-/ değişim konusunda /b/li şekiller daha yaygındır. Ben/men “ben”
- Sözbaşındaki /b-/> /m-/ ikili şekilleri kullanılmıştır. birmek “vermek”
- Eski Türkçedeki sözbaşı /t-/ler metinde tam olarak /d-/ye dönüşmüş değildir: dağı/takı “dahi, ve”
- Eski Türkçe damaksı /d/ sesi, genellikle /y-/ye dönüşmüştür. Fakat birkaç örnekte eski yapı devam etmektedir: izi “sahip, rab”, boğag “boya”
- Hece sonu ve ek başında süreklileşerek düşen /g/ konusunda Oğuzca özellikler gösterir: yalgan “yalan”, acıg “acı”, işge “işe” (2018, s. 24-25)

Bu eserle ilgili olarak başka bir araştırmacı şu değerlendirmeyi yapar:

Selçuklular döneminden günümüze kadar gelmiş Türkçe eserler de mevcuttur. Bunlar daha ziyade ahlâkî-dinî nitelikli, halka dinî konuları anlatmak maksadıyla yazılmış öğretici mahiyetteki eserlerdir. Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk dönemine ait olan bu tür eserlerin en önemlilerinden biri, Nâsirüddin b. Ahmed b. Muhammed tarafından Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından yararlanılarak telif edilmiş olan bir vaaz kitabı niteliğindeki Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâyık isimli eserdir. Yazıldığı yer ve tarih kesin olarak belli olmamakla birlikte, üzerinde inceleme yapan araştırmacılar Behcetü'l-hadâik'in XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'da yazılmış olabileceği kanaatine varmışlardır. (Özkan, 2014, s. 60)

Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâyık'la ilgili İslâm Ansiklopedisinde Mustafa Erkan bir madde yazmıştır. Bu maddede Erkan, eseri şöyle tanıtmaktadır:

Yazılış yeri ve tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte üzerinde inceleme yapan araştırmacılar, eserin XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'da yazılmış olabileceği konusunda birleşmişlerdir. Dinî ve ahlâkî konuları içine alan eser, Arapça ve Farsça bilmeyen vâizlerin isteği üzerine, Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından faydalanılarak telif edilmiştir. Bu dillerden kitaba alınan manzum parçaların tercüme de

yine manzum olarak verilmiştir. Mensur olan eserde bir hitabet üslûbu hâkimdir. Yer yer sorulu cevaplı bilgiler arasında “azîz-i men, yâ bende, okıgıl yâ mukri” gibi hitap cümlelerine rastlanır. Konular işlenirken pek çok âyet ve hadis zikredilmiş, yer yer nükteli sözlerle latifeler ve hikâyeler anlatılmıştır. Eserde zaman zaman konuyla ilgili birtakım manzumelere de yer verilmiştir. Bunlar kaside, mesnevi, kıta, rubâî ve beyit türünde aruz ve hece ölçüsüyle yazılmış parçalardır. Bir kısmı Arapça (otuz dört beyit), bir kısmı Farsça (kırk iki beyit) olan bu manzumelerin tamamı 492 beyit kadardır. Dinî bir karakter taşımakla beraber fazla bir sanat değeri bulunmayan bu sade şiirler Ahmed Yesevî’nin sûfîyâne manzumelerini andırır. (1992, s. 346-347)

Aynı ansiklopedi maddesinde eserin dil özellikleriyle ilgili şu bilgiler dikkat çekmektedir:

Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik dil bakımından karışık bir yapıya sahiptir. Bir yandan “râzı bolmak (razı olmak), bodak (boya), yalgan (yalan), acıĝ (acı), işge (işe), yatga sen (yatacaksın), ölgesi (ölecek), birmek (vermek), barlık (varlık)” gibi Kâşgarlı Mahmud’un XI. yüzyıl Oğuzca’sı için verdiği dil özelliklerini taşımakta, öte yandan da “daĝı, dahı, âşıkum, sever-sinê, yigregüz, datlurak” gibi Eski Anadolu Türkçesi’nin XIII-XIV. yüzyıl eserlerinde yer alan özellikler göstermektedir. XI. yüzyıl eski Türkçe’si ile XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesi arasında köprü vazifesi görmektedir. Eserin, dil yapısını en iyi yansıtan, 703 (1303) yılında Ebû Bekir b. Şeyh Ali b. Muhammed tarafından istinsah edilen 353 sayfalık eksik bir nüshası Bursa’dadır. Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’ı ilim âlemine ilk olarak İsmail Hikmet Ertaylan tanıtmıştır. (1992, s. 346-347)

Buluç, Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’in muhtelif yerlerinde bulunan manzum parçalardan bazılarını derleyerek incelemiştir. (2012)

Pekyürek, Anadolu sahasında kaleme alınan en eski müstakil Türkçe eser olan Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik, Eski Anadolu Türkçesi ile Doĝu Türkçesi özelliklerini bir arada taşıyan “karışık lehçeli” bir yapıya sahiptir. İlk numune olması, geniş hacmi, pek çok dil özelliklerini bünyesinde barındırması ve zevkle okunan üslubuyla Türk dilinin en mühim eserlerinden biri olduğunu söyler.

Pekyürek, Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’in, Eski Türkçe yazı dilinin etkisi altında gelişerek bir yazı dili hâline gelmeye başlayan Oğuz Lehçesinin ilk verilerinden olduğunu söyleyerek, Eserdeki dil karışıklığını etnik yapı ile değil de yazı dilinin etkisi ve buna kendiliğinden yerli özelliklerin karışmaya başlaması şeklinde açıklamanın doğru olacağını belirtir. Hem Eski Osmanlıca ve hem de Doĝu Türkçesi özellikleri gösteren başka eserlerin de bulunması ve XV. yüzyıldan itibaren istinsah edilen eserlerde “olĝa-bolĝa” dili şeklinde adlandırılan bu eserlerin dillerinin tamamıyla o devrin dil özelliklerine

uydurulması, bu yazı dili ile bölgesel özellikler arasındaki mücadelenin XV. yüzyıla kadar devam ettiğini belirtir. Eserin dili hakkında mensur olmasına karşın, klasik metinlerde sıklıkla rastlanan secili yapıyla arı Türkçe bütün eser boyunca hükmünü sürdürür. Müellif, eserinde yer verdiği çok sayıda şiirle “dinî konuların halk arasında daha kolay öğrenilmesi ve ezberlenebilmesi” amacını gütmüştür. Anlatmak istediği şeyleri en kısa yoldan ve en canlı örneklerle halkın anlayabileceği bir dille büyük bir ustalıkla anlattığını söyler. (2019, s. 98-100)

Pekyürek, bu önemli eserin konusu hakkında ise şunları söyler:

Anadolu’da kaleme alınan ilk müstakil Türkçe eser kabul edilen Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’ta 13. yüzyıldaki dinî konuların içeriği ve halkın inanç değerleri hakkında da önemli bilgilere rastlanmaktadır. Nükteler, hikâyeler, kasideler, kıtalar ve beyitlerle İslam tarihi, peygamber kıssaları, siyer, Allah’tan ümidi kesmeme, İslam dininin affediciliği ve hoşgörüsü, nefis mücadelesi, ilmin değeri, ibadet ve ahlakla ilgili konular, söz konusu dönemde halkın anlayabileceği bir dille Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’ta hayatın fâniliği, asıl olanın ahiret hayatı olduğu, insanın kendisini Rabb’ine adanması gerektiği bilhassa peygamberlerin vefatları verilerek anlatılmıştır. (2019, s. 98-100)

Tezcan, Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’in Anadolu’da yazılmış en eski eser olmasıyla ilgili: “Fuat Köprülü’nün XIII. yüzyılda Türkçe eser yazanlar arasında gösterdiği Ahmed Fakih, Hoca Dehhanî, Şeyyad İsa ve Şeyyad Hamza gibi isimlerin daha sonraki devrelerde eserlerini vücuda getirdiklerini vurgular. XIII. yüzyılda Anadolu’da Türkçe yazanlar hakkında bilğimiz ise Köprülü’nün tahminlerinin yanlış çıkmasından sonra yine XX. yüzyıl başındaki bilgilerle sınırlı kalmaktadır. Yani Sultan Veled ve belki Yunus Emre’den başka XIII. yüzyılda Türkçe yazmış bir yazar bilinmemektedir.” der. (1994, s. 88)

Koç, Tezcan’ın bu değerlendirmesi üzerine Behcetü’l-Hadâik fî Mev‘izati’l-Halâik’in yeni tespit edilen bir nüshasıyla ilgili. “Artık bu yeni veriyle Anadolu sahasında yazılmış en eski Türkçe eserin XIII. yüzyıla ait olduğunu yazar adı, yazılış yeri ve tarihiyle tespit edebiliyoruz.” der. (2011, s. 169)

Başka bir araştırmacı bu önemli eserle ilgili olarak, “Anadolu Selçukluları döneminden kalan en eski eserlerdendir. Arapça ve Farsça çeşitli vaaz kitaplarından yararlanılarak Nâsırüddin b. Ahmed b. Muhammed tarafından telif edilmiştir. Yazılış yeri ve tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte, yapılan incelemeler XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başında Anadolu’da yazılmış olabileceğini göstermektedir. Henüz yeni yeni yazı dili olmaya başlayan Oğuzca ile yazılmış olan bu ve buna benzer birkaç Anadolu

metninin dili, kendisinden sonra yazılanlara göre biraz farklıdır. Hem Anadolu Oğuzcasında standartlaşacak özellikler hem de o coğrafyaya gelmeden önce yaşanan Harezmi ve Horasan yöresindeki Oğuzların ağız özellikleri bir arada kullanılmıştır. Türk dili tarihi açısından son derece önemli bir metindir.” şeklindeki açıklamayı yapar. (Türk & Boz, 2019, s. 49)

1.4.2. Kıssa-i Yusuf

Eski Anadolu Türkçesinin ilk ürünlerinden sayılan, Türkçe’nin tarihi evreleri içinde önemli bir yer oluşturan bu eser hakkında da pek çok araştırmacının eserin değişik özelliklerini ele aldıkları çalışmaları vardır. “Karışık lehçeli eserler” üzerine çalışan her araştırmacı Ali’nin Kıssa-i Yusuf’una başvurmuştur. Yapılan araştırmalarda eserin dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Eserle ilgili şu tespitler dikkat çekmektedir:

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait, karışık lehçeli bu eser Ali’nindir. Bu manzum metinde Yusuf peygamberin meşhur hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Eserde Kıpçak Türkçesi ile Oğuz Türkçesi karışık olarak kullanılmıştır. Yazılış tarihi olarak 1231 kaydı vardır. Yazıldığı yer belli değildir. (Akar, 2018, s. 64)

Eserin şekil özelliklerine dair tespitler özetle şöyledir:

Eserin müellif nüshası elimizde olmadığı için bu konuda söylenebilecek çok fazla bir şey yoktur. Türklük dünyasında Kıssa-yı Yûsuf’un yazarı Ali, Harezmi Ali, Kul Ali adıyla bilinmektedir. Eserin yazıldığı yer ile ilgili elimizdeki mevcut yazmalarda herhangi bir kayıt yoktur. Eser üzerinde ilk çalışmayı yapan Houtsma, Ali’nin eserini “Eski Anadolu Türkçesinin” ilk ürünlerinden saymıştır. Ali’nin Kıssa-i Yusuf adlı eserinin yazmalarının büyük bir kısmı Türkiye dışındadır. Türkiye’de bir el yazması ve 2-3 matbu nüshası bulunmaktadır. Yurt dışında özellikle Kazan’da eserin birçok el yazması bulunmaktadır. Ancak bu yazmalar müellif nüshası değildir. Eser üzerinde yapılan ilk çalışma, Houtsma’ya aittir. Houtsma, Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf adlı eserinin Berlin ve Dresden el yazmalarından seçmiştir. Eserin nazım şekli Türk edebiyatında görülen varsağı ve koşma biçimine benzer. Eser 12’li hece ölçüsüyle yazılmıştır. (Cin, 2011, s. 65-67)

Eserin muhteva ve dil özellikleri hakkında da şu bulgulara ulaşılmıştır:

Aynı yüzyılda yazılan diğer eserlerde olduğu gibi Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi özelliklerini birlikte görülmektedir. Bu sebeple de eserin ait olduğu dil sahasını tespit etmek oldukça güçleşmektedir. Bazı araştırmacılar, Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf adlı eserini, Yesevi tesirindeki edebi ürünlerden biri olarak görmektedir. Köprülü Ali’deki Yesevi tesirini kullandığı “Hikmet” tarzında bulmuştur. Bu yönüyle de Ali’yi Yesevi’nin takipçisi olarak görür. Nüshalarda tutarlı bir imlâdan bahsetmek güçtür. Metnin imlâsı Uygur geleneği ile Arap-Fars geleneğinin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. (Cin, 2011, s. 65-67)

Değişik şive özellikleri taşıyan Kıssa-i Yusuf'un dili farklı yorumlara sebep olmuştur. Brockelmann onu Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk mahsullerinden biri olarak değerlendirirken, W. Bartholdise Kırım 'da yazılmış olabileceğini ifade etmektedir. Köprülü, eserin hem Hakaniye Türkçesi hem Oğuz ve Kıpçak şivesi özellikleri taşımasına ve Yesevî ananesine uygun olarak baştanbaşa dörtlükler halinde yazılmasına bakarak bunun Hârizmli bir Yesevî dervişi tarafından meydana getirilmiş olabileceğini söylemektedir.” (Özkan, 2014, s. 61)

Yaman, H. Fleischer 1831 yılında yazdığı Dresden Kraliyet Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu'nda Ali'nin Kıssa-i Yusuf'unu ilk kez bilimsel olarak tanımladığını söyler. Araştırmacı eserle ilgili tespitlerini bir makale ile ilim âlemine sunmuştur. Makalede eserin hem şekil hem muhteva hem de dil özellikleri üzerinde durulmaktadır:

Rubai şeklinde yazılan eser 30. Receb 630 (miladi 12. Mayıs 1233) yılında tamamlanmış ve 4978 mısradan oluşmuştur. Vezni konusunda bir görüş birliği olmayıp aruz vezniyle yazıldığını savunanların yanında hece vezniyle yazıldığını da düşünen araştırmacılar da olmuştur. Kıssanın dili daha çok ilgi çekmiş, özellikle gösterdiği karışık dil unsurları ve arkaik sözcüklerin zenginliği makalelerin konusu olmuştur. Eserin söz varlığını oluşturan kelimelerin % 30'u Arapça, % 10'u Farsça ve % 60'ı Türkçe'dir ve ortalama olarak bir sözcüğün kullanım sıklığı yaklaşık 10 kezdir. Dini bir konuda yazılan hikâyede kullanılan kelimelerin üçte birinin Arapça-Farsça olmasına şaşırılmamak gerekir hatta dini temalı pek çok eserle karşılaştırıldığında bu oranın pek de yüksek olmadığını söyleyebiliriz. Yaman, dilin ağırlıklı Türkçe olmasını, Ali'nin bu öğretici hikâyeyi “kıssaların en güzelini” İslam dinini yeni kabullenmiş sade halka ulaştırma amacına bağlar. (2007)

Yaman'ın, eserin diliyle ilgili olarak şairin verdiği tarihe göre daha yeni özellikler göstermesi ve üç ayrı diyalekt grubunun (Doğu, Kuzey ve Güneybatı Türkçeleri) dil hususiyetlerini aynı anda içinde barındırmasına dikkati çekmektedir. Bu karışık dil sorunu dönemin başkaca eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Eldeki malzemeden yola çıkarak üretebileceğimiz iki teori vardır. Birincisi şair bu yapıtı kaleme alırken gerçekten birden fazla lehçenin özellikleriyle yazmıştır; çünkü bu dönem Moğol istilası, savaşlar ve göçler dönemidir. İkinci ihtimal ise, sanatçının karışık gramer özelliklerini aynı eserde kullanması mantığa uygun değildir; eser yazıldıktan sonra değişik kişiler tarafından okuyucu kitlesinin diline adapte edilmiştir. Her ikisinin de zayıf yanları olmakla birlikte araştırmacı, ikinci fikirden yanadır. (2007, s. 184-199)

1.4.3. Kitâb-ı Gunya

Karışık lehçeli eserlerden biri olan Kitâb-ı Gunya üzerine en kapsamlı araştırma M. Akkuş tarafından yapılmış, çalışma Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Akkuş'un eserle ilgili tespitleri özetle şöyledir:

Kitâb-ı Gunya ile edindiğimiz bilgilere göre eser dili ve muhtevası bakımından Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk eserlerinden biri kabul edilir. Dil yönünden Oğuz-Kıpçak hususiyetlerini gösteren bu eser, büyük bir ihtimalle XIV. yüzyılın ikinci yarısında (781/1378) tercüme edilmiştir. Mütercimi bilinmeyen bu eserin sonundaki tarih muhtemelen tercüme tarihidir. Eser tek nüshadır. Metin içerisinde yer yer ayet ve hadisler de bulunmaktadır. Kitâb-ı Gunya, Anadolu Türkçesi'nin kuruluş devrinde, Eski Türk Yazı Dili özellikleri ile Oğuz-Kıpçak hususiyetlerini birleştiren geçiş devresi özelliklerinden Türkiye Türkçesine ve Anadolu Ağızları'na uzanan yolda, iki devir arasında köprü vazifesi gören bir eserdir. Bu şekilde bir Kitâb-ı Gunya'da bir yandan geçiş döneminin özelliklerini, bir yandan da Türkiye Türkçesi'ne uzanan gelişmelerin başlangıcını bulmaktayız. Eser, İmâm Kâzî adlı bir zat tarafından yazılmış ve tercüme edilmiştir. Kitâb-ı Gunya bölümler halinde hazırlanmış mensur bir ilmihâl kitabıdır. Yer yer ayet ve hadislerle süslenmiş olan bu eser, din kültürü açısından bir İslam fıkıdır. Eserin müellifi Hanefi mezhebine bağlı olduğu için kitabı bu mezhep üzerine bina etmiş, diğer imamların görüşlerine de yer vermiştir. Yazar eserini Müslümanlara kendi dininin kural ve kaidelerini öğretmek ve ahirete faydalı olması maksadıyla kaleme aldığını belirtmektedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait bir eser olmasına rağmen, imla bakımından Uygur yazı dilinden gelen birtakım özelliklerle, Arap ve Fars yazı dili geleneğinden gelme yazılış hususiyetlerini karışık olarak bünyesinde taşımaktadır. (Akkuş, 2018, s. 13-19)

1.4.4. Kitâb-ı Ata Dede

Kitâb-ı Ata Dede üzerinde bir doktora tezi hazırlayan Güneş, bu tezde özellikle eserin dil hususiyetleri üzerinde durmaktadır. Yapılan çalışmada eserle ilgili bilgiler verilmektedir. Dinî-didaktik bir eser olan Kitâb-ı Ata Dede'de, Doğu Türkçesi özellikleri görülmektedir. Eserin ilk 18 sayfalık bölümünde birbiriyle ilgili konulara yer verilmiştir. Yazmanın karışık dil özellikleri taşıyan ilk 18 sayfasında sırasıyla şu konular işlenmiştir:

1. Fatiha suresinin adları (1b-2a)
2. Hz. Muhammed'in miraca çıkması (2a-2b)
3. Fatiha suresinin tefsiri (3a-10a)

Yirmi sekiz bab'a ayrılmış olan eserin her babında farklı bir konu ele alınmıştır. Her konu ayet ve hadislerden iktibaslar yapılarak açıklanmıştır. Eserde işlenen konular şunlardır: İslam ve İman (13b-20b), Fasıkların Hayatı ve Mematı (20b-24b), Ölüm: (25a-37b), Haram Yemek, Haram İçmek (37b-50b), Livata (50b-58a), Zina (58a-68b), Münafıklar (68b-71b), Küfür (71b-73b), Tevbe (79a-82a), Oruç (82a-96a), İhlas (96a-99a), Tevekkül (99a-108b), Muhabbet (108b-111b), Dünya (111b-114a), Can (114a-118a), Rızık (118a-122a), Kanaat (122a-126b), Sabır (126b-136b), Kaza (136b-139b), Halimlik (139b-143b), Şükür

(143b-144b),Gaza (144b-146b), Salavat Getirmek (146b-151a), Ziyafet (15a-152b), Dostlara Konukluk Etmenin Sünnetleri ve Edepleri (152b-155b), Kavim, Kabilenin Hukuku (155b-156b), Komşuluk Hakkı (156b-158a).

Eserin dili başka bir eserle kıyaslanamayacak kadar özgündür. Kitâb-ı Ata-Dede sade ve basit bir konuşma diliyle yazılmıştır. Yazmanın baş tarafının Kıpçak Türkçesine ait özellikler taşıması, sonraki bölümlerde Eski Anadolu Türkçesinin ağırlıkta olması Anadolu Türkçesini de bilen bir Kıpçak Türk'ünün bu eseri Eski Anadolu Türkçesine aktardığı olasılığını güçlendirmektedir. (Güneş, 2015, s. 2-6)

1.5. İsim Çekim Ekleri

Çekim ekleri kelimelerde en sonra gelen eklerdir. Gerek isim soylu gerekse fiil soylu kelimelerin sonuna gelerek cümle içinde diğer kelimelerle anlam bağıntısı kurmalarını sağlayan eklerdir. Kendi başlarına bir anlam ifade etmezler. Çekim ekleri kelimelerin cümle içinde zaman, yön, aitlik, tekil ya da çokluk gibi anlamları üstlenmesini sağlar. Yeni kelime türetme amacı olmayan eklerdir. Aynı cinsten iki çekim eki üst üste gelemez. Çekim ekleri hem isimlere hem de fiillere gelir. Çekim ekleri isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki şekilde ele alınır. Bu çalışmada isim çekim ekleri üzerinde durulmuştur.

Yapılan tarama sonucunda isim çekim eklerinin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde işlek olarak kullanılan ekler olduğu tespit edilmiştir. Bu ekler çokluk, soru, iyelik ve isim durum ekleri olmak üzere dört grupta ele alınıp incelendi. İsim durum ekleri ise yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik, eşitlik ve durumu olmak üzere sekiz durumda incelendi. İsim çekim ekleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar bu ekleri sınıflandırırken farklı adlandırmalar yapmışlardır.

1.5.1. İsim Çekim Eklerinin Bazı Dil Bilgisi Kitaplarında İşlenişi

Eklendiği ismi cümle içinde diğer isimlere veya fiillere bağlayan ya da onların çokluk, durum, soru veya iyelikli hâllerini yapan eklerle isim çekim ekleri diyoruz. Çekim ekleri eklendiği sözcüğe yeni bir anlam katmaz, yalnızca onlara işleklik kazandırır. Sözcükler arasında yapı ve anlam ilişkisi kurar. İsim çekim ekleri bazı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılarak incelenmiştir.

Dil bilgisi kitaplarına baktığımızda, isim çekim (ad işletme) eklerinin sınıflandırması konusunda bir birlik olmadığı ve her kaynakta farklı yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir. Araştırmacıların çalışmalarında farklılık gösteren bir diğer konu da durum eklerinin sayısı konusudur. İsim çekim eklerinin işlenişi için baktığımız çalışmalarda bu sayı sekiz ile on üç

arasında değişmektedir. Mevcut dil bilgisi kitaplarında durum eklerinin sayısının farklı verilmesi, dilcilerin konu üzerinde bir türlü anlaşılamaması farklı bakış açıları sergilemeleri durum eklerinin yeniden ele alınıp değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu konunun dil bilimciler tarafından işlenişi şöyledir:

Özçelik-Erten, bu başlık altında isim ve zamirlere çekim eki olarak getirilebilen ve cümlede ismin diğer öğelerle ilişki kurmasını sağlayan ekler olarak değerlendirir. İsim çekim eklerini şu başlıklar altında ele alır: Durum ekleri, iyelik ekleri, çokluk ekleri, soru eki.

a. Durum Ekleri: İsimlerin cümle içerisinde diğer kelimelerle olan ilgileri yalın durum veya çekim eki almış durumlarıyla kurulur. İsimler başka isimlere, fiillere veya edatlara durum eklerini alarak veya yalın durumlarına eksiz olarak bağlanırlar. Böylece isimler sekiz durumda kullanılabilmektedir.

1. Yalın durum: (eksiz)
2. İlgil Durumu: +(n)In
3. Yükleme Durumu: +(y)I+nI
4. Yönelme Durumu: +(y)A
5. Bulunma Durumu: +DA
6. Ayrılma Durumu: +DAn
7. Araç-Birliktelik Durumu (vasıta): +lA/+In
8. Eşitlik Durumu: +CA

b. İyelik Ekleri

İsimlere gelerek onların kaçınıcı kişiye ve kime ait olduklarını bildiren eklerdir. Türkçede 1, 2 ve 3. teklik ve çokluk olmak üzere toplam altı kişi kavramı vardır. Kişilerin sembolü olarak sırasıyla, ben, sen, o, biz, siz, onlar zamirleri kullanılır.

İyelik ekleri, geldikleri ismin bu altı kişiden birine ait olduğunu bildirirler. İyelik ekleri şunlardır:

	<u>Teklik</u>	<u>Çokluk</u>
1. kişi	+(I)m	+(I)mIz
2. kişi	+(I)n	+(I)nIz

3. kişi + (s)I + lArI

c. Çokluk Eki:

Eklendiği ismin birden çok olduğunu gösterir. Ünlü uyumuna girer. Kendisinden sonra durum ekleri, iyelik ekleri ve soru eki getirilebilmektedir.

d. Soru Eki:

Eklendiği ismi soru şekliyle karşılar ve fiile bağlar. Soru eki, diğer çekim eklerinden sonra gelir. İsmi bütün durumlarından sonra gelir.

Soru eki ünlü uyumuna girer. İmla bakımından edat olması nedeniyle, kelimedden ayrı yazılmaktadır. (1999, s. 101-107)

Ergin, çekim eklerini işletme eki olarak da adlandırarak “Çekim ekleri, birleştiği kök veya gövdenin manasında bir değişiklik yapmazlar. Bir kullanım nüansı verirler. Kelime kök ve gövdesine işleklik veren ektir.” der. (1998, s. 220)

Çekim ekleri kelimelerde en sona gelen eklerdir. Aynı cinsten iki çekim eki üst üste bulunamaz. Bir çekim ekinin bazan çekim eklisi unutulurak yapım eki haline geldiği de görülebilmektedir.

Çekim ekleri isim kök ve gövdeleri ile fiil kök ve gövdelerine getirilen çekim ekleri olarak ikiye ayrılır. Çekim ekleri, kök ve gövdelerin gramer kategorisi ekleridir.

Ergin, isim çekim eklerini işletme eki olarak adlandırır. İsim işletme eklerini ise: Çokluk eki (-lar, -ler), iyelik ekleri (-m, -n, -ı, -ımız, -ınız, -ları), aitlik eki (-ki), hâl ekleri, soru eki (-mi) olarak sınıflandırır.

Türkçede isimlerin, ifade ettikleri münasebetlere göre şu halleri vardır:

1. Nominatif hali (yalın hal), 2. Genetif hali -in (ilgi hali), 3. Akkuzatif -i/ı (yapma hali), 4. Datif hali -e (yaklaşma hali), 5. Lokatif hali -de (bulunma hali), 6. Ablatif hali -den (uzaklaşma hali), 7. Instrumental hali -le (vasıta hali), 8. Ekvatif hali -ce (eşitlik hali), 9. Direktif hali -re/-ra, -arı/-eri (yön gösterme hali) (1998, s. 220-244)

Ergin, Eski Türkçe döneminde çekim eki iken işlevini kaybederek yapım ekine dönüşen ekleri de belirtmektedir. Bu konudaki açıklaması: “Eski Türkçede instrumental eki -n’dir. Fakat bu ek zamanla işlekliğini kaybetmiştir. (kış-ı-n, gerisi-n (geriye), ile-n, uç-u-n)

İşlekliğini kaybederken bu ekin vazifesini ile edatı üzerine almış. İle edatı da zamanla -la, -le halinde ekleşmiştir.”

Ergin, eşitlik eki -ca/-ce ile ilgili de şu açıklamayı yapar: “Eşitlik eki instrumental ve yön ekleri gibi işlekliğini kaybetmek ve çekim eki halinden çıkmak temayülü gösterirler ve bazen yapım eki haline gelirler.”

Yön ekleri ile ilgili de açıklaması da “(-ri, -ra, -re ve -arı, -eri, ET.’de -garu, -gerü) Türkçede sonradan çekim ekliğinden tamamıyla çıkmış ve tam bir yapım eki gibi klişeleşip kalmıştır. (son-ra, taş-ra, üze-re, dış-arı, il-eri) ” şeklindedir. (1998, s. 237-239)

Banguoğlu, çekim eklerini farklı bir adlandırmayla ele alır. 1. İççekim Hâlleri, 2. Dışçekim Hâlleri olarak iki başlıkta ele alır.

A. İççekim Hâlleri:

Adların 6 iççekim hâli vardır. Bunlar pratikte kim? Soru zamirinin beklenen cevabına göre adlandırılır.

1. Kim hali *ev*, 2. Kimi hali *ev-i*, 3. Kime hali *ev-e*, 4. Kimde hali *ev-de*, 5. Kimden hali *ev-den*, 6. Kimin hali *ev-in*

B. Dışçekim Hâlleri

Adların 4 dışçekim halleri vardır ki bunları da pratikte kim? zamirinin beklenen cevabına göre adlandırılır.

1. Kimle hali *ev-le*, 2. Kimce hali *ev-ce*, 3. Kimli hali *ev-li*, 4. Kimsiz hali *ev-siz*

Banguğlu, çokluk ekini (-lar/-ler) “Adlarda Sayı” başlığında, iyelik eklerini de “Adlarda Belirtme” başlığında ele almıştır. (1990, s. 326-331)

Başka bir araştırmacı, “Çekim ekleri, sözcüklerin anlamlarını, çeşitlerini değiştirmez; tümcedeki görevlerini belirtir.” der. (Banguoğlu, 1990, s. 93-94)

Gencan, çekim eklerini şu başlıklara ayırır:

1. Sözcüklere çoğulluk anlamı katan ekler,
2. Adları çekimlemeye yarayan durum ekleri,
3. Tümleme (iyelik ve genetik) ekleri
4. Eylem çekimlerine yarayan kip ve kişi ekleri

Gencan, çokluk ekini “Varlıkların Sayılarına Göre” maddesinde ele alır. “Adların Çekimleri (Durumları)” başlığı altında adları beş durumda inceler: Yalın durum, -i , -e, -de, -den durumları. “İlgi ve İyelik Adılı” başlığı altında her adılın bir sözcük olduğuna değinerek bu eklere iyelik takısı demek gerektiğini belirtir (-im, -in, -i, -imiz, -iniz, -leri) Soru ekini ise soru maddesinde isim ve fiiler için genel olarak inceler. (2007, s. 193-315-316-618)

Gabain, İsim çekim eklerini Şekil Bilgisinde İsim Soylular başlığı altında ele alır ve çokluk ekiyle (+lar) başlar. İsmi Hâlleri başlığında: 1. Belirsiz Hâl (yalın hal), 2. İlgi Hâli (+ı), 3. Yaklaşma Hâli (+ka, +a), 4. Yükleme Hâli (+nı /+ni, +ı), 5. Bulunma Hâli (+de/da), 6. Ayrılma Hâli (+dın/din, +den/ +dan), 7. Vasıta Hâli (+n, +ın, +un, +la), 8. Eşitlik Hâli (+ça, +ce), 9. Yön Hâli (+garu/ görü) dokuz isim hâl eki yer alır. İyelik eklerini de teklik ve çokluk başlığı altında inceler. (2000, s. 63-64-70)

Korkmaz, İsim çekim eklerini İşletme ekleri başlığı altında ele alır. Türkiye Türkçesinin işletme ekleri çokluk, iyelik, aitlik, soru, ad çekimi ekleridir. İşletme ekleri taşıdıkları özellikler ve cümledeki işlevleri açısından birbirinden farklı nitelikte olduğunu söyler. Eklerin bu durumunu dikkate alarak onları üç ana gruba ayırır.

1. Etkisi yalnız eklendiği ad ve ad grubu ile ilgili olan, o adın sınırı içinde kalan eklerdir. Çokluk (-lar), İyelik (-m, -n, -sI,-ImIz, -InIz, -lar+I) ve ilgi ekleri (+In, +nIn) ile işletme görevindeki aitlik eki (+ki) bu gruba sokulabilir. Korkmaz, +ki aitlik ekinin adlar önünde sıfat görevi yaptığı (ev-de-ki çocuk) ve kendinden sonra ad çekim ekleri alabildiği için, bunu yapım eki olarak kabul eder. Bu konuda aynı görüşte olan başka dilciler de vardır.

2. Adlar ve fiiller arasında bağlantı kuran ekler, ad çekimi ekleridir. Bunlar:

- a) Yalın Durum (nominative)
- b) Yükleme Durumu (accusative) +(y)I/+(y)U
- c) Yönelme Durumu (dative) +(y)A, (>ET+kA,+(y)A)
- d) Bulunma Durumu (locative) +DA
- e) Çıkma Durumu (ablative) +Dan
- f) Vasıta Durumu (instrumental) +(y)IA(<+(y)IE<ile)
- g) Eşitlik Durumu (egulative) +çA<CA

3. mı/mu soru eki (2009, s. 256-331)

Biray, isim çekim eklerine çokluk ekiyle başlar. (+lar) Çokluk ekinin esas görevi nesnelerin birden fazla olduğunu göstermektir. Ancak çokluk ekinin başka görevleri de vardır. Bunlar: Sevgi (havalara sıçramak), hürmet, muhtevayı güçlendirici, aile-topluluk ve akrabalık (ablamlar, dayımlar), bir milllete ve dine ait olma (Uygurlar), benzerlik (Fuzûlîler) vb. aitlik ekiyle ilgili bazı araştırmacılar gibi yapım eki bahsinde de ele aldığımız -ki eki bir nesnenin, sonuna eklendiği isme ait olduğunu göstermesi bakımından bir çeşit iyelik işlevini yerine getirmektedir. Ayrıca aitlik eki, diğer çekim ekleri gibi çekim eklerinden sonra gelebilmekte araya zamir n'si alabilmektedir. Bu yönüyle aitlik ekinin çekim ekleri arasında ele alındığını belirtir.

Hâl eklerini 9 başlıkta inceler:

1.Yalın hal, 2. İlgi hali, 3.Yükleme hali, 4.Yönelme hali, 5. Bulunma hali, 6. Çıkma, 7. Vasıta hali, 8. Eşitlik hali, 9. Sınırlama hali (limitatif)

Biray, yön halinin işlek olmayan bir yapım eki görünümüne bürünmesinden dolayı sadece başlık olarak ele aldığını, ismin halleri arsında ele almayacağını söyler ve lehçelerden bu ekleri almış kelimelere birkaç örnek verir. TT.'de: İçeri, dışarı, yukarı, üzere, taşra

Biray, sınırlama hâlindeki isim fiilin hareketini “yer”, “zaman” ve “cereyan ediş tarzı” bakımından sınırlandırmaktadır. TT. Yazı dilinde sınırlama hâli bugün “-a/-e kadar”, “-a+dek”, “-a/-e+değin” formülüyle yapılmaktadır. (döveneçe - dövene kadar) İncelediğimiz kaynaklarda sınırlama hali başka bir araştırmacı tarafından ele alınmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca soru eki de isim çekim eki olarak ele alınmıştır. Araştırmacı, isim çekim eklerinin ünlü ile biten sözcüklerde ve ünsüzle biten sözcüklerde durumunu gösterir. (1999, s. 207-247)

Buran, isim çekim eklerini beş kategoride ele alır. Bu eklerin kuzeydoğu lehçelerindeki durumlarından örnekler vererek konuyu açıklar:

1. Çokluk Eki
2. İyelik Ekleri
3. Hâl Ekleri

(a.Yalın Hâl, b. İlgi Hâli, c.Yükleme Hâli, d.Yönelme Hâli, e. Bulunma Hâli, f. Çıkma Hâli, g. Eşitlik Hâli, h.Vasıta Hâli)

4. Aitlik Eki

5. Soru Eki (2019, s. 133-136)

Gülsevin, İsim çekim eklerini detaylı bir şekilde incelemiştir. İsimlerde, zamirlerde, diğer çekim eklerinden sonra kullanımları, fonksiyonları vb. İsim çekim eklerini şu şekilde sınıflandırır:

1.Çokluk Eki:

“+lAr Eski Türkçeden beri işlek çokluk ekimiz budur. Ancak ET.’de nispeten işlek olmasına rağmen EAT.’de kalıplaşmış olarak bulunan çokluk ekleri de vardır. Bunlar kalıplaşmış oldukları için yeni bir taban olarak düşünülmekte ve üzerlerine tekrar çokluk eki olan +lAr getirilebilmektedir.” der.

+An Çokluk bildiren bir kategori eki olarak, birkaç kelimedede kalıplaşmış olarak devam etmektedir. (oğlan, oğlanlar)

+z Bu ek Türk dilinde arkaik bir çokluk (daha ziyade ikizlik) eki olarak kabul edilmektedir. Birkaç kelimedede kalıplaşmış taban olarak bulunmaktadır. (biz, siz)

Bu eklerler kalıplaşmış oldukları için biz çalışmamızda örneklerine yer vermedik.

2. İyelik Ekleri

İyelik eklerini tekil-çokluk olarak altı şahısta ele almıştır.

3. İsmi Hâl Ekleri

a.Yalın Hâl (Nominative) +Eksiz Ø

b. Belirtme Hâli (Accusative) +(y)I, +nI, Eksiz Ø

c.Yönelme Hâli (Dative) +(y)A, GA (ET’de +KA eki, Orta Türkçenin Doğudaki lehçelerinde +KA ve GA olarak görülür.

d. Bulunma Hâli (Locative) +dA

e. Ayrılma Hâli (Ablative) +dAn, +dIn (EAT’de karakteristik değildir. Çok seyrek görülür.)

f. Vasıta Hâli (instrümental) +(I)n, +lA, birle, +(ı)lA- +yIIA (nurla, suyla, kişiyle)

g. Eşitlik Hâli (Equative) +CA

h. İlgi Hâli (Genetive) +(n)Uη (2017, s. 17-86)

Caferoğlu, Harezmi şivesinin gramer yapısında isim çekimlerini sekiz ek olarak almıştır. Bunlar:

“Genetif: niñ, -nıñ: -nuñ, -nüñ

Akuzatif: -ın, -in: -un, -ün

Datif: -ka, -ke; -ğa, -ge

Lokatif: -da, -de; -ta, -te

Ablatif: -dın, -din; -tın, -tin

Instrumental: -ın, -in; -un, -ün

Ekvatif: -ça, -çe

Direktif: -ra, -re; -ru, rü; ğaru, -gerü” şeklindedir. (2001, s. 130)

Caferoğlu, Karahanlı Türkçesinin gramer yapısında;

Nominatif: Eksiz

Genetif: niñ, -nıñ: -nuñ, -nüñ

Akuzatif: 1.-g -ğ(söz-g), 2. -nı, -ni(kişi-ni), 3.-ı,-i (kitab-ı), 4.-n (til-i-n)

Datif: umumiyetle -ka, -ke; pek nadir olarak -a, -e ‘ye rastlanır. Allatif eki içerisinde -ğa, -ge’dir.

Lokatif: -da, -de; -ta, -te

Ablatif: -dın, -din; -tın, -tin

Instrumental: umumi olarak 1.-n’dir. Fakat bunun yanında az da olsa 2. -la, -le eki de kullanılır.

Ekvatif: -ça, -çe

Allatif-Direktif: 1. -ra, -re (taşra); 2. -ru, rü (berü); 3. ğaru, -gerü (teñgrigerü); 4. -ar, -er.

5. -r

Komparatif: -rak, -rek (2001, s. 98-99)

Akar, İsim Çekim Ekleri başlığı altında sırayla aşağıdaki eklere yer vermiştir:

1. Çokluk Eki: +lar

2. İyelik Ekleri: (+m, +n, +ı, +muz, +nuz, +ları)

3. Durum (hâl) Ekleri:

İlgi durumu (+nuñ,+uñ), belirtme durumu (+I), yönelme durumu (+A, +gA, +kA), bulunma durumu (+dA), ayrılma durumu (+dAn, +dIn), eşitlik durumu (+çA) eki yanında isimlere gelerek onlara “gibi, kadar” anlamı katan (+lAyn) eki ile (+ven) ekleri de eşitlik görevinde kullanılmıştır. “ardınca, cihanca, bunçılaysın, sencileyin” araç (vasıta) durumu (Eski Türkçede araç durum eki (+In) idi. Uygur döneminde kalıplaşma sonucu birle biçimi ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ile edatından gelişen (ile/ıla , +la/+le) biçimi yaygınlaşmaya başlamış. Bunun yanında eski biçimi olan (+In) şekli de kullanılmaya devam etmiştir. “gözin bakar, kanın akdı, hoşlugıla, kanıla” (2018, s. 136-142)

Cin, İsim başlığı altında isim çekim eklerini ele almıştır.

1. Çokluk eki

Metnimizde çokluk (-lar, -ler) ekiye yapılmaktadır.

2. İyelik ekleri

(-m, -n, -ı, -ımız, -ınız, -ları)

3. Bildirme ekleri

1. tekil şahıs: -ben, -men, -ven

Oğlı men, ayrukvan

2.tekil şahıs: -sen, -sin

Degül sen, benüm sen

1. çokluk şahıs: -miz, -vüz, -üz

Oğlı miz, oğlıvuz, şeriflerüz

2. çokluk şahıs: -siz

Kimler siz, kardaşlar siz

4. Aitlik eki

Metnimizde aitlik eki +kı, +ki, +ğı şeklindedir.

kankı, eğindeki, suwdağı, yarıngı, başdağı

5. İsmın hâli ekleri

Eserlerimiz hem Doğu Türkçesi hem de Batı Türkçesinin özelliklerini içerdigi için isim hâl ekleri çeşitlilik göstermektedir.

a. İlgi hâli: +ın, +nın

dünyânın, tehrinün, sizün

Metnimizde ünsüzle biten kelimelerden sonra da (+nın) şeklinde kullanımlar görülmektedir.

Nilniñ ırmağına, kaçnuñ arkasına, sâraynıñ içi

b. Yükleme hâli: +ı, +n, +nı

'arabı ündediler, bülezügi çıkardı; kemâlni kördi, kömlekni bulaşdurdı; tonun yırtıp, kolun tutup

Bunların dışında bir de eksiz yükleme durumu örnekleri vardır.

sözüm dutğıl, mālım verdim

c. Verme hâli: +a, +ya, +ğa, +ka

ağa bindi, dīvāra , kapıya, suwğa kirür, közküğe baqduñ, taşka balkır

d. Bulunma hâli: +da, +de

Bulunma hâli metnizde +da/+de şeklinde görülmektedir.

kuyuda, maķamda, düşde

e. Ayrılma hâli: +dan, +den

Ayrılma hâli metnimizde +dan/+den şeklindedir. Bunun yanısıra +dın şekli de görülmektedir.

+dan/+den şeklinin kullanımı +dın'a göre daha baskındır.

açlıkdan, atamdan; uşmağdın, ahvâldin

f. Yön hâli: +ra/+re; +ru/+rû; +rı/+rî; +aru/-erü; +garu/+gerü; +karu

Metnimizde yön hâli ekinin farklı şekilleri tespit edilmiştir. Bu durum eserlerin Doğu ve Batı Türkçesi özelliklerini bir arada bulundurmasından kaynaklanmaktadır.

Zindan içre, kuyu içri, taşğarudan, taşaru çıkdı

g. Vasıta hâli:

Metnimizde vasıta hâli eki +n, birle, bile, ve, ile edatlarıyla yapılmaktadır. Ekin +sız sıfat ekiyle kalıplaştığına da tanık oluyoruz.

Mercan bile, anıñ ile, hañāsızın, hem bu vaktin, meded birle

h. Karşılaştırma hâli: +rak, +rek

artuğrak, taşrak, yigrek

l. soru eki -mı/-mi; -mu/-mü

añar mu sen, yetmiş ay mu (2011, s. 93-99)

Üstünova, bu konuyu “Ad işletimi, ya da ad çekimi ekleri terimiyle karşılanan bu ekler, adların diğer sözcüklerle bağlantısını sağlar. Dizge içinde onları işler duruma getiren eklerdir. Geleneksel dil bilgisinde, çokluk, durum ekleri ve soru eki olmak üzere dört grupta kümelenmiştir.” şeklinde açıklar. Ad işletme ekleri, geleneksel dil bilgisine göre, türetme eklerinden sonra sözcüğe şu sırayla gelir.

ÇİD S < çokluk eki+ iyelik eki+ durum eki+ soru eki (2012, s. 47-51)

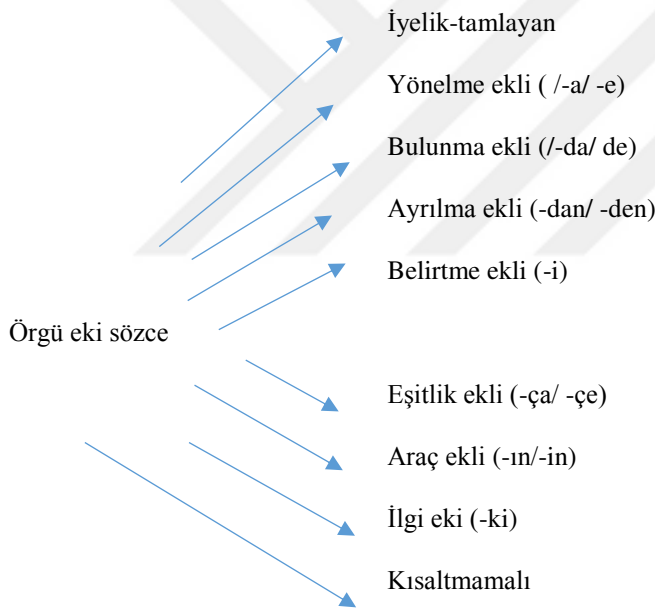
Demircan, durum ekleri ile ilgili olarak: “Görevleri sözdizimsel olan bu ekler, tümce içi (özne-tümeç-yüklem arası) ilişkileri düzenler. Yalın durum, özne-tümleç arasında bir ayırım yapmamakla birlikte durum ekleri tümleç görevinde olan adlara gelmektedir.

Durum eki olarak ele alınmış (-I, -A, -DA, -DAn) eklerine bakılırsa bunların eylemle ilgili yön belirlediği ortaya çıkar. Bu bakımdan bu eklere yönek bile denilebilir. (2004, s. 101-103)

Durum	Özne	Tümleç	Biçim
Yalın	+	+	Ø
Belirtme	–	+	-i
Yönelme	–	+	-e
Kalma	–	+	-de
Çıkma	–	+	-den
Tamlayan	–	–	-in
Eşitlik	–	+	-ce

Karaağaç'ın bu konuda “Dil kullanımında, varlık ile (söz öbeği) veya varlık ile eylem (cümle) yapılarındaki ilişkilerin adlarına ad çekimi denir. Türkçenin ad çekimi, eskiden beri, bir bölümü ekleşmiş edatlar yani ad durum ekleriyle bir bölümü son çekim edatlarıyla yapılır.” diyerek Ad Çekim Eklerini beş başlıkta ele alır. Bunlar: Çokluk eki (-lar), iyelik eki, durum ekleri, bildirme (-dır) ve soru ekidir. Karaağaç, diğer dil bilimcilerden farklı olarak durum eklerini 13 başlıkta inceler: Yalın, ilgi (-ın), yapma (-ı), yaklaşma (-a), bulunma (-da), uzaklaşma (-dan), yön (-arı), araç (-la), eşitlik (-ca), benzerlik (gibi), amaç-neden (için), sınırlama (-e kadar), karşılaştırma (kadar) (2013, s. 324-325)

Bozkurt, “Türkçede yargı, sondan başa doğru ekler aracılığıyla örülerek oluşur. Bu kurguda ekler büyük önem taşır. Ekler, duvar yapmada taşları tutturmak için kullanılan harcı andırır.” diyerek ad çekim eklerini farklı bir tarzda ele alır. Örgü yöntemi şu eklerle sağlanır. (2017, s. 38)

Tekin, Orhon Türkçesinde adlar başlıca 1. kişi (iyelik) ve 2. ad durumu için çekimlenir. Adlar, ayrıca sayı (çokluk) ve bağlama (ekleme-birleştirme) için de çekimlenebilir. Ad durumları ise: Orhon Türkçesinde dokuz ad durumu vardır. Bunlar: Yalın durum, ilgi durumu, belirtili nesne durumu, verme-bulunma durumu, bulunma-çıkma durumu, yönelme durumu, eşitlik durumu, araç durumu, birliktelik durumudur. (2016, s. 96-111)

İsim Durum Ekleri İçin Kullanılan Terimler Tablosu:

yalın	İlgi	yükleme	yönelme	bulunma	ayrılma	eşitlik	vasıta	yer-yön
-------	------	---------	---------	---------	---------	---------	--------	---------

								gösterme
kim	tamlayan	belirtme	verme	kalma	çıkma	Eşitlik- benzerlik	Araç- birliktelik	Yön ekleri
nominatif	tamlama	-i	-e	-de	-den	kimce	vasıta ve beraberlik	Yer-yön
nominative	kimin	yapma	yakaşma	kimde	uzaklaşma	ekvatif	kimle	yön bildirme
	genetif	kimi	kime	lokatif	kimden	equative	instrumental	yönelme
	genetive	akuzatif	datif	lokative	ablatif		instrumentalis	direktif
		accusative	dativ		ablative			direktive

Yukarıda sunduğumuz tabloda ilk satırda yer alan terimler daha çok tercih edilmişlerdir. Türkçe olmayan terimler bazı araştırmacılar tarafından Türkçe terimlerle birlikte alternatif olarak kullanılmıştır. Diğerleri ise daha az tercih edilen terimlerdir. (Baran, 2006, s. 15)

İsim Çekim Eklerinin İşlenişi Husundaki Farklılıklar Tablosu:

Araştırmacı	Durum eklerine isim/ad çekimi veya çekim ekleri diyen	Hâl veya durum terimini kullanan	Yalın durumu alan	Aitlik ekini alan	Soru ekini alan	İyelik ekini zamir olarak alan	Farklı durum eklerini alan	Alınan durum eki sayısı
Banguoğlu	-	+	+	-	-	-	Kimli, kimsiz	10
Biray	-	+	+	+	+	-	Sınırlama	9
Buran	+	(+)	+	+	-	-	-	9
Ergin	(+)	+	+	+	+	-		9
Gencan	+	(+)	+	-	-	-	-	5
Korkmaz	+	(+)	+	+	+	-	-	8

Özçelik-Erten	-	+	+	-	+	-	-	8
Gabain								
Gülsevin	+	+	+	-	-	-	-	8
Akar	+	+	-	-	-	-	-	7
Caferoğlu Karahanlı Türkçesinin gramer yapısı	-	-	+	+	-	-	Allatif-direktif, komparatif	9
Caferoğlu Göktürçenin gramer yapısı	+	-	+	+	-	-	Allatif-direktif, beraberlik	10
Karaağaç	+	+	+	-	+	-	Yön durum, neden durum, Karşılaştırma durum, Benzerlik durumu, sınırlama durumu	13
Bozkurt	-	-	-	+	-	-		9
Tekin	+	+	+	-	-	-		8

+ Tercih edilen terim veya alınan eki, - tercih edilmeyen terim veya alınmayan eki, (+) tercih edilen terimle birlikte alternatif olarak kullanılan terimi göstermektedir. (Baran, 2006, s. 16)

1.5.2. Taranılan Eserlerde İşlenişi

Dil bilgisi kitaplarında çekim ekinin kapsamı ve adlandırılması konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Eklerin öğrenilmesini zorlaştıran bu durum, günümüzde de devam etmektedir.

Taradığımız dört karışık lehçeli eserde isim çekim ekleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır. Bu eklerden örnek kelimeler de eserlerde mevcuttur.

Cin “Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf’u” adlı kitabında isim çekim eklerini isim başlığı altında çokluk, İyelik, bildirme ekleri, aitlik eki, ismin hâl ekleri (İlgi, yükleme, verme, bulunma, ayrılma, yön, vasıta, karşılaştırma), soru eki olmak üzere altı başlık halinde ele almaktadır. Bu ekleri alan kelimelerden örneklere de yer verilmiştir. Cin’in kitabında eşitlik ekine isimden isim yapan ekler başlığında yer vermiş, Cin, bu ekin çok fazla örneği olmadığını belirtmiştir. (2011, s. 93)

Akkuş’un, Kitâb-ı Gunya adlı inceleme eserinde isim çekimlerini İşletme ekleri başlığı altında görmekteyiz. Bu ekler sırayla 1. Çokluk eki, 2. İyelik ekleri, 3. Hâl ekleri “Genetif (-ın), akkuzatif (-ı), datif (-e), lokatif (-de), ablatif (-den, -dın), eşitlik (-ce/-çe), yön gösterme (-re/-erü), insrumental (-n, -la), soru (-mı) eki” başlıkları altında ele alınmıştır. Hâl eklerini ise dokuz başlık altında ele alır. Akkuş, Kitâb-ı Gunya adlı eserinde incelediği eklerin tamamının metinde kaç yerde geçtiğini belirtmektedir. Ayrıca bu eklerin Eski Anadolu Türkçesindeki farklı şekillerine de değinmiştir. (2018, s. 81)

Somuncu’nun, Behçetü’l Hadâyık adlı eserinde İsim Çekim Ekleri başlığı altında ilgi hâli, belirtme hâli, yönelme hâli, ayrılma hâli, iyelik ekleri olmak üzere beş başlık halinde incelediğini görmekteyiz. Ayrıca bu eklerin örneklerine de kısaca yer vermiştir. (2018, s. 58)

Güneş, Kitâb-ı Ata Dede adlı araştırma eserinde, Eklerde Ünlülerin Yazılışları başlığı altında isim çekim eklerini incelemiştir. Bu ekler sırayla 1. Çokluk (+lAr), 2. Soru eki (mI), 3. Aitlik eki (+GI), 4. İyelik ekleri, 5. Durum ekleri (İlgi, (+In), belirtme (+I), yönelme(+A), bulunma (+dA), ayrılma(+dAn), eşitlik(+CA), yön gösterme, (+aru,+rA), vasıta (+lA, +n) şeklindedir. Güneş bu eklerin ünlü harflerle kullanım şekilleri de olmak üzere örneklendirmiştir. (2015, s. 28)

1.5.3. Bu Çalışmada İsim Çekim Eklerinin İşlenişi

İsim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işlenişi ile ilgili olarak tespit edilen bilgiler ve sunulan tablolar ışığında bu çalışmada isim çekim ekleri olarak ele alınacak başlıklar, incelenecek durum ekleri sayısının neye göre belirlendiği aşağıdaki şekildedir:

1. Araştırmacıların çoğu isim çekim eklerini sadece durum ekleri olarak değil çokluk, soru ve iyelik ekleri olarak işlemişlerdir. Bu çalışmada çoğu araştırmacı gibi çokluk, soru,

iyelik ve isim durum ekleri isim çekim eklerinin kapsamında değerlendirerek konu dört ana başlık altında işlenmiştir.

2. Çoğu araştırmacı, ismin yalın durumunu, durum ekleri arasında incelemiştir. Bu çalışmada da yalın durum eki +ø ek olarak kabul edip durum ekleri arasında incelendi. Araştırmacıların bazıları ise aitlik ekinin iki karakterli olduğunu belirterek; bu eki, hem yapım hem çekim eki bölümünde incelemişlerdir. Aitlik ekinin daha çok yapım eki özelliği taşımasından dolayı bu ek çalışmaya alınmadı.

3. İsim çekim eklerinden durum ekleri için yalın durum; ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik, eşitlik ve yer-yön durumu terimlerini kullanıldı. Tespitimize göre araç-birliktelik durumu yerine vasıta terimi de kullanılmıştır.

4. Araştırmacıların işlediği durum eki sayısı sekiz ile on üç arasında değişmektedir. Ancak araştırmacıların çoğu isimleri sekiz veya dokuz durumda incelemişlerdir. Durum eklerinin sayısının farklılığı araştırmacılar arasındaki görüş farklılığından veya bir dönem işlek olan durum ekinin zamanla kalıplaşarak yapım eki gibi kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Görüş farklılığına Banguoğlu'nun durum ekleri arasına aldığı kimli, kimsiz hâlini örnek verebiliriz. Oysa bu ekler araştırmacılar tarafından genel olarak yapım ekleri arasında yer almaktadır. Bir durum ekinin zamanla işlekliliğini kaybetmesine ise yer-yön durumu ekini örnek gösterebiliriz. Bu ek, Türkçenin tarihi dönemlerinde belli kelimelerde de olsa işlek bir durum ekiyken Türkiye Türkçesinde daha çok kalıplaşmış olarak bazı kelimelerde kullanıldığından, Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının bazılarında yapım ekleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada ise taranılan eserlerde isimlerin işlek olarak sekiz durumda bulunduğu tespit edildi. Bu sekiz durum, aynı zamanda araştırmacıların çoğu tarafından genel kabul gören durum ekleridir. Bu nedenle incelenen durum ekleri sayısı sekiz olarak belirlendi.

Çalışmada konunumuzu işlerken takip edilecek sıra ise şu şekildedir:

1. Ekin tanımı
2. Eski Türkçedeki kullanılış şekilleri
3. İncelenen eserlerde kullanılış şekilleri ve örnekleri

2. BÖLÜM

KARIŞIK LEHÇELİ ESERLERDE İSİM ÇEKİM EKLERİ

Çekim ekleri kelimelerde en sonra gelen eklerdir. Gerek isim soylu gerekse fiil soylu kelimelerin sonuna gelerek cümle içinde diğer kelimelerle anlam bağıntısı kurmalarını sağlayan eklerdir. Kendi başlarına bir anlam ifade etmezler. Çekim ekleri kelimelerin cümle içinde zaman, yön, aitlik, tekil ya da çokluk gibi anlamları üstlenmesini sağlar. Yeni kelime türetme amacı olmayan eklerdir. Aynı cinsten iki çekim eki üst üste gelemez. Çekim ekleri hem isimlere hem de fiillere gelir. Çekim ekleri isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki kategoride ele alınır.

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden *Behcetü'l-Hadâik*, *Kıssa-i Yûsuf*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede* Adlı eserlerdeki isim çekim eklerini almış kelimeler incelenecektir.

Taranılan eserlerde bu eklerin kullanılış şekillerinden önce, Eski Anadolu Türkçesinde ekin şekilleri ve örnekleri verilecektir. İsim çekim ekleri şu dört grupta incelenecektir.

1. Çokluk eki
2. İyelik ekleri
3. İsim durum ekleri
4. Soru eki

ÇOKLUK EKİ

2.1. +lAr

Çokluk eki “+lAr” isimlerin sayısının birden fazla olduğunu göstermek için kullanılan isim çekim ekidir. Eklendiği ismi başka bir kelimeye bağlama özelliği yoktur. Kendisinden sonra diğer isim çekim ekleri getirilebilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinden bu yana çokluk “+lAr” ekiyle yapılmıştır.

“İsimler, varlıkları tek tek karşılayan kelimelerdir. Birden fazla varlığın ifade edilebilmesi için Türkçede iki yol vardır: Bunlardan birincisi, çokluğu ifade edecek varlığın başına çokluğu belirtecek sıfatlar getirmek (on kitap, birçok insan); ikinci yolu ise, tek bir varlığı belirten isimlerin sonuna çokluk ekini ilave etmektir.” (Biray, 1999, s. 207)

2.1.1. Kullanılış Şekilleri

Taradığımız eserlerde işlek olarak kullanılan çokluk eki “+lAr”dır.

2.1.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları çokluk yapar.

“**Peygamberler** güzidesi ol aḥmede, Kabe Kavseyñ makamlı ol aḥmede, aḡın üzre telim dūrūt olsun ėmdi ” (KY: B1v5-186) =

*Şimdi **Peygamberler** güzidesi o Ahmed’e, Kâbekavseyñ makamı o Ahmed’e, onun üzerine çok dua olsun.*

“Hemāñ-dem ḡanzafer emr kıldı. **Üstadlar naḡḡaşlar** cemi’ oldu. (KY: B35v15-316) =

*Kanzafer hemen emretti. **Üstatlar** ve **nakkaşlar** toplandı.*

“Şiddīḡ yūsuf ḡālīgı dayım ögdi, hem **şadıḡlar** hem **şiddīḡlar** aḡa degdi, iç baḡın yeti yerden muḡkem dutdı, ma‘āza’llāḡ dēp ḡakḡa sıḡunur ėmdi.” (KY: B36v9-319) =

*Siddik Yusuf yaratıcıyı daima övdü. Hem **sadıḡlar** hem **sıddıḡlar** ona dokundu. İç baḡını yedi yerden saḡlamlaştırdı. Şimdi Maazallah deyip Allah’a sıḡınır.*

“Yūsuf buyurdı **binālar** ḡāzır kılsun, bir muḡkem yüksek saray ḡāzır kılsun.” (KY: B62v4-421) =

*Yusuf buyurdu: “**Binalar** hazır etsin, dayanıklı yüksek bir saray inşa etsin.”*

“**Mazlūmlar** du‘āsından ḡorḡuñ ėmdi.” (KY: B69v16-451) =

*Şimdi **mazlumlara** duasından korkun.*

“İlm üç dürlüdür. Bir muḡkem **āyetler**, ikinci gönülmüş **farīzalar**, üçüncü berkinmiş **sünnetler**.” (BH: B4b/12) =

*İlim üç türlüdür: Birincisi muḡkem (anlamı kesin, dayanıklı) **āyetler**, ikincisi yapılması gerekli olan **farzlar**, üçüncüsü saḡlam **sünnetler**.*

“Çalap eydür, celle celālühü men gökden yere şı dokerin, ثُمَّ شَفَقْنَا الْأَرْضَ شَفَاقًا andan yeri yararın, ḡoḡulu **çiçekler** ve tatlu **ni’metler** bitürürin, dēr.” (BH: B20a-23a/1) =

Allah (CC) söyler: “Ben gökten yere su dökerim ondan yeri yarıp kokulu **çiçekler** ve tatlı **nimetler** bitiririm.” der.

“Ey dünyâyı âhirete **şatanlar**, vay **géceler** oruc niyyetine **yatanlar**, vay şefkât ülfet birle gönül **katanlar**, oruc evâbın isdemekden hitâb lezzetin eşidün.” (BH: B57a-59b/14) =

*Ey dünyayı ahirete **tercih edenler**! Vay **geceleri** oruca niyet edip **yatanlar**! Vay şefkatle gönül **katanlar**! Oruç sevabını istemektense hitap (Kur'an-ı Kerim) lezzetini alın.*

“Havâdağı **kuşlar** ve **tağlardaki vuhûşlar**, yer karnındağı **cânâvarlar** ve denizdegi **balıklar** ve gökdeki **firişteler**, dükeli saña kulluk kılurlar ve senün için halkları Tanrı'dan yarlıganmak dilerler.” (BH: B68-71a/4)=

*Havadaki **kuşlar**, dağların tepesindeki **vahşiler**, yerin içindeki canavarlar, denizlerin içindeki **balıklar**, gökteki **melekler** tamamı sana kulluk ederler ve senin için Tanrı'dan affedilmek dilerler.*

“**Bağlar bağçalar** ve **saraylar** gibi **köyler** gibi ve ev içindeki kalın **döşekler** gibi ve dahi **kullar** ve **kullukçılar** gibi kim kulluğu-çun dutılır.” (KG: 59a/15) =

***Bağlar, bahçeler** ve **saraylar** gibi, **köyler** gibi ev içindeki kalın **döşekler** gibi ve dahi **köleler** ve **güvenlikçiler** gibi herkes kulluğu ölçüsünde değerlendirilir.*

“Eger **şehrlüler** bayram namâzından ilerü kurban eylese revâdur ve **rüstâyiler** ve **yabâniler** dahi itseler revâ olur.” (KG: 106/b7) =

***Şehirliler** eğer bayram namazından sonra kurban kesseler uygundur. **Köylüler** ve **yabancılar** dahi böyle yapsalar uygun olur.*

“İbn-i ‘Amru anlara emîr eyledi bir ay geçdi anlardan haber gelmedi **münâfıklar** anların cümlesi katıl oldu dediler.” (KA: 10b/12) =

*İbn-i Amru onlara haber etti. Bir ay geçti, onlardan haber gelmedi. “**Münafıklar** onların tamamı öldü.” dediler.*

“Biñ **peygamberler** ve bunca biñ **evliyâlar** ve **enbiyâlar** ve anların **ümmetleri** kanda gétđi ne hâle mübtelâ oldılar.” (KA: 33a/6) =

*Binlerce **peygamberler**, bunca **evliyalar** ve **enbiyalar** ve onların **ümmetleri** nereye gitti ve ne haldeler.*

“Şehvet-i behime için ‘**avratları** koyup **erkeklere** varursız ammā ḥal budur kim anlara bedel size **ḥatunlar** verildi maḥall-i ḥars-ıçun tā kim anlara varasız **oğullar** ve **kızlar** ola **mü’minler muvaḥḥidler** oraya nev’-i iḥsān bākī ola.” (KA: 50b/10-11) =

*Şehvet için **kadınları** bırakıp **erkeklere** varırsınız amma; onlara bedel size **hatunlar** verildi. Soyunuzun devamı için siz onlara varın, ta **oğullar kızlar** olsun **müminler muvahhitler** (Müslümanlar) sonsuza kadar var olsun.*

2.1.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

“Dağı aña bende **bizler** bolalım ėmdi.” (KY:B21v9-257) =

*Şimdi ona **bizler** dahi köle olalım.*

“Derneşiniz **sizler** ėmdi ‘aqlığınızı...” (KY:B58r11-403) =

*Şimdi **sizler** aklınızı toplayınız.*

İYELİK EKLERİ

İyelik ekleri ismin yerini tuttuğu nesnenin neye ait olduğunu belirten işletme ekleridir. İsimleri isimlere bağlayan eklerdir. İyelik ekleri eklendiği isimlerin hangi şahsa ait olduğunu belirtir. İyelik ekleri ismin ben, sen, o, biz, siz, onlar tekil ve çokluk şahıslardan hangisine ait olduğunu belirtmek için ismin sonuna gelen eklerdir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan iyelik eklerinde günümüze kadar olan tarihi süreçte pek bir değişiklik olmamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde iyelik ekleri dönemin yuvarlaklaşma eğiliminin etkisiyle 1. ve 2. şahıslarda yuvarlak 3. şahıslarda düz ünlü olarak kullanılmıştır.

İyelik ekleri şunlardır.

Tekil

1. şahıs. +um

2. şahıs. +uḡ

3. şahıs. +I, +sI

Çokluk

1. şahıs. +mUz

2. şahıs. +ḡUz

3. şahıs. -lArI

2.2.1. I. Tekil Kişi İyelik Eki + (I)m

I. tekil kişi iyelik eki ünlü ile biten kelimelere “+m” ünsüzle bitenlere ise yardımcı ünlü almak suretiyle “+(I)m” şeklinde gelir. Eski Anadolu Türkçesinde dönemin yuvarlaklaşma eğiliminin etkisiyle 1. tekil kişilerde çoğunlukla yuvarlak bazen de düz ünlüdür.

2.2.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.2.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“Her niçe yaklaşursam ey dīnüm **dünyām** saña kaçd kılursın ‘ışk odı-la beni anda yakmağa.” (BH: B212b-251b/14) =

*Ey dinim ve **dünyam** her ne zaman yaklaşırsam beni aşk ateşiyle yakmaya kasdedersin.*

“Senün şerründen kurtulmadık mı diye benüm **Tenrüm** yerleri ve gökleri yaradan Allahdur.” (KA: 19a/1) =

*Senin şerrinden kurtulmadık mı? Benim **Tanrım** yerleri ve gökleri yaratan Allahdır.*

“Hâtem ayıtdı tokuz ay **anam** karnında yatdum rızkum bacadan enir dedi.” (KA: 120a/9) =

*Hatem söyledi: “Dokuz ay **anamin** karnında kaldım. Rızkım bacadan iner.” dedi.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Velākin hīç **altunum** yok kâle birle **kumaşım atlasım** çok.” (KY: B16v9-238) =

*Velakin hiç **altınım** yok, sermaye ile **atlasım kumaşım** ise çoktur.*

“**Mālum mülküm** cümle fedā kılsam idi anı saña kavşurmağa deyür emdi.” (KY: B27r3-281) =

*Şimdi **malımın** ve **mülkümün** tamamını sana fedâ etsem sana kavuşmak için değer.*

“Senden ayru kimesne **közüm** körmez sensiz **cânım** firâkıdan **şabrum** kalmaz.” (KY: B61v11-418) =

Senden başka **gözüm** kimseyi görmez, sensiz **canım**, senin firakından (ayrılık) dolayı hiç **sabrım** kalmaz.

“Ma’nī bu durur kim eydür, receb benüm **ayumdur** ve kullar benüm **kulum** durur ve rahmet **benüm rahmetüm** durur.” (BH: B28b/10) =

Mana budur ki Recep **benim ayumdur** ve kullar benim **kulumdur** ve rahmet **benim rahmetimdir**.

“Kim, **kanadum** yok kim uçam, **kölüğüm** yok kim binem, **ayağum** yok kim yürüyem.” (BH: B90a/9) =

Kanadım yok ki uçayım, **bineğim** yok ki bineyim, **ayağım** yok ki yürüyeyim.

“Benüm ile senün aranda nikāh yok dise ya benüm sende **yönüm** yok dise ya benüm ‘**avratum** degülsin dise bu kamu sözlere niyyet şoralar.” (KG: 86a/8-9) =

*Benim ile senin aranda nikāh yok dese ya benim seninle **ilgim** yok dese ya da **benim eşim** degülsin dese tüm bu sözlerdeki niyet sorulur.*

“Çıkmağuna **benüm destūrum** gerek dise, eger bir gez destursuz çıksa talak düşer.” (KG: 157b/11-12) =

*Çıkmana **benim düsturum** yok dese, eğer bir kez izinsiz çıksa boş düşer.*

“**Şaçım şaçalum** ağardı dedi ‘İsā ‘a.m. ayıtdı ne kadar yıldur kim dünyādan gedeli dedi.” (KA: 27a/9) =

“**Saçım sakalum** ağardı” dedi. İsa (a.m.) söyledi: “Bu dünyadan gideli nekadar oldu.” dedi.

“**Benüm ‘aqlum** niçün Tenriden korusunmayup uyurın **benüm oğlum** bir kez şabāhın bilmediği-çün çıpuğ korkusından uyumaz durmayıp ağlar.” (KA: 37a/7) =

***Benim aklım** niçin Tanrıdan korkmayıp uyur. **Benim oğlum** bir kez sabah bilmediği için korkusundan durmadan ağlar.*

“Ey hatun benüm bir **derdüm** vardır ne söylemege **dermānum** var ve ne katlanmağa **ihtiyārūm** vardır dedi.” (KA: 43b/8) =

“Ey hatun benim bir **derdim** var ancak ne söylemeye **dermanım** var ne de katlanmaya **gücüm** var.” dedi.

“Yedi kat göğün ferişteherü bile secde edüp ağladılar bes hak Ta‘ālā sana selām kıldı ve ayıtdı kim **habibüm** ne dilerse dilesün dedi.” (KA: 77b/4) =

*Yedi kat göğün melekleri bile secde edip ağladılar. Artık yüce Alah Hak teāla sana selām söyledi ve dedi ki: “**Habibim** ne dilerse dilesin.”*

“**Karnum** açdur baña benüm **rızkum** vèrgil fil-hāl bir çekürge gelüp ol gözsüz kuşun ağzına girdi kuşçağız anı loğma edündi hāl dilile Allāha şükürler eyledi.” (KA: 118b/7) =

***Karnum** açtır bana benim **rızkımı** ver. O anda bir çekirge gelip o gözsüz kuşun ağzına girdi. Kuşçağız onu yuttu. Hāl diliyle Allaha şükürett.*

2.2.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“Yusuf aydur destür vèrseñ özüm varsam **ulularum** birle qolına varsam.” (KY: B6r4-198) =

*Yusuf söyler: “İzin versen kendim gelsem, **büyüklerimle** birlikte yanına gelsem.”*

“Özüm sıddık atam ya‘küb dedem işhāk **kardaşlarım** cefāsından tākātım tāk.” (KY: B8r12-206) =

*Kendim sıddık atam Yakup, dedem İshak **kardeşlerimin** zulmünden takatim kalmadı.*

“Bakıp beni bu hāl üzre körür mü sen **ellerüm ayaklarum** bağılu emdi.” (KY: B19r16-249) =

*Beni bu hāl üzere bakıp görür müsün? Şimdi **ellerim ayaklarım** bağlıdır.*

“Recep ayı ortası sevgülürek durur kim anuñ içinde **hayrlarum** ulaştıruram ve rızıklarını bol ederin dağı yazuklu kullarıma ‘atā bahşış ederem.” (BH: B17a/15) =

*Recep ayı ortası bana daha güzel gelir ki onun içinde **hayırlarımı** ulaştırırım ve onların rızıklarını bollaştırırım ve günahkâr kullarımı bağışlarım.*

“Yā **kullarum**, Ka’be’yi size kıble eyledüm, hiç milletün anuñ gibi kıblesi yok.” (BH: B72/6) =

*Ey **kullarım** Kâbe’yi size kible eyledim hiçbir milletin onun gibi kıblesi yoktur.*

“Vaqt oldı yazuklu **kullarum** baña kavuşası vaqt oldı bu anuñ nişanı durur.” (BH: B177a-206b/1) =

*Vakit oldu ki günahkâr **kullarımın** bana kavuşmasının vakti geldi. Bu onun belirtisidir.*

“Yâ **şahâbelerüm** bilün kim benüm yaşum yêtdi ve tenüm za’îf oldu.” (BH: B256a-277a/10) =

*Ey **sahabelerim** bilin ki benim yaşum tamamlandı ve benim artık takatsız kaldı.*

“**Hadîslerüm** öğrenün ve benüm **sözlerüm** gönlünüzde dutun eyitdi.” (BH: B256b-277b/8) =

*“**Hadislerimi** öğrenin ve benim **sözlerimi** gönlünüzde tutun.” dedi.*

“Benden gayrıya meşgul olursız hüşüşâ kim benüm bunca dürlü **ni‘metlerüm** ve **ihsânlarum** kaplamışdur dër (KA: 32a/6-7) =

*“Benden başkasıyla meşgul olursanız benim bunca **nimetlerim** ve **ihsanlarım** her yeri kaplamıştır.” der.*

“Yâ Mūsâ **kullarum** üç nesne işlerler ben anı revâ görmezem biri budur kim ben bunları yaratdum rızıkların vërdüm.” (KA: 119a/8) =

*Ey Musa **kullarım** üç şey yaparlar ben onu uygun görmem. Biri budur ki ben bunları yaratdım rızıklarını verdim.*

2.2.1.1.3. Zamirlerde Kullanılışı

“Benimle senün arañda nikâh yok dise ya **benüm** sende yönüm yok dise ya **benüm** ‘avratum değilsin dise bu kamu sözlere niyyet şoralar.” (KG: 86a/7-9) =

***Benim** seninle aranda nikâh yok dese sende ilgim yok dese veya **benim** sana yönelişim yok dese ya da benim eşim değilsin dese bütün bu sözlerde niyetin ne olduğu sorgulanır.*

“**Benüm** şurbumdan bir gün veya bir ay bu revâ olur mâluñ üçde birine.” (KG: 99a/4) =

***Benim** içeceğimden birgün veya bir ay malının üçte birine uygun olur.*

“Senün şerründen kurtulmaduk mı dëye **benüm** Tenrüm yerleri ve gökleri yaradan Allâhdur.” (KA: 19a/1) =

*“Senin şerrinden kurtulmadık mı?” diye. **Benim** Tanrım yerleri ve gökleri yaratan Allah’tır.*

“Haḳ Ta‘ālā kitāblar gönderdi anlar ile nice kez okurdunuz kim şeytāndan şaḳının **benüm** ulu düşmānumdur ve hem sizün ol düşmānuşuzdur dēdi.” (KA: 21a/10-11) =

Hak Teāla kitaplar gönderdi. “Onları defalarca okuyun, şeytandan sakının o benim en büyük düşmanımdır ve sizin de düşmanınızdır.” dedi.

“Beni görmeyüp kitābum görmeyüp **benüm** ḳavlūme uyduñuz her suḳı **benüm** üzerime yıḡar suçlusız çekünüz kendü cezānuşdur.” (KA: 21a/14) =

“Beni ve kitabımı görmeyip benim kavlime uydunuz her suçu benim üzerime yıktınız. Suçlusunuz kendi cezanızı çekiniz.” dedi.

“Çalabum bununla **benüm** yüzüm aḡarıt daḡı balçık içinde yuvalanurdı fi‘l-ḥāl ḳusdı hemān dem bir it geldi aḡzın yaladı ve şaḳalındaki ḳusunduyu yēdi.” (KA: 40b/7-8)=

Tanrım bununla benim yüzümü ağarttı. Balçık içinde yuvarlandı. Kustu, bir it geldi ağzını yaladı ve sakalındaki kusuntuyu yedi.

“Bir gün aña bir ‘kadın geldi ayıtdı yā şeyih **benüm** bir kızum var idi anı ḡāyet de severdim ḡöñlüm anuñla.” (KA: 149b/7-8) =

Bir gün ona bir kadın geldi. Söyledi, ey şeyh benim bir kızım vardı onu da gayet severdim, gönlüm onunla.

2.2.2. II. Tekil Kişi İyelik Eki +(I)ḡ

II. tekil şahıs iyelik eki, ünlüyle biten kelimelere +ḡ ünsüzle bitenlere +Iḡ şeklinde gelir.

2.2.2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.2.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“Ayt ne üçün **ḳayḡūḡ** üküş ḡāḡıruñ tar, ḡam ḡussa olmuşdur saña ey yār.” (KY: B25v11) =

Ey yar! Söyle. Niçin böyle kaygın çok? Gönlün sıkıntılı, gam ve keder içindesin.

“Beytü‘l-mā‘mūri ‘amelün yerin ḳıldı, Ka‘beyi **ḳıbleḡ** ḳıldı. (BH: B38b/10) =

Beytü‘l-ma‘muru ibadet yeri olarak belirledi. Kabeyi kible olarak belirledi.

“On bir yıldız on bir karındaşların durur, ay gün **atañ anañ** durur, Hâk Ta’âlâ eydür, Yūsuf’un anasını diri kılmamasam düşü yalan olası-y-ıdı, Yūsuf oğlanlıkda düş gördi.” (BH: B182b-213a/2-3) =

*On bir yıldız on bir kardeşlerindir, ay ve gün **atan** ve **anandır**. Hak Teâla söyledi: “Yusuf’un anasını diri kılmıyordım, çocukken gördüğü düş yalan olsaydı.”*

“Altın çekürgelerdür ve dahı uçmağda yigirmi dörüt türlü **mertebeñ** vardır.” (KA: 62a/4) =

*Altın çekirgeler ve dahi cennetde yirmi dört türlü **mertebe** vardır.*

“Yohsa senün **anañ** ve **atañ** ve kız kardaşun yok mı niçün anı fikir etmezsin dedi.” (KA: 65b/12) =

*“Yoksa senin **anan**, **atan** ve kız kardeşin yok mu niçin onu düşünmezsin?” dedi.*

“Kavmi **kabileñ** kanı helâlün ve gerçek dostların keçe gündüz varup geldüğü konyaların kanı.” (KA: 114b/14) =

*Kavmin, **kabilen**, helalin ve gerçek dostların gece gündüz gidip gelen komşuların nerededir.*

“Bilürsin kim muhabbetün meydânına bilişem bilürsin senün **sevgün** den yaş dökmüşven.” (BH: B212b-251a/14) =

*Bilirsin ki muhabbetin meydanına, senin **sevginden** yaş dökmüşüm.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Ayt ne üçün **kaygün** üküş **hâtırun** tar, gam gussa olmuşdur saña ey yâr.” (KY: B25v11) =

*Ey yar! Söyle. Niçin **kaygın** çok? **Gönlün** dar. Gönlün sıkıntılı gam ve keder içindesin.*

“**Yüzün** laţif **keleşin** ne mürüvetlü, işitsem rāhatım artar emdi.” (KY: B37v2-322)=

***Yüzün** laţif, **sözün** ne güzel. Şimdi sözünü işitsem rahatım artar.*

“Yâ züleyhâ kanı seniñ **genciñ mālın**, zībā **boyun** uzun **saçın** yince **belin**.” (KY: B54v10-389) =

*Ey Züleyha hani senin **hazinen**, **malın**; süslü **boyun**, uzun **saçın**, ince **belin**.*

“Âhiretde kavuşmağa bel bağlağıl, dünyadaki **ümîdün** kesgil emdi.” (KY: B68v12-446) =

*Şimdi, ahirette kavuşmaya bel bağla, dünyadan **ümüdini** kes.*

“Kaçan kim ramazân ayı sultânı gelse yazukdan el çekmiş olğıl ve tã‘at tonı birle ‘**aybuñ** örtmiş olğıl kim **perden** yırtılıp rüsvây olmayasın.” (BH: B25b/11) =

*Ne vakit sultanı ramazan ayı gelse, günahıtan el çekmiş ol ve ibadet elbisesi ile **ayubın** örtmüş ol ki **perden** yırtılıp rezil olmayasın.*

“Yâ habibüm, şa‘bân senün **ayun** durur, mü‘minler senün **ümmetün** durur ve maķâm-ı Maķmūd senün **maķāmun** durur,” (BH: B28b/12-13) =

*Ey habibim şaban senin **ayındır**, müminler senin **ümmetindir**, makamı Mahmud senin **makamındır**.*

“Turur suya kaçanup andan anun birle **tenin** yumak. Eger sıçan ya çedik su kabından su içse ol su murdâr olur.” (KG: 6a/11) =

*Durgun suya büyükbaş hayvan işese ondan onunla **tenini** yıkamak olmaz eger sıçan veya çedik su kabından su içse o su pis olur.*

“Eger **elün** ya **ayağün** talāk dise talāk düşmez. Eger saña yarım talāk virdüm dise bir talāk düşer.” (KG: 87a/10) =

*Eğer **elin** veya **ayağın** talak dese talak düşmez. Eğer sana yarım talak verdim dese bir talak düşer.*

“Süleymân ‘a.m. ayıtdı andan kurtulmağa çäre yokdur ammâ senün **hâṭurun** için eyle edelüm dèdi.” (KA: 25b/5-6) =

*Süleyman söyledi: “Ondan kurtulmaya çare yoktur ama senin **hatırın** için öyle yapalım.” dedi.*

“Ey yigit **hālün** **ahvālün** nedür niçün bu hâlde yürürsin şoķaklarda gezersin.” (KA: 61a/1) =

*Ey yiğit **halin** **ahvalin** nedir? Sokaklarda bu halde niçin yürürsün, gezersin?*

“İbrâhîm ayıtdı hîç senün **iḥtiyārun** yok mıdur dèdi.” (KA: 139b/7) =

*İbrahim söyledi: “Senin hiç **ihtiyarın** yok mudur ?” dedi.*

“Ëmdi hâl nicedür baña aydı vër dëdi kız ayıtdı yâ şeyih bu **ķabrũñ** içinde biz bẽş yüz kiři idik cümlemiz ‘āzābda idük dëdi.” (KA: 150b/15) =

*Şimdi bunun nasıl bir hâl olduğunu bana söyledi. “ver” dedi. Kız söyledi: “Ey şeyh biz bu **kabrin** içinde beş yüz kişi idik, hepimiz azabdaydık.” dedi.*

“Maşlahat iş ẽder idim senden yaña, **murādın** müyesser olsa ẽmdi.” (KY: B34v4-310) =

*Senden yana faydalı iş ederdim; **muradın** şimdi kolaylıkla ola.*

2.2.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Ķardaşlarũñ** köp kıla saña ĥıdmet, on birüsi saña ĥıdmet kıla ẽmdi.” (KY: B4r12-192) =

***Kardeşlerin** sana çok hizmet ede; on biri şimdi sana hizmet ede.*

“‘Âlemi başı aşğa ola, **oğlanlarũñ** yetĩm olup başlarına tobraķ koyalar.” (BH: B177a-206b/5) =

*Âlem baş aşağı ola **oğlanların** yetim olup başlarına toprak koyalar.*

“Eyitdiler **ķullarũñ** oluruz, eyitdi ‘avratlaru[ñu]z nem olur, eyitdiler **ķaravaşlarũñ** olur.” (BH: B179a-208b/12) =

*Söylediler: “**Kölelerin** oluruz.” Söyledi: “Eşleriniz neyim olur.” Söylediler: “**Cariyelerin**” olur.*

“**Ķızlarũñ** ve ‘avratlarũñ ĥayz azırağı üç ve öküşi on gündür...” (KG: 44a/7) =

***Kızların** ve **kadınların** hayzı en az üç ve en çok on gündür.*

“Ey ‘avrat feriştelere benüm ayağum altına **ķanatların** yaymaz ise sen boş ol dëdi.” (KA: 95a/1) =

“Ey kadın! Melekler benim ayağımın altına kanatlarını yaymazsa sen boş ol.

“Ķabĩlen ķanı ĥelālũñ ve gerķek **dostlarũñ** keķe gündüz varup geldiğı **ķoñşularũñ** ķanı.” (KA: 114b/14) =

*Kabilen, helâlin, gerķek **dostların**, gece gündüz gidip geldiğın **komşuların** nerede?*

2.2.2.1.3. Zamirlerde Kullanılışı

“İmdi **kendüzũñ**-ķũn dağı eşitgil...” BH: B156b/10) =

Şimdi kendin için dahi işit.

2.2.3. III. Tekil Kişi İyelik Eki +sI/ +I

III. tekil kişi iyelik eki, “+sI (n)” dır. III. tekil kişi iyelik ekine isim durum ekleri geldiğinde araya bir “n” ünsüzü girmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda bu n ünsüzü durum ekine dâhil edilerek verilmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda bu n ünsüzü durum ekine dâhil edilerek verilmektedir.

Kendisinden sonra ek gelmeyince ünlü ile biten 3. kişi iyelik eki +(s)ı’nın durum ekini alırken normalde y ile bağlanması beklenirken n’nin görülmesi, buradaki sesin (yani n’nin) koruyucu veya bağlayıcı bir ünsüz olmadığını gösterir. Yalnızca ünlü ile değil, ünsüz ile başlayan hâl ekleriyle dahi n’nin kullanılması da, konu bakımından dikkate değer: ev+i+den değil ev+inden, kapı+sı+dan değil kapı+sından... Yapılan bütün çalışmalar, sonuçta bu ekin +(s)I(n) olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde başta s’nin, isim çekim eklerini alınca da ekin orijinalinde bulunan sondaki n’nin ortaya çıktığını göstermektedir. Yani ekin sonundaki n, ancak arkasına bir çekim eki gelmesi durumunda ortaya çıkar. Gülsevin, yükleme durumu ekinin III. kişi iyelik eki üzerine +n şeklinde geldiğini de kabul etmez. Diğer iyelik eklerinden sonra nasıl kullanılmamış bir yükleme durumu fonksiyonu bulunuyorsa III. kişi iyelik eki +ın üzerinde de kullanılmamış bir yükleme durumunun olduğunu belirtir. (1997: 13-14)

Buran da bu görüştedir: “Üçüncü teklik kişi iyelik eki I / sI biçiminde kabul edilmektedir. Aşağıda vereceğimiz örneklerde ise, bu ek +sIn şeklindedir. (sefa+sın) üçüncü teklik kişi iyelik ekinin buradaki kullanılışı diğer şahıslardan farklı değildir. Diğer şahısların üzerinde +ø (belirtilmemiş) bir belirtme hâli eki düşünüldüğüne göre, üçüncü şahısta da aynı durum vardır. O hâlde üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra, +sI(n) ø biçiminde de bir belirtme hâli düşünmek gerekir.” (1996: 102)

2.2.3.1. İsimlerde Kullanılışı

2.2.3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“Atası aḥvālinden ḥaber şordı, ibni yemen nēteligin aḥa aydı.” (KY: B64r15-428) =

Atasının ahvalinden haber sordu; Bünyamin’in nasıl olduğunu ona söyledi.

“Ger arḥasın sıgar olsa, hemān-dem öfkesi solar emdi.” (KY: B67r12-440) =

*Şimdi eğer arkasını sıvazlasa hemen **öfkesi** söner.*

“Vezîr hâcib **ķamusı** öğüt vèrdi, ya‘ķûb sawçı ķavmi dèrüp kiter èmdi.” (KY: B75v6-473) =

*Veziri danışmanı **hepsi** öğüt verdi; Şimdi Yakup peygamber kavmini toplayıp gider.*

“Her kim **atası anası** kabrini ziyâret ètse veya hayâtta iken ziyârete varsa, anı Hâķ Ta‘âlâ yargılamadı.” (BH: B76a-79b/10) =

*Her kim **babasının anasının** kabrini ziyaret etse veya hayatta iken ziyarete varsa onu Hak Teâla yargılamayacak.*

“Nite-kim Mûsâ ‘**aşası** dükeli ağaçlar içre ‘acabraķ durur.” (BH: B85a-90b/5) =

*Nitekim Musa **asası** tüm ağaçlar içinde daha farklıdır.*

“Hâcer İsmâ‘îl ķanı eydür, **atası** konukluğa iletdi eydür, **atası** anı ol yere iletmedi.” (BH: B124b-136b/1) =

*Hacer, İsmail hani? Söyler: **Babası** misafirliğe götürdü. **Babası** onu o yere götürmedi.*

“Terâzü ve hîsâb şîrât **ķamusı** hâķdur ve uçmaķ ve ŧamu yaradılmış durur.” (KG: 3b/1) =

*Terazi ve hesap, sırat bunların **tamamı** haktır. Cennet ve cehennem yaratılmıştır.*

“Ve eger er **cenâzesi** olsa ve ‘avrat **cenazesini**...” (KG: 40a/2) =

*Ve eğer erkek **cenazesini** ve kadın **cenazesini** olsa...*

“**Atası** öliceķ ķul kızuñ mîrâşı olur.” (KG: 72a/5) =

***Atası** ölünce köle kızın mirası olur.*

“Maluñ üç ülüden bir **ülüsi** âzâd olur. Eger ol müdebber **ķıymeti** üç ülüden artuķ olsa, iş işleyüp mîrâş- ħorelerine virmek gerek.” (KG: 93a/10) =

*Malın üç payından bir **payı** serbest bırakılır. Eğer kölenin **ķıymeti** üç paydan fazla olsa ne yapıp ne edip miras yiyenlere vermek gerekir.*

“‘Arafadan Müzdelifeye gelince şol develerdür ki ŧaban-ıla ŧaş ķoparurlar ŧaşuñ **ba‘zısı** ba‘zısına ŧoķunur daķı ol ŧaşdan oŧ çıķar.” (KA: 11a/6-7) =

*Arafat'tan Müzdelifeye gelinceye kadar şu develer ayaklarıyla taş koparırlar taşın **bazısı** bazısına dokunur ve o taştan ateş çıkar.*

“Oğlanın **atası** eşitdi feryād edüp pādīshāhın kapısına geldi.” (KA: 81b/5) =

*Oğlanın **atası** işitti. Çığlık atıp padişahın kapısına geldi.*

“Dünyāyı terik etmek cemī‘i eylüklerin başıdır zīrā kim kişinin **dünyāsi** çok olıcek aña meşğul olur.” (KA: 112b/8-9) =

*Dünyayı terk etmek bütün iyiliklerin başıdır. Zira ki kişinin **dünyalığı** çok olunca onunla meşgul olur.*

“Teñri **korķusı** silāhumdur Teñri zikri benüm gündüzümdür dedi.” (KA: 146b/1) =

*“Tanrı **korkusu** silahımdır Tanrı zikri ise benim gündüzümdür.” dedi.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Mısır **ehli** işitüp sewündiler, cümlesi varmağa dërneşdiler.” (KY: B24r13-271) =

*Mısır **ehli** işitip sevindiler, tamamı varmak için toplandılar.*

“Harīr kiydi tāk urundı tahta ağdı, **könli** açılıp **hātır**ı rüşen oldu (KY: B28v2-287) =

*İpek elbise giydi, taç taktı, tahta çıktı; **gönlü** açılıp **hatırı** aydınlık oldu.*

“Kaçan ‘**aklı** başına keldiyse, ahvāl netekligin zāhir bildiyse...” (KY: B29v12-288)=

*Ne vakit **aklı** başına geldiyse; ahval ve niteliğini açıkça bildiyse...*

“Ġam guşsa birle **benzi** şoldıysa, qaravaşlar bu ahvāl sorar ėmdi.” (KY: B28v13-288) =

*Gam ve keder ile **benzi** soldıysa, şimdi cariyeler bu halleri sorar.*

“‘Aklı kāmīl ‘**ilmi** temām özi ‘ārlu, **yüzi** körklü **hulķı** yahşı hezār dürlü.” (KY: B49r6-367) =

*Aklı kāmīl, **ilmi** tamam, **özü** arlu, **yüzü** güzel **huyu** bin türlü güzel.*

“Tanrı ‘**izzeti rahmeti** ve mağfiretidür ve resül ‘**izzeti** şerī‘ati ve şefā‘ati durur.” (BH: B27b/15) =

*Tanrı **izzeti, rahmeti** ve mağrifetidir ve Resul(s.a.v.) **izzeti** şeriatı ve şefaattir.*

“Dostan cānın diriğā duta Ḥalīl bu **sözi** eşitdi-y-ise **göñli** meyl étđi dost adın eşitdise cānı dinledi eyitdi.” (BH: B261a-283a/2) =

*Dosttan canını esirgeyene çok yazık. Halil bu **sözü** işitince **gönlü** meyl etti. Dost adını işittince canı dinledi, söyledi.*

“Ālem **fahri** yer gök **bedri**, peygāmbەرler **mühri**, mükerrerem, müctebā‘, mu‘azzam, muḳtedī Muḥammed Muṣṭafā eydür.” (BH: B324a/8) =

*Ālemin **iftiharı**, yer gök **ayı**, peygamberler **mührü**; Hürmete layık, seçilmiş, çok büyük tabi olan. Muhammed Mustafa söyler:*

“Mesh tartuñ başuñuza iki elüñüzile diyüp ve elin **başı** yöresine iltürdi,” (KG: 4b/15)=

*Mesh tartın başınıza iki elinizle diyerek elini **başı** etrafına götürdü.*

“Avratlar başından ayağına degin örtülü gerek. Ebū Ḥanife ḳavlinde erenlerüñ **göbeği** ‘avret degüldür.” (KG: 17b/7) =

*Kadınların başından ayağına kadar örtülü olması gerekir. Ebu Hanife mezhebinde erkeklerin **göbeği** avret değildir.*

“Bir gün çadıra girdüm gördüm bir kuru baş yaturdı. **Alnı, burnı, sünügi** bir imiş.” (KG: 17a/10) =

*Bir gün çadıra girdim. Gördüm ki bir kuru baş yatıyordu. **Alnı, burnu, kemiğ** bir imiş.*

“Şāfi‘ī ḳavlinde sırtlan **eti** ḥalāl durur ve daḥı alaḳarğa etin yimek revā durur.” (KG: 103a/8) =

*Şafi mezhebine göre sırtlan **eti** helaldir ve dahi alakarga eti yemek uygun olur.*

“Azrā‘il geldi bir ağulu ḥarbe urdı başumdan dırnağına yėtişdi ol cemī‘i dünyā **beglügi** ve saltanat **lezzeti** ve bunca ‘avratlar tamāmı gözümden çıkdı.” (KA: 26b/7-8) =

*Azrail geldi. Bir zehirli mızrak vurduğunda başımdan tırnağıma kadar etkilendim. Bütün dünya **beyliğı** ve saltanat **lezzeti** ve bunca kadınların tamamı gözümden düştü.*

“Ādem oğlanları siz şeyṭānı ve anūñ zürriyetlerin **dostı** dutunduñuz.” (KA: 31b/13)=

*Ādem oğlanları siz şeytani ve onun soylarının **dostu** edindiniz.*

“Allāhuñ **ḥabībī** ‘āsīlerüñ **şefī’i** āḥir zamān Peygamberi Muḥammed Muştafā şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ‘arış ve kürüs anuñ nūrından yaradıldı (KA: 125b/15-1) =

*Arş ve yer Allah’ın **habibi** ahir zaman Peygamberi Muhammed Mustafa’nın nurundan yaratıldı.*

“Ḥūb cemālinden güneşüñ **nūrı** tutulurdu anı kuyudan çıkardılar.” (KA: 130a/6) =

*Güzel yüzünden güneşin **ışığı** tutulurdu. Onu kuyudan çıkardılar.*

“Kılıç bakdı yūsufı bulamadı, cehd kılup **kandalığın** bilümedi.” (KY: B19v13-250)=

*Keskin baktı Yusuf’u bulamadı; büyük gayret sarfetti **kandalığını** (nerede) olduğunu bilemedi.*

“Atası öliceñ kıl kızuñ **mīrāşı** olur.” (KG: 72a/5) =

*Babası ölünce köle, kızın **mirası** olur.*

2.2.3.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

“Ve ṭahāret iki dürlüdür: **Birisi** ḥadeşden ve birisi cenābetden arınmağdur.” (KG: 4a/3) =

*Ve temizlik iki türdür: **Birisi** hadesten ve **birisi** cenabetten temizlenmektir.*

“Ḥasan Ḥüseyn ün koşup bu āyeti okudılar yārenler arasında **çoğu** düşdi kāmular ağlaştılar.” (BH: B171a/5-6) =

*Hasan Hüseyin koşup bu ayeti okudular. Sevenler arasında **çoğu** düştü. Hepsi ağlaştılar.*

“Velīkin sebebden **biri** ügey ana ikinc...” (KG: 70a/3) =

*Velakin sebeplerden **biri** üvey ana, ikinci...*

2.2.4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki +(I)mIz

I. çokluk kişi iyelik eki ünlü ile biten kelimelere “+mIz” ünsüzle bitenlere “+ImIz” şeklinde gelir.

2.2.4.1. İsimlerde Kullanılışı

2.2.4.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“‘Älem kırdın kırawuz öldürewüz, **Sewgülümüz** yūsuf üçün derler emdi.” (KY: B5v15-197) =

“Şimdi o âlemin kurdunu öldürelim; **sevgilimiz** Yusuf için” derler.

“Oğlanları ağlaşu cevāb vèrdi, **cümlemiz** birer ok atduķ idi.” (KY: B12v2-221) =

Oğullarları ağlaşarak cevap verdi; **hepimiz** birer ok atmıştık.

“Bizüm **ulumuz** idi ‘arş altında kıızıl altun kürsī koyup kırk bin yıl bize ‘ilm vèrdi.” (BH: B275a-299b/4-5) =

Bizim büyüğümüz idi. Arş altında kıızıl altından kürsü koyup kırk bin yıl bize ilim verdi.

“Ondan çömlege koydı bişürdi **ikimüz** daķı bile yèdük dèdi şeytān eşitdi ğāyet ile şāz oldı.” (KA: 31b/1) =

*Ondan çömleğe koydu pişirdi. **İkimiz** de yedik. Şeytan işitti. Gayet mutlu oldu.*

“Secde èdün daķı ağlayup tazarru‘lar kıluķ ayduķ ilāhī bizüm **atamız** Muhammede rahmet eyle dèyü du‘ā èdün dèdi.” (KA: 77a/14-15) =

*“Secde edin ağlayarak yalvarın yakarın. Bizim **atamız** Muhammed’e dua edin.” dedi.*

“Huşūşā bizüm andan **ķorķumuz** yokdur bes ol ķavüm ayıtdı.” (KA: 90a/1) =

*Sonra o kavim söyledi: Hususan bizim ondan **korkumuz** yoktur.*

“Ħayır du‘ā èdevüz ayruķ saķa derman èdemezüz yoķsa senün-iķün **cümlemüz** cān vèrürdük.” (KA: 98a/1) =

*Hayırdua ederiz baķa sana derman edemeyiz yoksa senin için **cümlemiz** can verirdik.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Anlar aydur yūsufi biz saķlayawuz, **ķardaşumuz** kaçan ķurda ķapduravuz.” (KY: B5v14-197) =

Onlar Yusuf'ı biz koruyacağız; “kardeşimizi nasıl kurda kaptırırız.” dedi.

“Melik duğar melikge cevāb vèrdi, aydı bizüm **seyyidimiz** yūsuf dèdi.” (KY: B23r5-263) =

*Melik Dugar, melike cevap verdi söyledi: “Bizim **efendimiz** Yusuf.” dedi.*

“Benden aña artuğ hürāmet kılğıl, bu bizüm **oğlanımız** olsun ėmdi.” (KY: B32v11-303) =

*Benden ona benden daha çok ilgi göster. “Bu şimdi bizim **çocuğumuz** olsun.” dedi.*

“Melik aydur **hālimiz** oldu yaman, yā rabb neden oldu uşbu tufān.” (KY: B20v7-253)=

*Melik söyler **halimiz** yaman oldu. Ya Rab! İşte şu tufan neden oldu.*

“Anıñ üçün bizlere ihsān eyler, **altunumuz** yokduğun bilmez ėmdi.” (KY: B57r6-399) =

*Onun için bizlere iyilik yapar; Şimdi **altunumuz** olmadığını bilmez.*

“**Hācetümüz** senden ol durur kim receb ayı oruç dutanları yarlıgaya.” (BH: B14-16b/5) =

***Hacetimiz** senden o dur ki kim Recep ayı oruç tutanları bağışla.*

“Kim **suçumuz** ‘afv kıla bize rahmān.” (BH: B80-84a/8) =

*Ki rahman bizim **suçumuzu** affede.*

“Ammā Şāfi'ī kıyında ağzını, burnını bir suyla arıtsa revā olur ve bizüm **delilümüz** oldur.” (KG: 4a/8-9) =

*Şafilere göre ağzını, burnunu bir suyla temizlese uygun olur ve bizim **delilimiz** odur.*

“Velīkin dāyimī vacīb degül durur bizüm **ashābumuz** katında.” (KG: 4b/10) =

*Velakin bizim **ashabımız** katında daima vacip değildir.*

“Ölüp yene dirilmesine kıyāmet kopup **yazuğumuz** terāzūda tartup şırāt köprüsü üç biñ yıllık yol kıldan ince kılıçdan keskin idüğüne inamağur.” (KA: 14b/9-10) =

*Ölüp yine dirildiğimizde kıyamet kopup **günahımız** terazide tartılıp sırat köprüsünün üç bin yıllık yolunun kıldan ince, kılıçtan keskin olduğuna inanmaktır.*

“Anuḡ ‘azābından bize daḡı doḡunsa gerek bizüm **derdümüz** bir iken nice oldu dēyü ağlaşalar.” (KA: 24a/11) =

*Onun azabından bize de dokunabilir, “Bizim **derdimiz** bir iken çok oldu diyerek.” ağlaşırlar.*

“Yēyicek getürmedün yā bes **oruçumuz** ne ile açavuz dēdi.” (KA: 62a/10) =

*“Yiyecek getirmedin peki **orucumuzu** ne ile açacağız.” dedi.*

“Yūṣa ‘ayıtdı yā Mūsā ṣol bizüm **yēyicegümüz** balık gördüm.” (KA: 91a/6) =

*Yuṣa (a.s.) söyledi: “Ey Musa bizim **yiyeceğimiz** olarak balık gördüm.”*

2.2.4.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Oklarımız** algalı varduḡ idi, yūsuf metā‘ saklayı kalur ēmdi.” (KY: B12v3-221)=

***Oklarımızı** alarak varmıştıḡ; Yusuf şimdi ticaret mallarını saklar.*

“Andan ol oḡlanlar eyitdiler, kāṣkī bizüm daḡı **atalarımız** Tanrı çün ḡazılıkda ölmüşlerimisse peygāmbir bizüm daḡı atamız olsa...” (BH: B103b-112a/5-6) =

*Ondan sonra çocuklar söylediler. “Keṣke bizim **atalarımız** da Tanrı için gazada ölmüş olsalar, peygamber bizim de atamız olsa...”*

“Ammā bizüm **fakīlerümüz** eyitmişlerdür.” (KG: 35a/5) =

*Amma bizim **fıkıhçılarımız** söylemişlerdir.*

“Od yakmak gerek ḡayırlı budur tā kim **ḡoṣularımız** dütün görüp aṣ biṣürürler.” (KA: 62a/14) =

*Ateṣ yakmak gerekir. Hayırlı ona budur taki **ḡoṣularımız** duman görüp yemek piṣirirler.*

2.2.4.1.3. İlgi Durumu Ekiyle

“Anlar aydur hīç ḡümānsız bayıḡ ḡuldur, **ḡulumuznıḡ** üç dürlü ‘aybı vardır.” (KY: B16v5-237) =

*Onlar söyler: “Hiç ṣüphesiz yaramaz köledir. **Kulumuzun** üç türlü aybı vardır.”*

2.2.4.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“**Birimiz** kelmedi ewde ḡaldı, kiçimizi ḡurut yedi körüklü idi.” (KY: B58v7-405) =

Birimiz gelmedi evde kaldı, küçüğümüzü kurt yedi gösterişli idi.

“Peygamber katına geldiler eyitdiler yâ Muhammed sen **bizüm** uçmağda peygāmbarlık da‘visin edersin.” (BH: B283a/11) =

*Peygamberin huzuruna geldiler, söylediler: “Ey Muhammed (s.a.v.) sen **bizim** cennette o peygamberlik davasını güdersin.”*

“Aña nidā kıldı yâ kulum sen **bizüm** sözümüzü şıymaduñ bizüm ‘ışkımıza atuldun emdi.” (KA: 62a/1) =

*Ona seslendi: “Ey kulum şimdi **bizim** sözümüzü kırmadın aşkımıza talip oldun..”*

“Şümdi **kimsemüz** yokdur kim bize yeyicek getüri vëre uş aç olduk.” (KA: 141a/14)=

*Şimdi bizim **kimsemiz** yoktur ki Bize yiyecek getiriversin, işte aç kadık.*

2.2.5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki +ηIz

II. çokluk kişi iyelik eki ünlü ile biten kelimelere “+ηIz” ünsüzle bitenlere ise “(+I)ηIz” şeklinde gelir.

2.2.5.1. İsimlerde Kullanılışı

2.2.5.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“**Cümleñiz** bir kapudan kirmeniz, ikin ikin bir kapudan kiriñ emdi.” (KY: B60v2-412) =

Cümleñiz bir kapıdan girmeyin; Şimdi iki iki bir kapıdan girin.

“Seniñ dedeñ ibrahim haq halili, **atañız** dahi işhāk sawçı dīn tabībi.” (KY: B75r6-471) =

*Senin deden İbrahim Hak Halili; **atanız** dahi İshak Peygamber dīn tabibidir.*

“Yazuq kılan **kimseñiz** tevbe kılin, yoksa helak olduk bizler emdi.” (KY: B20v10-254) =

*Günah işleyen **kimseyseniz** tevbe edin; Yoksa bizler şimdi yok oluruz.*

“Mevlā sizün **Tağrıñuz** durur, size yëgrek durur kim sizün ayuñuzda siz oruc tutasız, Tağrıñuzdan yarlığanmak dileyesüz.” (BH: B29a-32b/1) =

*Mevlâ sizin **Tanrınızdır**, sizi daha üstün tutar, kim sizin ayınızda oruç tutarsa Tanrıdan bağışlanmak dileyerseniz.*

“Yâ rızvân sen hülle götürgil **ķamuñuz** varuñ benüm dostum Muħammedi burâķa bindürüñ.” (BH: B162a-186b/11) =

*Ey Rızvan sen cennet elbisesi götür. **Tamamınız** gidin benim dostum Muhammed’i Burak’a bindirin.*

“Tanrı size bes durur, **anañız** sizi baña ısmarladı, ben sizi Tanrı’ya ısmarladım, beni du’â birle añaduruñ,” (BH: B206a-243a/2) =

*Tanrı size yeter artık der: “**Ananız** sizi bana emanet etti, ben sizi Tanrı’ya emanet ettim beni dua ile anadurun” der.*

“Bilâl eydür, sizüñ **dedeñüz** ķatuñuzda durur ve ben sizi görmeye geldüm.” (BH: B273a-297a/15) =

*Bilal söyler: “Sizin **dedeniz** huzurunuzdadır ve ben sizi görmeğe geldim.”*

“Peyğamber‘aleyh’s-selâm eyitti: “İlkılarınuzun dañı zekâtın virüñ. Kaçan vermesenün kıyatmetde getüreler ve **arķañuz** üstine yaturalar ve ol **ķavarlarınuz** **ilkılarınuz** getüreler ķamusı sizi başalar ve boynuzlarıyla dürteler ve süseler.” (KG: 58a/8-10) =

*Peygamber Aleyhis-selam söyledi: “**sürülerinizin** de zekâtını verin, ne zaman ki vermezseniz kıyamette **arkanız** üstüne yatırırılar, o davarlarınız ve **sürüleriniz** sizi başları ve boynuzlarıyla dürteler ve süserler.”*

“Peyğamber -‘aleyh’s-selâm- eyitdi ki “ sizün **ħurmanuz** dükelesi buncılayın eyü mi olur” didi.” (KG: 157a/1) =

*Peygamber aleyhis-selam söyledi ki: “Sizin **ħurmanızın** hepsi bu kadar iyi mi olur.” dedi.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“**Ķardaşınız** yūsuf bir düş körmiş, on bir yıldız ay kūn aña secde ķılmış.” (KY: B4v12-194) =

***Kardeşiniz** Yusuf bir düş görmüş, on bir yıldız, ay gün ona secde etmiş.*

“Ya ‘kūb aydı ilk **sözünüz** datlu keldi. Ol ma ‘niden meferrih oldum idi.” (KY: B60r1-410) =

*Yakup söyledi: “İlk **sözünüz** tatlı geldi; o nedenle ferahladım.”*

“Yūsuf aydur sizler şehir ehlin kırmağa **kaşduñız** var.” (KY: B67v7-442) =

*Yusuf söyler: “Sizler şehir ehlini kırmağa **kasdınız** var.”*

“Siz dañı kendünüz için **hācetünüz** dileñ, bunlar size şefaķat kılurlar,” (BH: B15a/11) =

*Siz dahi kendiniz için **hacetinizi** dileyin, bunlar size şefaāt ederler.*

“Dilinizi bizden kışa kılun, imdi bizüm bir tã’atümüze **tāķatünüz** yokdur kaçan **güçünüz** yete,” (BH: B65a-67b/9) =

*Dilinizi bizden kısa tutun, şimdi bizim bir ibadetimize **gücünüz** yoktur. Ne zaman **gücünüz** yetecek.*

“Yā oruc dutanlar eger sökellikte yā seferde **orucuñuz** yeseñüz, günine gün dutuñ.” (BH: B78a/7) =

*Ey oruç dutanlar eğer hastalıkta ya da yolculukta **orucunuzu** yeseniz, gününe gün tutun.*

“Ëy ‘āşī kullarum, **rızķuñuz** benden degir siz işiñüzden bilürsiz benüm ni’metüm içinde ayruķ kullara şükür kılursız toyduğunuz gün yazuğa yakın olursız.” (BH: B193a-227a/1) =

*Ey asi kullarum siz **rızķınızı** benden değil siz işinizden bilirsiniz. Benim nimetim içinde başka kullara şükür ederseniz, doyduğunuz gün günaha yakın olursunuz.*

“Sizün **dīnünüz** kemāline degürdüm ve benüm ni’metümi sizün üzre tamām kıldum (BH: B154b-275b/11) =

*Sizin **dininizi** kemāline erdirdim ve benim nimetimi sizin üzerinize tamamladım.*

“Niçün siz anuñ kitābın **gözünüz** ile görüp ve **ķulağunuz** ile eşidüp kavlin dutmadunuz beni görmeyüp kitābum görmeyüp benim kavlime uydunuz.” (KA: 21a/12-13)=

*Niçin siz onun kitabını **gözünüz** ile görüp **kulağınız** ile işitip sözünü tutmadınız. Beni ve kitabımı görmeyip benim sözüme uydunuz.*

“**Ölümünüz** āsān olsun zīrā ölümün acısı muhkemdür anı dil vaşif edemez.” (KA: 26b/15) =

Ölümünüz kolay olsun zira ölümün acısı sağlamdır. Onu dil sıfatlandıramaz.

“Kurtulmağa çāre bulmadum āhır ayıtdım **ka-demgāhuğuz** varsa gösterün.” (KA: 64a/14) =

Kurtulmaya çare bulamadım sonunda söyledim. “Ayakyolunuz varsa gösterin.”

“Ey yārenler bizden **murāduğuz** nedür dēdi ayıtdılar yā şeyih hālün nitedür.” (KA: 69b/11) =

*“Ey yarenler bizden **muradınız** nedir?” dedi. Söylediler: “Ey şeyh halin nicedir.”*

“Tengri dēyü tapasız ‘**aqluğuz** kanda-dur dēdi niçün gözünüzü açmazsınız sizi yarıp rızkıñuzı veren Teñriye tapmazsınız dēdi.” (KA: 101a/14) =

*Tanrı diyerek taparsınız. “**Aklınız** nerededir?” dedi. “Niçin gözünüzü açmazsınız rızkınızı veren Allaha tapmazsınız?” dedi.*

2.2.5.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“Kudūs meliki yūsufa karşı vardı, **begleriñiz** kim dēyüben şorar ėmdi.” (KY: B22r2-258) =

*Kudūs meliki Yusuf’a karşı vardı; “şimdi **beyleriniz** kim diyerek” sordu.*

“Melik’ün eyitdi bāğ u **bostānuğuz** kimün durur, eyitdiler dükeli senün durur,” (BH: B179a-208b/15) =

*Melik söyledi: “Bağ ve **bostanınız** kimindir.” Söylediler: “Hepsi senindir.”*

“Kaçan virmesenüz kıyatmetde getüreler ve arkañuz üstine yaturalar ve ol **tavarlaruğuz** ve **ılqılarınuz** getüreler.” (KG: 58a/9) =

*Ne vakit vermeseniz kıyamette getirecekler ve arkanız üstüne yatıracaklar ve o **davarlarınız** ve **hayvan sürüleriniz** getirecekler.*

“Halka destür virse kim ol yirde **ölüleriñüz** gömün diyü...” (KG: 117b/4) =

*O yerde **ölülerinizi** gömün diyerek halka izin verse...*

“Avratlarıñuzı incitmen ki bular sizün **esirlerünüz**dür.” Didi. (KG: 169b/14-15) =

*“Kadınlarınızı incitmeyin ki bunlar sizin **esirlerinizdir**.” dedi.*

2.2.5.1.3. İlgi Durumu Ekiyle

“Eyitdi bu **eşinüzün** kimseye hiç borcı...” BH: B196b/6) =

*Söyledi: “Bu **eşinizin** kimseye hiç borcu...”*

2.2.5.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Kaçan sizlerde **biriniz** halvete girse anuñ üzre olsun...” (BH: B311b/2) =

*Ne vakit sizlerden **biriniz** halvete girse onun üzerine olsun...*

“Anuñ gibi sözi bir dañı söyleyicek olursam her **biriniz** bıçağ-ıla baña hamle edüñ.”
(KA: 110a/2) =

*Onun gibi sözü bir daha söyleyecek olursam her **biriniz** bıçakla bana saldırın.*

2.2.6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki +lArI (n)

III. çokluk kişi iyelik eki “+lArI(n)” şeklindedir. III. tekil kişi iyelik ekinde olduğu gibi ekin sonundaki n bazen çekimli şekillerde görülür.

2.2.6.1. İsimlerde Kullanılışı

2.2.6.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“Aydur hātun ne ma‘niden ‘aqlıñ şışdı, **qamuları** yığılıp sorarlar emdi.” (KY: B30r3-293) =

*Hatun söyler ne manadan aqlın uçtu; şimdi **hepsi** toplanıp sorarlar.*

“Hiç kimerse anuñ dileği birle işi yok. İlik yaratdı **bendeleri** kudret birle.” (KG: 2b/13) =

Hiç kimsenin onun dileği ile işi yok. İlk köleleri kudretle yarattı.

“Gördi kim sarāyuñ **qapuları** berkinmiş taşra çıkmasına yol bulmadı.” (KA: 61a/13)=

*Gördü ki sarayın **kapıları** çok sağlammış. Oradan dışarı çıkmaya yol bulamadı.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Ayaklarım ağırık oldum tēyür, **qardaşları** hîç nesneye bakmaz emdi.” (KY: B7v7-203) =

“Ayaklarım ağrır oldu” diyor. Şimdi **kardeşleri** hiçbir şeye bakmaz.

“**Budağları** erdüğünden elvān olsun, **yemişleri** elvān elvān olsun ėmdi.” (KY: B35r4-312) =

“Sağ ayağın dike duta ve şol ayağın düşeyü ve **ayakları** barmağların kıbledin yaña duta.” (KG: 15a/11) =

*Sağ ayağını dik tuta ve sol ayağın yatay ve **ayakları** parmaklarını kıbleden yana tuta.*

“Benüm kullarımı ırak yirlerden ve uzak yollardan geldiler **başları** tüyi ...” (KG: 64b/5) =

*Benim kullarım uzak yerlerden ve uzak yollardan geldiler. **Başları** tüyü...*

“Bin Peygamber ve bunca biñ evliyālar ve enbiyālar ve anların **ümmepleri** kıanda gētdi ne hāle mübtelā oldılar.” (KA: 33a/6) =

*Bin peygamber ve bunca enbiyalar ve evliyālar onların **ümmepleri** nereye gitti ve ne hāle mübtelā oldular.*

“Hak Ta‘ālā aydur yā melā’iketī yarın mü‘min kullarımın **bayramlarıdır.**” (KA: 84a/3) =

*Hak Te‘ala söyledi: “Ey melekler yarın mümin kullarımın **bayramlarıdır.**”*

“Gümüşden **direkleri** vardır yeşil yakutdan ve ol bahçenün **ağaçları** kıızıl altundan ve **yaprakları** yeşil yakutdan ve **çiçekleri** vardır gümüşden.” (KA: 87a/12-13) =

*Gümüşden yeşil yakuttan **direkleri** vardır. O bahçenin **ağaçları** kıızıl altından ve **yaprakları** yeşil yakuttan ve **çiçekleri** gümüştedir.*

“Sā‘at esbābın devşürmege başladı **yârenleri** anı göricek.” (KA:123b/1) =

*Saat sebepleri toplamaya başladı. Artık **yârenleri** onu görecek.*

“Ya‘nī ‘**ağılları** zā’il oldı.” (KA: 131a/14-15) =

***Ağılları** başlarından gitti.*

“Haşımaların birbirine **tanıklıkları** revā olur. ‘avrat tanıklığı kul üzere ve kul tanıklığı çelebisi üzere revā olmaz.” (KG: 119a/14) =

*Hasımların birbirine **tanıklıkları** uygun olur. Kadın tanıklığı kişi üzerine ve köle tanıklığı efendisinin üzerine uygun olmaz.*

“Âdem **oğlanları** siz şeytânı ve anûñ zürriyetlerin dostı dutundunuz.” (KA: 31b/13)=
İnsanoğlu, siz şeytanı ve onun soyunu dost edindiniz.

“On dürlü hüneri bardur derler, **hünerlerin** birin birin aydur êmdi.” (KY: B30r11-294) =

*On türlü hünerleri vardır derler; şimdi **hünerlerini** birer birer söyler.*

“**Dufarların** sırça birle bezesünler, müşabihi altun kümüş olsun êmdi.” (KY: B35r14-313) =

***Duvarlarını** camla süslesinler; şimdi altın ve gümüşe benzesin.*

“Anı körüp cümlesin ‘aklı şişdi, kerenc sanıp **barmağların** keser êmdi.” (KY: B42v3-341) =

*Onu görünce tamamının aklı uçtu; şimdi meyve sanıp **parmaklarını** keserler.*

“Andan şonra açdılar **çuvalların** çuval içre buldılar **metâ‘ların.**” (KY: B60r13-412) =

*Ondan sonra **çuvallarını** açtılar; **Çuval** içinde **metalarını** buldular.*

“Ayakları **barmağların** kıbledin yaña duta nitekim haberdür Peyğamber’den ‘aleyhi’s-selâm böyle kılurdu.” (KG: 15a/12-13) =

*Ayak **parmaklarını** kableden yana tutar. Nitekim Peyğamber ‘aleyhi’s-selâm böyle yapardı.*

“Munı işidüp bunlar dağı beter oldu, **tedbirleri** yūsuf üzre gâlib oldu.” (KY: B8r2-204) =

*Bunu işitip bunlar daha beter oldu, Yusuf üzerine **tedbirleri** çok oldu.*

“Cühûdlarun ‘akılları muķırr keldi, **ahmağları** ‘acebeler duymaz êmdi.” (KY: B78v2-483) =

*Yahudilerin akılları başına geldi; şimdi **ahmakları** aceplerler, kimse duymaz.*

“Kaçan ramazan ayınun ilk günü olsa bir yel eser, ‘arş altında uçmağ **ağaçları**, **yaprakları** biribirine dokunur, ol yapraklardan misk ve ‘anber saçılır.” (BH: B75a/5) =

*Ne vakit Ramazan ayının ilk günü olsa bir yel eser arş altında cennet **ağaçları**, **yaprakları** biribirine dokunur. O yapraklardan misk ve anber saçılır.*

“Peygāmbere sini yarıla ‘âlem fahri lebbeyk dëyü sinden taşra çıka, yaş alma gibi **yanakları** parlaya, bölük **şaçları** doz tobrağ birle bulaşmış ola.” (BH: B162a-186b/1) =

*Peygamber mezarı yarıla, âlem fahri lebbeyk diyerek mezardan dışarı çıka, yaş elma gibi **yanakları** parlaya, bölük **saçları** toz toprak ile bulaşmış ola.*

İSİM DURUM EKLERİ

İsmin durumları ismin diğer isimler ve fiillerle ilişkisi sırasında içinde bulunduğu durumlardır. İsim durum ekleri çokluk ve iyelik eklerinden daha kapsamlıdır. Bu nedenle çokluk ve iyelik eklerinden sonra kullanılır. Durum ekleri diğer sözcüklere değişik anlam ilgileri çerçevesinde bağlayan eklerdir. Soru eki ise isim çekim ekleri içinde en geniş kapsamlısı olduğu için bütün çekim eklerinden sonra gelir.

Korkmaz, ad durumlarını “Adların adlarla veya fiillerle olan geçici ilişkilerini sağlayan ve cümlelerin anlam örgüsünü kuran birer gramer kategorisidir. Ancak durum gösteren ekler yapım ekleri gibi eklendikleri adların anlamlarını değiştirip yeni anlamda adlar oluşturmazlar. Yalnızca cümle öğeleri arasında çeşitli yönlerden geçici anlam ilişkileri, geçici anlam bağlantıları kurarlar.” şeklinde açıklar. (2009, s. 266)

Taranılan eserlerde isimler sekiz durumda incelenecektir:

1. Yalın Durum +Ø (eksiz)
2. İlgi Durumu +(n)İn, +Ø (eksiz)
3. Yükleme Durumu +nI, +I, +Ø (eksiz)
4. Yönelme Durumu +GA, +(y)A
5. Bulunma Durumu +dA
6. Ayrılma Durumu +dIn, +dAn
7. Araç-Birliktelik Durumu +(I)n, +IA
8. Eşitlik Durumu +çA

2.3.1.Yalın Durum Ø

Yalın durum eksizdir. İsim durum eklerinden herhangi birini almamış isimler yalın durumdadır. Kök ve tabanların yanı sıra, iyelikli şekillere de gelebilir. Yalın durumdaki isimler cümlede özne, belirtisiz nesne veya yüklem görevinde bulunabilir.

2.3.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Andın sonra ol **iẖtiyār** erenlere, haḳ ḥabībī muṣṭafīni körenlere.” (KY: B2v3-187)=

Ondan sonra o ihtiyar erenlere Hak habibi Mustafa'yı görenlere.

“Kardaşlarıña seni ol kavşurdı, kızıl altın **bilezük** ol vèrdi èmdi.” (KY: B64r4-427)=

Kardeşlerine seni o kavuşturdu, şimdi kızıl altın ve bilezik o verdi.

“**Hūr** u **ḡilmān** gümüş kadeḥler birle **şarāb** gezdüreler.” (BH: B114b-125a/5) =

Huri ve gılman gümüş kadehler ile şarap gezdireler.

“Kim ol suyıla **abdest** almaya ṭonin yuya ve **namāz** için teyemmüm kıla revā olur.” (KG: 13a/11) =

Kim o suyla abdest almasa ve donun yıkasa ve namaz için teyemmüm alsa uygun olur.

“Ve **borsuḳ** ve **çaḳal** ve **ayu** ve **arṣlan** ve **ḳaplan** ve **pars** ve **üşek**...” (KG: 103a/5)=

Ve porsuk ve çakal ve ayı ve arslan ve kaplan ve pars ve eşek...

“Bağdan **yimiş** uğurlasa ya **aḡaç** ya **buḡday** ya **arpa** ya **ṭaru** ya **mercimek** (5) ya **nohūz** ya **baḳla** uğurlasa el kesmek vācīb olur.” (KG: 111b/5) =

Bağdan yemiş çalsa ya ağaç ya buğday ya arpa ya darı ya mercimek ya nohut ya bakla çalsa elinin kesilmesi vacip olur.

2.3.2. İlgi Durumu

Bu durum ismin başka bir isimle ilişkisini gösterir. İsmi isme bağlar. İlgi eki ünlü ile biten kelimelerden sonra “-nIn”; ünsüzle biten kelimelerden sonra “-In” şeklindedir. Hem ünlü hem ünsüzlerden sonra baştaki “n” bazı örneklerde korunmaktadır. İki isim arasında sahiplik ilgisi kuran bu ek Türk dilinde en az değişen eklerden biridir.

Eski Türkçede ilgi durumu eki, “+(n)In” şeklindedir. Bunun yanında eksiz kullanılışları da vardır. Karışık lehçeli eserlerde ekin ünlüsü genel yuvarlaklaşma eğiliminin etkisinde kalarak yuvarlaklaşmıştır. “+nUn/+un” her zaman yuvarlak ünlülü kullanılsa da bir kaç kelimedede +nIn şeklinin kullanıldığı da görülmektedir:

2.3.2.1. +(n)İn/ İn

İlgi durumu eki, taranılan eserlerde “+(n)İn” şekliyle kullanılmış ve isimler arasında ilgi urarak onları birbirine bağlamıştır. İsimler, eksiz olarak da ilgi durumunda bulunabilir. İlgi durumunda bulunan isim, ekli veya eksiz olarak genellikle bağlandığı isimle isim tamlaması yapar. Doğu Türkçesinin bir özelliği olan ünsüzlerden sonra baştaki “n” nin korunduğu bazı örneklerde görülmektedir.

2.3.2.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.2.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerine

Ünlüyle Bitenlerde:

“**Ƙuyunıñ** ƙarağında bir taş olur idi, cebrā’ıl ol taşnı tēz çıkardı.” (KY: B11r3-216)=

Kuyunun karanlığında bir taş vardı; Cebrail o taşı çabucak çıkardı.

“**Tağrı’nuñ** āzādı yerine **Tağrı’nuñ** dostları dēyü yazılsun.” (BH: B186a-217b/11)=

Tanrı’nın azadı yerine Tanrı’nın dostları diyerek yazılsın.

“Göge āsmān dērler, ƙam **örtüsünüñ** naqşı var.” (BH: B235b/15) =

Göge asuman derler tam örtüsünün naqşı vardır.

“Bu sözi işitüp **züleyhānıñ** ‘aklı şışdı, feryād ƙılup uğunup yere düşdi.” (KY: B28v10-288) =

Bu sözü iştip Züleyha’nın aklı uçtu; feryad ederek yere düştü.

“**Mevlīnıñ** şiddīƙı suwğa kirdi, edeb saƙlañ hīç kimesne baƙmañ ėmdi.” (KY: B24r12-267) =

Mevlanın siddiki suya girdi, şimdi edep yerlerini saklayın hiç kimse bakmasın.

“**Yehūdānıñ** ƙuvvetin zāhir ƙılıñ, ol hayƙırsa işiden helāk olur ėmdi.” (KY: B67r6-440) =

Yehuda’nın kuvvetini ortaya çıkarın; o haykırsa şimdi işiten helâk olur.

“**Mūsa’nuñ** şerī’atin levhleri içinde yazdum, oruç tutanlara eyitdi.” (BH: B78b-82b/4) =

Musa’nın şeriatinin levhaları içinde yazdım, oruç tutanlara söyledi:

“Ol gece bularuñ odı almadı syndi **gecenuñ** karanlıı almadı avuldu,” (BH: B113b-123b/4) =

*O gece bunların atei kalmadı, snd. **Gecenin** karanlıı kalmadı ber taraf oldu.*

“Fatmat’z-**zehrnuñ** gnqli gnei ol Hseyn’uñ baı Kerbel yazısında Muarrem ayının onuncısı gn kesdiler.” (BH: B133b/15) =

*Fatmat’z-**Zehra’nın** gnlnn gnei o Hseyn’in baını Kerbela ovasında yerde Muarrem ayının onuncu gn kestiler.*

“Bu **mes’elenuñ** bi hkmi var: Bir ol kim ol nesne yimeye.” (KG: 48b/10) =

*Bu **meselenin** be hkm var: Biri o ki bir ey yemesin.*

“Oru dutan **gisinuñ** azı ousu fzlluradur Tengri - ‘azze ve celle- atında.” (KG: 54b/9) =

*Oru tutan **kisinin** aız kokusu Allah katında daha faziletlidir.*

“Eydr: “c **nesnenuñ** girei daı girekdur ve yalanı daı girekdur.” (KG: 90b/7)=

*Syler: “c **nesnenin** gerei dahi gerektir ve yalanı dahi gerektir.”*

“Ve eger yerde bulunan **nesnenuñ** kıymeti on aaya dein olsa.” (KG: 134b/15) =

*Ve eer yerde bulunan **nesnenin** kıymeti on aeye kadar olsa.*

“onra lse, eger ol **gisinuñ** malı...” (KG: 139a/1) =

*Sonra lse o **kisinin** malı...*

“Eer bir gii **biregnuñ** tenine payandan olsa...” (KG: 144a/11) =

Bir kii bakasının vucuduna destek olsa...

“Mes’d raiyallhu ‘anhum ayıttılar Allhu **Ta’lnuñ** asemi ve andı ol develeredr ki zerinde hac olur.” (KA: 11a/3) =

*Mesut (r.a.) sylediler. Allahu **tealanın** yemini ve andı u develeredr ki zerinde hac olur.*

“**Minnuñ** adıdur tak insn rabbisine kfrnu’n-nimet olıcidur.” (KA: 11a/11) =

***Minanın** adıdır. Hakikaten insan rabbinin nimetini inkr edicidir.*

“Toğan varup bir **karınuñ** tavuğın başar qarı anı tutdı burnın ve tırnaqların kesdi dağı kıyruğın ve kanatların yoldı.” (KA: 46b/12-13) =

*Doğan gidip bir **karının** tavuğunu basar. Bunun üzerine kadın onu tutup burnunu ve tırnaklarını kesti kıyruğunu ve kanatlarını yoldu.*

“**Zeliḥānuñ** eline ve ayağına düşdiler ‘özürlerin dilediler ayıtdılar.” (KA:131b/6) =

Zeliha’nın eline ve ayağına düştüler, özürlerini dilediler ve söylediler.

Ünsüzle Bitenlerde:

Taradığımız eserlerde Doğu Türkçesinin etkisiyle baştaki n’nin korunduğu örneklerle Oğuz Türkçesinin etkisiyle bu n’nin kullanılmadığı örnekler mevcuttur.

“İsterken ansızdan bir ün keldi, **melikniñ** kulağına işidüldi.” (KY: B14v7-230) =

*İsterken ansızın bir ses geldi, **melikin** kulağına işitildi.*

“Meger bizden kim erse zulm kördi, ol **mazlūmnıñ** du‘ası kökge ağdı.” (KY: B20v11-254) =

*Meger bizden kim varsa zulüm gördü; o **mazlumun** duası göğe yükseldi.*

“**Hālīkniñ** seniñ du‘anıñ kabül kıla, fazl birle baña oğul ruzı kıla.” (KY: D23v7-269)=

***Hālīkın** senin duanı kabul kıldı; lütufla bana bir oğul verdi.*

“Ben köşk bezetdüm sen sıfatlu, bu **sarāynıñ** bir naqşına baqğıl emdi.” (KY: B37r2-320) =

*Ben bir köşk süsledim aynı senin gibi (Züleyha) şimdi bu **sarayın** bir resmine bak.*

“Ol **halīlnıñ** oğlu benven ya‘kūb, bir oğlum var idi yavlaq maḥbūb.” (KY: B69v3-449) =

*O **halilin** oğlu Yakup benim; çok sevgili bir oğlum vardı.*

“Uçmak reyḥānından bir deste gül getürmiş ol şālīḥ **mü’minniñ** burnına duta dağı cānın da‘vet eyleye.” (KA: 18a/8) =

*Cennet reyhanından bir deste gül getirmiş o salih **müminin** burnuna tutup onu davet eder.*

“Karı gördi kim **pādişāhnuḡ** toğançıları bile gezer bildi kim toğan sultānındur.” (KA: 47a/1) =

*Karı gördü ki **padişahın** doğancıları ile gezer. Bildi ki doğan sultanındır.*

“**Hālīkūḡ** hūkmüne rızā vērgil, mūdām aḡa sığıḡıl sen derler ėmdi.” (KY: B32v1-302) =

Hālīkūḡ hūkmüne rıza ver, sen daima ona sığın derler.

“Züleyhā söyledi tahtında indi, **yūsufuḡ boynuḡ** aşru elin şundu.” (KY: B39v1-329) =

*Züleyha söyledi: tahtından indi, **Yusuf’un boyunun** ötesine elini uzattı.*

“On iki yıl yūsuf zindān içre idi, pes ya **‘kūbuḡ** du‘āsı aḡa ėrdi.” (KY: B48r14-364 =

*On iki yıl Yusuf zindan içindeydi; Artık **Yakup’un** duası ona ulaştı.*

“**Recebūḡ** hürmeti **aḡacın** gönlinde dikmeye ve şa‘bān ayı birle çiçeklendürmeye ve ramazān ayında rahmet bitürmeye.” (BH: B18b-21a/1) =

***Recebin** ayının hürmetine **aḡacını** gönlinde dikmeye ve şaban ayı ile çiçeklendirmeye ve ramazan ayında rahmet bitirmeye.*

“**Ādem’ūḡ** başına tacını **recebūḡ** ilk on güninde urdılar, İbrāhīm’e hūllet hīl’atın **recebūḡ** orta on günlerinde gēydürdiler.” (BH: B22a/14) =

***Ādem’in** başına tacını **recebin** ilk on gününde taktılar, İbrahim’e dost giysisini **recebin** orta on günlerinde giydirdiler.*

“Üç dün peygamberlerūḡ durur, dört dün bizüm **peygāamberūḡ** durur ve beş dün **ümmeṭūḡ** durur,” (BH: B50b/6) =

*Üç gece peygamberlerindir, dört gece bizim **peygamberin** ve beş gece ümmetindir.*

“**Cebrā’īl’ūḡ**, **Mīkā’īl’ūḡ** ve **İsrāfil’ūḡ**, **‘Azrā’īl’ūḡ** degül, **Ādem’ūḡ** degül, **Nūḡ’uḡ** degül...” (BH: B36-40a/2) =

Cebrail’in, Mikail’in ve İsrail’in, Azrail’in değil Ādem’in değil Nuh’un değil...

“Bir ölüm vaktinde cānı uyumaḡ vaktında almaḡ ‘ām durur, **Mūsūlmānuḡ mü’minūḡ kāfirūḡ cuḡūduḡ** tersānuḡ ḡamunuḡ alur ve ölüm vaktında almaḡlık ḡāş durur.” (BH: B243b-260b/12) =

Bir ölüm vaktinde canı uyurken almak umumidir. Müslümanın, müminin, kâfirin, Yahudinin, Hristiyanın hepsinin canını ölüm vaktinde almaktır.

“Atası ölice kıl **kızuñ** mîrâşı olur. Miras yönünden gendü kılın evlenmek revâ olmaz.” (KG: 72a/5) =

*Babası ölince köle **kızın** mirası olur. Miras yönünden kendi kölesi ile evlenmek uygun olmaz.*

“‘Avrat ‘**avratuñ** tenine baksa revâ degül. Ammâ erenler ‘avratlara bakmak iki dürlüdür.” (KG: 100b/4) =

*Kadın **kadının** tenine baksa uygun değildir. Ama erkeklerin kadınlara bakması iki türdür.*

“**Taşuñ** ba‘zısına tokunur dahı ol taşdan ot çıkar.” (KA: 11a/7) =

***Taşın** bazısına dokunur ve o taştan ateş çıkar.*

“Mîzânıñ bir kefasına eki reke‘at **namāzuñ** şevābını koyalar bir kefasına taşları ve taşları ve ayı ve güneşi ve denizleri ve yerleri ve gökleri bu cümlesin terezenüñ bir kefasına koyalar tartalar.” (KA: 17b/5-6) =

*Terazinin bir kefesine iki rekât **namazın** sevabını koyarlar. Bir kefesine dağları, taşları, ayı, güneşi, denizleri, yerleri ve gökleri bu terazinin diğerk kefesine koyarlar. Tartarlar.*

“Teñri kimdür **peygamberüñ** kimdür **dînüñ** ne dînidür deyicek.” (KA: 18b/11) =

*Tanrı kimdir? **Peygamberin** kimdir? **Dinin** ne dinidir? Deyince.*

“Terik edesiz **ölümüñ** yarağın ölmezden öñdin göresiz ya‘nî ‘ibādet edesiz bencileyin son demde peşiman olmayasız.” (KA: 26b/13-14) =

***Ölümün** hazırlığını ölmeden önce yapın ki benim gibi son zamanlarda pişman olmayasınız.*

“**Allāhuñ** zikrinden ve **dînüñ** direği ol namāzdan yığar zîrā Hâk Ta‘ālā kelāmında buyurur.” (KA: 42a/10) =

***Allah’ın** zikrinden ve **dinin** direği o namazdan biriktirir. Hak Teāla sözünde (ayetinde) şöyle buyurur.*

“Mısr içre ulu hātun olur idim, ‘**ālemniñ** serverligin kılur idüm.” (KY: B54r4-386)=

Mısır içinde yüce bir kadın idim; âlemin başkanlığını yapardım.

“İmān ehline kıble oldu, şöyle kim **Âdem’ün** Havvā’nun du‘âların müstecâb kıldı ve yazukların yarlıgadı uçmağa kavuşdurdu.” (BH: B69a/14-15) =

İman ehline kıble oldu, şöyle ki Âdem’in Havva’nın dualarını kabul etti ve günahlarını bağışladı, cennete kavuşturdu.

2.3.2.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“Gök **feriştelerün** birisi ança korkar yedinci gökdegin bunun gibidür yedinci kat gök ferişteri dükeli...” (BH: B180a-Y75a/3) =

*Gökteki **meleklerin** birisi korkar, yedinci gökteki bunun gibidir. Yedinci gök meleklerinin tamamı...*

“Ne **köcaların** köcalığına hürmet kıılır ne **oğlanların** oğlanlığına rahmet kıılır.” (BH: B258a-279b/8) =

*Ne **yaşlıların** yaşlılığına hürmet eder. Ne **çocukların** çocukluğuna rahmet eder.*

“**Zâhidlerün** ulusu var burağa binmekdür nite-kim eydür.” (BH: B321a/2) =

***Zahitlerin** ulusu varır bineğe biner. Nitekim söyler:*

“İslam sarâyıla küfr sarâyı ve tevḥîd-ile **Müsülmanların** kanı ve mâlî kırtılır.” (BH: B8a-Y5a/14) =

*İslam sarayıyla küfür sarayı ve tevhit ile **Müslümanların** kanı ve malı kurtulur.*

“Tanrı ‘azze ve celle bu ay içinde tâ‘at **kılanların** ve oruc **dutanların** tâ‘atine ve orucı şevâb kıatar.” (BH: B19b-22b/3-4) =

*Tanrı azze ve celle bu ay içinde ibadet **edenlerin** ve oruç **tutanların** ibadetine, orucu sevap*

“Ebū Ḥanife kıavlinde **erenlerün** göbegi ‘avret degüldür.” (KG: 17b/7) =

*Ebu Hanife mezhebinde **erenlerin** göbeği avret (mahrem) değildir.*

“Bir sağ yanında ve bir sol yanında ve bir dahi ardında **turanların** namâzı batıl olur. (KG: 24b/13) =

*Biri sağ yanında biri sol yanında ve biri dahi ardında **duranların** namazı boşa gider.*

“Geyiği avlamağa, bu **nesnelerün** ortaklığı revâ olmaz her ne olsa eline girenün olur.” (KG: 117a/9) =

*Geyiği avlamaya bu **nesnelerin** ortaklığı uygun olmaz. Her ne avlansa eline geçenin olur.*

“Eger bir gişi tavarın **musulmānlarun** yolına bağlasa...” (KG: 151a/2) =

*Eğer bir kişi davarlarını **Müslümanların** yoluna verse...*

“Yine **ölülerün** ardından yaña geçüp daħi du‘ā dileye bu ölüler için kamu musulmānlar için...” (KG: 167a/14) =

*Yine **ölülerin** ardından yan tarafa geçip dua dilese bu ölüler ve tüm Müslümanlar için...*

“Allahu Ta‘ālā kâsem êtdi **gâzilerin** atlarına ma‘nâsı and êderin.” (KA: 10b/1) =

*Allahu Teâla ‘ya yemin etti. **Gazilerin** atlarının üzerine yemin ederim.*

“Ol **atların** ehli ol atları sür‘atla seyir êtdürürler.” (KA: 10b/6) =

*O **atların** sahibi o atları süratle koştururlar.*

“Âdem oğlanları siz şeytānı ve anuñ **zürriyetlerin** dostı dutunduñuz.” (KA: 31b/13)=

*Âdem oğlanları siz şeytanı ve onun **zürriyetlerini** dost tutundunuz.*

“Ya‘nî dünya **mü‘minlerün** zindānidur **kâfirlerün** cennetidür bes êmdi mü‘minlere murād âhîret azuğını görmekdür.” (KA: 111b/13) =

*Yani dünya **müminlerin** zindanıdır, **kâfirlerin** cennetidir. Artık şimdi müminlere murad ahiret azığına hazırlamaktır.*

2.3.2.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“**Atamıznıñ** kaşında pes biz kalalım, ‘ale’ d-devām sevüklüler olalım.” (KY: K5r3-196) =

***Atamızın** tepesinde şimdi biz kalalım, daima sevgili olalım.*

“Evvel **oğlumnıñ** adın deñiz dedüm, ikinçiniñ adın kûrut kûdum.” (KY: B64v13-430) =

*İlk **oğlumun** adını Deniz koydum; ikincisinin adını Kurt koydum.*

“Yâ **könlümniñ** şādlığı közüm nūrı, yâ bağırim paresi nefsum şūrı.” (KY: B68v7-446) =

*Ey **gönlümün** sevinci! Gözümün nuru; ey ciğerimin bağırimın parçası nefsimin şenliği.*

“Bir habeşî kulu var idi kılıç atlu, **kullarınıñ** cümlesinden ol heybetlü.” (KY: B19r3-247) =

*Bir habeşi kulu var idi. Kılıçlı atlı **kölelerinin** cümlesinden o daha heybetli.*

“**Ƙulumuzuñ** üç ‘aybı var demişdi, müşteriye ol hattını vermişler emdi.” (KY: B71r2-455) =

***Kölemizin** üç ayıbı var demişti; müşteriye o hattını şimdi vermişler.*

“Yine hurmā **ağacınıñ** köki yerde berkinmiş olur.” (BH: B7a/13) =

*Yine hurma **ağacının** kökü yerde berkinmiştir (sağlamlaşmıştır).*

“Melik-i Ta’ālā hitāb kıılır, eydür, ehl ü ‘ayālī ‘**avratuñ** kanı, rūzı **tavaruñ**, **ni’metuñ**, **māluñ** kanı.” (BH: B116b-127b/15) =

*Melik Teāla hitap eder, söyler: “Ehl-i ayalin (eş, zevce) **kadının** nerede, azığın **davarın**, **nimetin malın** nerede?”*

“Peygamberin mübārek ayağına düşdiler peygāmberüñ mübārek **ayağınuñ** tobrağın yaladılar.” (BH: B153a-172a/12) =

*Peygamberin mübarek ayağına düştüler. Peygamberin mübarek **ayağının** toprağını yaladılar.*

“Kim evvel **cānuñ** ve **tenüñ** benüm belam meydānına bırağasın andan **cānuñdan** **tenüñden** seçilip bana gelesin.” (BH: B211a-249b/10) =

*Kim önce **canını** ve **tenini** benim bela meydanına bırakasın. Ondan sonra **canından** **teninden** seçilip bana gelesin.*

“Her gişi gendünüñ ve nā-resīze **oğlanlarınuñ** ve **ƙulluƙcılarınıñ** ve ‘**avratınıñ** dağı fıtrasın virse gerek.” (KG: 56a/10) =

*Her kişi kendinin ve olgunlaşmamış **çocuklarının** ve **güvenlikçilerinin** ve **kadınlarının** dahi fıtrasını vermesi gerekir.*

“Ata resīze **kızınun** kız rızāsınsuz ere virse revā olmaz ve Şāfi’ī kavlinde eger eri birle kavışdı-ısa reva olur.” (KG: 68a/2) =

*Şāfi mezhebine göre baba olgunlaşmamış **kızının** rızası olmadan erkeğe verse uygun olmaz.*

“Ve ol ‘avrat bu er atasına ve **atasınun** atasına daḥı ḥarām olur ve bu er oḡlına ve oḡlınun oḡlı daḥı oḡlına ve oḡlınun oḡlı daḥı ḥarām olur.” (KG: 70a/15) =

*Ve o kadın, bu er babasına ve **babasının** babasına dahi haram olur ve bu er oḡluna ve oḡlunun oḡlu dahi haram olur.*

“Eger iki kullukçı dutmağa lāyık olsa **ikisinun** daḥı nafaḳası ol ‘avratun erinden vācib olur.” (KG: 76a/1) =

*Eğer iki güvenlikçi tutmağa layık olsa **ikisinin** dahi nafakası o kadının erinden vacip olur.*

“**Kumaşınun** bahāsın ala ve eger yerde bulan gişi yoksul-ısa dilemese hemīşe şaklaya.” (KG: 134b/12) =

***Kumaşının** karşılığını ala ve eğer yerde bulan kişi fakirse her zaman saklasın.*

“Ağızlarından **nefeslerünün** āvāzı eşidilür.” (KA: 10b/3) =

*Ağızlarından **nefeslerinin** sesi işitilir.*

“Ebū Bekir Resūl **ḥazretinun** bu sözün eşidicek el-ile yüzüne urup şöyle ağladı.” (KA: 16b/5) =

*Ebu Bekir Resul **hazretinin** bu sözünü işitince eli ile yüzüne vurup şöyle ağladı.*

“Ḥaḳ Ta’ālā aydur yā melā’iketī yarın mü’mīn **kullarunun** bayramlarıdır.” (KA: 84a/3) =

*Hak teala söyler: “Ey meleklerim yarın mümin **kullarımın** bayramlarıdır.”*

“Rivāyetde yetmiş katar deve **ḥazīnesinun** anaḥtārların köterür idi.” (KA: 113a/1)=

*Rivayetde yetmiş katar deve **hazinesinin** anahtarlarını götürür idi.*

“Yūsuf ‘a.m. ḡayret kuşaḡın çeküp şabır libasın gēyerdi hergiz **nefsünün** murādın vermezdi.” (KA: 32a/3) =

*Yusuf (a.s.) gayret kuşağını çekip, sabır elbisesini giyerdi. Asla **nefsinin** muradını vermezdi.*

2.3.2.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Ayt baña sen **kimniñ** aslından sen, kankı sultān oğlu sen dēyür ėmdi.” (KY: B25v8-276) =

*Söyle bana sen **kimin** aslındansın; Şimdi “Sen hangi sultanın oğlusun diyor.”*

“Eydür, bitürdüm **sizüñ** içün ekin dahı zeytün ve ĥurmā ve üzüm dahı dükeli dürlü yemişlerden ol yemişler ĥakı-çun kim anı kullarım çün yaratdum.” (BH: B111a-120b/11) =

*Söyler: “**Sizin** için zeytin, hurma ve üzüm bitirdim ve dahi türlü yemişlerden o yemişler ĥakkı için onu kullarım için yaratdım.”*

“Ālem içre adıñ **seniñ** meşhur ola, maşrıķ mağrıb uluları seni bile.” (KY: B4r14-193) =

*Ālem içinde **senin** adın meşhur ola; Doğu’nun ve Batı’nın büyükleri dahi seni bile.*

“**Bunuñ** beñzi hergiz aña benzeş degül, ‘aklı körki **anıñ** beyle degül ėmdi.” (KY: B29r2-289) =

***Bunun** benzi asla ona benzer değildir; şimdi **onun** akli böyle güzel değil.*

“Bu sarāynıñ cümle naķşı sana beñzer, bu köşki **senüñ** üçün yapduķ ėmdi.” (KY: B37r6-320) =

*Bu sarayın nakışlarının hepsi sana benzer; Bu köşkü şimdi **senin** için yaptık.*

“Bizüm hem ‘azizimiz körsün bayıķ, **anıñ** birle kelecı kılun ėmdi.” (KY: B74v9-470) =

*Bizim azizimiz açıkça görsün; şimdi **onun** ile sözü yapsın.*

“Ol supĥān kim kullarına **bunuñ** gibi eylük kıılır. İlk kullarına kendü varlığını bildürdi.” (BH: B3b/9) =

*O Süphan kullarına **bunun** gibi iyilik eder. İlk kullarına kendi varlığını bildirdi.*

“Aña ẖur’ān’ı, beyān kıldı **anıñ** içre ĥuccet ü bürĥānı, namāz u zekāt u oruc [u] ĥacc u ĥurbānı, **anıñ** şefā’atidür.” (BH: B4b/4) =

*Ona Kur'an'ı beyan etti. **Onun** içindeki delili, namazı, zekâtı, orucu, hacı, kurbanı onun şefaattir.*

“Şuyu **senün** arıdıcuñ kıldı, yeri **senün** mescidün kıldı, odı **senün** bişüricün kıldı.” (BH: B37a-40b/2) =

*Suyu **senin** için temizleyici yaptı. Yeri **senin** mescidin yaptı. Ateşi **senin** pişiricin yaptı.*

“Bir ümmet yaratdum hîc ümmetlerde **sizün** gibi bir ümmet yok.” (BH: B75a-Y35b/15) =

*Bir ümmet yaratdım hiç ümmetlerde **sizin** gibi bir ümmet yok.*

“Eger **kimsenün** seferde tonı murdar olsa ve ayruk tonı olmasa...” (KG: 13a/9) =

*Eger bir **kimsenin** seferdeyken elbisesi pis olsa, başka elbisesi de olmasa...*

“**Buğlaruñ** ardında dahı çok namâz kıldum.” (KG: 23b/3) =

***Bunların** arkasında da çok namaz kıldım.*

“...Endâmlarına bakmak **birbirinün** revâ olur ve eger şehvet birle baksa her giz revâ degül bir ere bakmak.” (KG: 100a/12-13) =

***Birbirinin** endamlarına bakmak uygun olur ve eğer şehvetle baksa uygun değildir.*

“Münafıklar **anlaruñ** cümlesi katıl oldı dediler Allahu Ta‘âlâ anlardan haber vèrdi.” (KA: 10b/13) =

*Münafıklar **onların** tamamı katil oldular. Allahu Teâla anlardan haber verdi.*

“Resül ‘a.m. ‘Osmâna işaret eyledi ayıtdı **anıñ** şevâbını sen söyle dèdi andan ‘Osmân rażiyallâhu ‘anhu ayıtdı.” (KA: 17a/1) =

*Resul (a.s.) Osman’a işaret etti. **Onun** sevabını sen söyle dedi. Ondan sonra Osman (r.a.) söyledi.*

“**Senün** şerründen kurtulmaduk mı dèye benüm Tenrüm yerleri ve gökleri yaradan Allâhdur.” (KA: 19a/1) =

*“**Senin** şerrinden kurtulmadık mı” dedi. Benim tanrım yerleri gökleri yaratan Allah’tır.*

“Haḳ Ta‘ālā kitāblar gönderdi anlar ile nice kez okurdunuz kim şeytāndan şakının benüm ulu düşmānumdur ve hem **sizün** ol düşmānuğuzdur dēdi.” (KA: 21a/10-11) =

*Hak Teāla kitaplar gönderdi. Onları nice kez okurdunuz. “Şeytandan sakının o benim en büyük düşmanımdır. Hem **sizin** de düşmanınızdır.” dedi.*

“İmām Hanīfe ve Ebū Yūsuf katında içilür nesnenün ḥarāmlüğinden **bunlaruḡ** ḥarāmluḡı beterdür ‘aklı giderür.” (KA: 48b/15) =

*İmām Hanīfe ve Ebū Yūsuf katında içilen şeylerin haramlığından **bunların** haramlığı daha kötüdür. Akli götürür.*

“Tanrı adın yāz kılmak birle ol **senün** gemicün ola, seni dünyā deñizinden tā’atün kumāşı birle selamet geçüre āhiredegin bi Tanrı’nun baṣır adını bağışlayıcı durur.” (BH: B319a/2) =

*Tanrı adını yazdı. O **senin** gemicin ola, seni dünya denizinde taatin kumaşı ile selamet geçire, ahirete kadar Tanrının basir adı bağışlayıcıdır.*

“Kim kankı nesne **señün** göñlüne düşse ve şūret kılsa.” (KG: 3a/2) =

*Kim hangi nesne **senin** gönlüne düşse ve suret bulsa...*

“Turur suya Kaşanup andan **añun** birle tenin yumaḡ...” (KG: 6a/11) =

*Duran suya hayvan işese **onun** ile tenini yıkasa...*

“Süleyman ayıtdı andan kurtulmaḡa çāre yokdur ammā **senün** ḥāturun içün eyle èdelüm dēdi. Pes” (KA: 25b/6) =

*Süleyman söyledi: “Ondan kurtulmaya çare yoktur ama **senin** hatırın için öyle yapalım.” dedi.*

“Ey bizim pervārdigārimuz **senün** kitābuñ ḥaḡdur her ne kim dēdise gerçek bulduk.” (KA: 122b/3) =

*Ey bizim Allahımız **senin** kitabın haktır. Her ne dediysen gerçek olduğunu gördük.*

“Resül namāz kıldı, **anuç** birle ilk namāz kılan ben ididüm.” (BH: B171a/7) =

*Resul (s.a.v.) namaz kıldı. **Onun** ile ilk namaz kılan bendim.*

“Cānum **anuç** kurbānı rızkı vērür.” (BH: B325a/9) =

*Canım **onun** kurbanıdır, rızkı veren odur.*

“Hiç kimesne **ağun** dileği birle işi yok.” (KG: 2b/13) =

*Hiç kimsenin **onun** dileği ile işi yok.*

2.3.3. Yükleme Durumu

Fiilin gösterdiği işten, hareketten etkilenen varlığı belirten ektir. İsmi yüklem durumu eki almış şekli cümlede belirtili nesne görevini üstlenir.

Eski Anadolu Türkçesinde, Eski Türkçe döneminden kalan yapılar çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu dönemde kullanılan yaygın belirtme durumu eki “+(y)I” dır. Eski Türkçenin etkisinin de yer yer görüldüğü bu eserlerde “+nI” yüklem durumu eki de tespit edilmiştir.

“+nI” şekli daha sonra Türkiye Türkçesinde, zamirler üzerine getirilerek kullanılan yüklem şekline dönüşmüştür: “şunu, onu, bunu”

Eski ve Orta Türkçede ekin kullanım alanı daha geniştir. Yükleme durumu eksiz olarak da kullanılır. Bazı çalışmalarda III. kişi iyelik ekinde sonra görülen +n, yüklem durumu eki olarak verilmektedir. Bu tez çalışmasında +n iyelik ekine dâhil edilip bu kullanılışlar +ø yüklem durumu olarak kabul edilmiştir. (Bu konudaki açıklama için bk. III. tekil kişi iyelik eki.)

(+I) *halimi*, (+I)n) *atın mahmuzladı*; (+n)I *atunnu*

İncelenen eserlerde yüklem durumunun bütün şekillerinin örnekleri mevcuttur.

Yükleme Durumu Şekilleri

2.3.3.1. +(y)I

Yalın haldeki isimlere gelen bu yüklem eki ünlü ile biten kelimelere geldiğinde araya -y- kaynaştırma ünsüzü alır. Bu yüklem durumu eki Oğuz Türkçesinin etkisini gösteren bir ektir. Ünsüzle biten isimlerde ise kaynaştırma ünsüzü almaz.

2.3.3.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.3.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“Ma‘rifet **Tağrı’yı** bilmek durur, tevhi‘d **Tağrı’yı** birlemek.” (BH: Y5a/8) =

*Marifet **Tanrı’yı** bilmektir. Tevhit **Tanrı’yı** birlemektir.*”

“İsā’yı yine ol yere iletdiler.” (BH: B102b/3) =

İsa’yı yine o yere götürdüler.

“Şu birle tıldırdı, bir kırı ‘avrat anda hāzır idi, bu **şuyı** kime iltürsin dēyü şordı.” (BH: B210a-236b/12) =

*Su ile doldurdu, bir ihtiyar kadın orada hazır idi. Bu **suyu** kime götürürsün diye sordu.*

“İlkin ol nesne kim bendeye farz kıldı **tengriyi** bilmektedir.” (KG: 2b/7) =

*İlkin o şey ki kula farz kıldı, **tanrıyı** bilmektir.*

“Eger sübhaneke okımağı ya e‘uzübillahi dimegi ya **beslemeyi** unutsa ya rükü‘ya sücüd tekbirlerin ya tesbihlerin unutsa secde sehvi vācib olmaz.” (KG: 30b/5) =

*Eğer sübhaneke okumayı, euzübillah demeyi, ya **besmeleyi** unutsa, ya ruku‘ya sücud tekbirlerin ya tesbihlerin unutsa sehiv secdesi vacip olmaz.*

“Eger kırı üzümü ve **hurmayı** kaynatsalar tatlu oldukça halāldur ve arıdur.” (KG: 102a/4) =

*Eğer kuru üzümü ve **hurmayı** kaynatsalar oldukça tatlıdır, helaldir ve temizdir.*

“Meger **anayı** ya **atayı** ya ana atasın ya ata atasın oğlu borcı-çün zindana vursalar reva olmaz.” (KG: 145a/5) =

*Meğer **anayı** ya **atayı** ya ana atasını, ya ata atasını oğlunun borcu için zindana vursalar uygun olmaz.*

“Ölümün unutmakda üç dürlü belāya uğrar evvel günāha meşğul olur **tevbeyi** te’hır eder ikinci dünyaya harīş olur.” (KA: 27b/ 8-9) =

*Kişi ölümü unuttuğu için üç türlü belāya uğrar. Birincisi günāhla meşgul olur **tövbeyi** erteler, ikincisi dünyaya hırslı olur...*

“Kim senünj erün **zināyı** terik êtdigi-çün Hāk Ta‘ālā bu kürsileri aña vêrdi.” (KA: 63a/6) =

*Senin erin **zinayı** bıraktığı için Hak Teāla bu kürsüleri ona verdi.*

“Dünyayı sevmek yazukların başıdur **dünyāyı** terik etmek cemī‘i eylüklerin başıdur.” (KA: 112b/8) =

Dünyayı sevmek günahların başıdır. Dünyayı terk etmek iyiliklerin başıdır.

“Ey benim sevgülü bedenüm dirlüğünde anar mıduñ kim bu **belâyı** ve yalnızluğu bu gamı ve **ğuşşâyı** bu melameti ve nedameti göreceğün anar mıduñ.” (KA: 114b/9) =

*Ey benim sevgili bedenim bu **belayı**, yalnızlığı, bu gamı ve **gussayı**, bu sıkıntıları göreceğini hiç düşünür müydün?*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Anlar aydur bu **sözi** bizge aymağıl, ayā yūsuf bizdin raħim umargil.” (KY: K9v7-213) =

*Onlar söyler, bu **sözü** bize söyleme; aceba Yusuf bizden yardım mı umar.*

“Tanrı ‘**izzeti rahmeti** ve mağrifetidür ve resul ‘**izzeti Şerī’ati** ve **şefā’ati** durur ve mü’minler ‘**izzeti** ma‘rifetleri ve tã‘atleri durur.” (BH: B27b-31a/1) =

*Tanrı **izzeti rahmeti** ve mağrifetidir ve Resul (a.s.) **izzeti şeriatı** ve **şefaattidir** ve müminlerin **izzeti** mağrifetleri ve taatleri devam eder.*

“**Ölümü, diriligi, muşibeti, eylügi**, belâyı kılur.” (BH: B84a-89b/2) =

***Ölümü, diriliği, musibeti, iyiliği**, belâyı yapar.*

“**Sevābı** ve **īmānı** tã‘at **şartı** üzre va‘de kıldı, eger kul īmān getürüp tã‘at kılursa mezd ü şevāb bulur.” (BH: B141b/13) =

***Sevabı** ve **imanı** ibadet **şartı** üzre vade kıldı, eğer kul iman getirip ibadet ederse sevap bulur.*

“**Niyyeti** dürüst kıla ve **niyyeti** dürüst kılmağ üç nesnedür: ” (KG: 2a/4) =

***Niyyeti** doğru ede ve **niyyeti** doğru yapmak üç çeşittir.*

“Bilgil kim Tengri - ‘azze ve celle- **taḥāreti** farz kılmış durur.” (KG: 3b/14) =

*Bil ki Tanrı azze ve celle **temizliği** farz kılmıştır.*

“Nifās olur onbiş güngi **orucu** yirimiş gerek. Eger kırk günden geçse anuñ nifāası otuz gün olur.” (KG: 47b/13-14) =

*Eğer nifas olunduğunda on beş gün **orucu** yemesi gerekir. Kırk günden fazla olsa onun nifas günü otuz gün olur.*

“Ve eger şu üstinde ölmüş **balığı** bulsalar almayalar ve dahı yemeyeler.” (KG: 104a/5) =

*Ve eğer su üstünde ölmüş **balığı** bulsalar almasınlar ve yemesinler.*

“Kimesne ki **hasenâtı** az ola ve **seyyiâtı** hasenâtının üzerine ağır ola ya'nî anıñ mekânı cehennem odıdur.” (KA: 12a/11-12) =

*O kimse ki **iyiliği** az ve **günahı** daha ağır olsa onun yeri cehennem ateşidir.*

“Şol emcek emer oğlançukların anası göğsinden cânın almağdan kurtulam **kardeş** kardeşden ayırmakdan kurtulam dedi.” (KA: 23b/15-1) =

*“O anne sütü emen bebeklerin canını almaktan ve **kardeşi** kardeşten ayırmaktan kurtulayım.” dedi.*

“Ramazan ayda yâ rabbi kanı oruç dutanlar **şevâbı kerâmeti** dëye Hâk Ta‘âlâ **ramazanı** dutana yüz biñ şehir vëre.” (KA: 83b/ 4-5) =

*Ya Rabbi Ramazan ayında oruç tutanların **sevabı kerameti** diyerek Hak Teâlâ **ramazanı** tutana yüz bin ay vere.*

“Ey Mūsā Muhammed şol kimsedür kim eger ol olmayaydı yerleri ve gökleri ve **ayı** ve **güneşi** ve ‘**arşı** ve kürsi ve **cenneti** ve şamuyı yaratmayaydım.” (KA: 148b/13-14) =

*Ey Musa: “Muhammed (s.a.v.) o kimsedir ki eğer o olmasaydı yerleri, gökleri, **ayı**, **güneşi**, **arşı**, kürsüyü, **cenneti** ve cehennemi yaratmazdım.” dedi.*

2.3.3.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

“**Bunu** işitip anlar yavlağ ötündiler, yūsufun heybetinden eymendiler.” (KY: B66r9-436) =

*Onlar **bunu** işitip çok yalvardılar; Yusuf’un heybetinden çok etkilendiler.*

“Du‘ā kıldı, anıñ du‘āsı birle Hâk Ta‘âlâ bana uzun ‘ömür vërdi **seni** görmek için senüñ ümmetini görmg-içün, dedi.” (BH: B31a-34b/4) =

*Dua etti. Onun duası ile Hak Teâlâ bana uzun ömür verdi. “**Seni** görmek için senin ümmetini görmek için.” dedi.*

“Kim **sizleri** bunun sevgüsinden yaratdı ve ve’n-necim süresin okursız.” (BH: B160b-184b/5) =

Kim sizleri bunun sevgisinden yarattı ve ve'n-necim suresini okursunuz.

“Hiç nesne kalmadı kim ol **sizi** uçmağa iltesi durur, illâ **sizi** aña kulağuzladum **sizi** uçmağa iltesi durur. (BH: B256a-277b/3) =

*Hiçbir şey kalmadı kim o **sizi** cennete iletir, İllâ **sizi** ona kılavuzladım sizi cennete iletirim.*

“Üç gez dağı burnuğa su virgil. Demge **birini** ayru virgil.” (KG: 4a/7) =

*Üç kez dahi burnuna su ver. Her **birini** ayrı su ile yıka.*

“Şâfi'î kavlinde dürüt 'avrat taşuklığı-ıla dağı **buları** ayıralar.” (KG: 75a/4) =

*Şafi Mezhebine göre dört kadın tanıklığı ile **bunları** ayıralar.*

“Çağırır dedi dağı oğlandan yaña döndi ayıtdı ey oğlan ben **seni** atağdan dağı anağdan şatun aldum.” (KA: 82a/1) =

*“Çağırın!” dedi ve oğlandan yana döndü. “Ey oğlan, ben **seni** atandan ve anandan satın aldım.”*

“Yârenleri **anı** göricek ayıtdılar.” (KA: 123b/1) =

*Sevenleri **onu** görünce söylediler.*

2.3.3.1.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“Ay kün on bir **yulduzları** aygıl, anı yazıp ton versünler saña emdi.” (KY: K9v8-213) =

*Ay, gün, on bir **yıldızları** söyle; şimdi onu yazıp sana elbise versinler.*

“**Hasretleri** bir birine kavuşduram, dostları şād düşmeni kör kılam emdi.” (KY: B40v4-333) =

***Hasretleri** birbirine kavuşturayım; şimdi dostları mutlu, düşmanı kör (mutsuz) yapayım.*

“**Kaygıulları** körüçek ağlar idim, hem kullara mihr-bân oldım emdi.” (KY: B65r8-432) =

***Kaygıulları** körünce ağlardım; Şimdi hem kullara şefkatli oldum.*

“Hamd ve senâ‘ ol Tağrı'ya kim yaratdı **gökleri**, bezedi ay 1 gün-ile.” (BH: B1b/1)=

*Hamd ve sena o Tanrı'ya ki **gökleri** yarattı, ay ve günle bezedi.*

“Receb ayı tevbe ayı t̄a‘at ayı **Fasıkları müfsidler**i göçüp geldi.” (BH: B26a/14) =

*Recep ayı tevbe ayı ibadet ayıdır. **Fasıkları müfsidler**i göçüp geldi.*

“**Karıları** ya‘ni **dānişmendleri** eyitmişler kim revā olur.” (KG: 26b/8) =

***Karıları** yani **danişmendleri** eğitmişler ki uygun olur.*

“Talak ‘iddetin dutar olsa bu **nesneleri** yine itmek revā olmaz.” (KG: 85a/12) =

*Talak iddetini tutarsa bu **şeyleri** tekrar etmek uygun olmaz.*

“Mizānuñ bir kefāsına eki reke‘at namāzuñ şevābını koyalar bir kefāsına **tağları** ve **taşları** ve **ayı** ve **güneşi** ve **denizleri** ve **yerleri** ve **gökleri** bu cümlesin terezenüñ bir kefāsına koyarlar tartalar.” (KA: 17b/5-6) =

*Terazinin bir kefesine iki rekāt namazın sevabını koyarlar, bir kefesine **dağları** ve **taşları** ve **ayı** ve **güneşi** ve **denizleri** ve **yerleri** ve **gökleri** tamamını koyarlar ve tartarlar.*

“Bu ölüm hoş mecmū‘ **pādişahları sultanları** bir bir devşürdi gögerçin buğday devşürdüğü gibi şimdiki hâlde ağız açup bize hamle etmişdür.” (KA: 33b/9) =

*Bu ölüm bütün **padişahları, sultanları** bir bir topladı. Güvercinin buğday topladığı gibi ölüm bize hamle yapmıştır.*

“Ramazānuñ evvel keçesi olsa feriştehler **şeytānları** ve **cinnileri** bağlarlar ve t̄amu kapusın yaparlar.” (KA: 82b/12-13) =

*Ramazanın birinci gecesi melekler **şeytanları** ve **cinleri** bağlarlar ve cehennem kapısını kapatırlar.*

“Biz gene sözü müze gelem dünyā zikrinde idük her kim ki dünyāyı ‘imāret eylese **yoksulları** vīrān eylese Hāk Ta‘ālā onlara dörüt dürlü hışım vērür.” (KA: 113b/13) =

*Biz yine sözü müze geelim. Her kim dünyayı kendine ev yapsa, **yoksulları** gözetmese Hak Teāla onlara dört türlü bela verir.*

2.3.3.1.1.4. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Andan sonra şiddetlerden ben kurtaram, **atasını** bayık hem ben köstersem.” (KY: B11v7-218) =

*Ondan sonra şiddetlerden ben kurtarayım; **atasını** şüphesiz ben göstereyim.*

“Melik aydur bu sözlere ben inandum, rāzī oldum **ķulugızı** satun aldum.” (KY: B17r13-240) =

*Melik söyler: “Bu sözlere ben inandım; razı oldum **kulunuzu** satın aldım.”*

“İnāyet eseri keldi ise, **ayağımı** yer tuttı dēp yalvarur ėmdi.” (KY: B45v16-355) =

*Yardım eseri geldi ise; şimdi **ayağımı** yerde tutup yalvarırım.*

“Suçların tilep ağlaştılar, **ķaķāmızı** bağışlağıl dērler ėmdi.” (KY: B73v6-466) =

*Suçlarını söyleyip ağlaştılar; “**Hatamızı** şimdi bağışla.” derler.*

“Kendünüz-ķün Tańrı’ya yalvaruń, ola kim **yazuķlaruńuzı** bağışlaya.” (BH: B15a/13) =

*Kendiniz için Tanrı’ya yalvarın olur ki **günahlarınızı** bağışlasın.*

“**Rızķlarını** bol ėderin dağı yazuķlı ķullaruma ‘aķa bağış ėderem.” (BH: B17a/1)=

***Rızķlarını** bol ederim üstelik günahlı kullarıma ata (ihsan, bağış) bağış ederim.*

“Du‘ā tamām olmadın **kendüzümüzi** ol tağ üzre gördük.” (BH: B31a-34b/12) =

*Dua tamam olmadan **kendimizi** o dağın üzerinde gördük.*

“**Sözini** rāst ķıldı anuń **düşini** yērine getürdi Yūsuf’ı gördüğü düşden mahrum ķılmadum dēdi.” (BH: B182b-213a/5) =

***Sözünü** doğruladı. Onun **düşünü** yerine getirdi. “Yusuf’u gördüğü düşten mahrum kıldım.” dedi.*

“Peygamber ‘alehi’s-selām eyitdi: Biş nesneden **ķonuńuzı** ve **tenüńüzi** aru ķılıń.” (KG: 6b/14) =

*Peygamber Aleyhis-selam söyledi: “Beş nesnede **elbisenizi** ve **vücutunuzu** temiz tutun.”*

“**Avratlaruńuzı** gey hoş dutun ya bulardan el ķartuń.” (KG: 169b/13) =

***Eşlerinizi** hoş tutun; ya bunlardan uzaklaşın.*

“**Namāzıńuzı** eyü ķılıń ve gey saķlań ve **oğlancuķlaruńuzı** ve **ķullıķcılaruńuzı** hoş dutuń ve eyü saķlan didi.” (KG: 170a/8) =

*Namazınızı güzel kılın terk etmeyin. “**çocuklarınızı** ve **kölelerinizi** hoş tutun ve iyi koruyun.” dedi.*

“Anın **şevabını** sen söyle dedi.” (KA: 16b/10) =

*“Onun **sewabını** sen söyle.” dedi.*

“Yâ meleklerüm **gönlünüzü** hoş dutun hasret çekmeñ varun ol şâlih kulumun kabri üzerinde oturun zikr tesbîhe meşgûl olun.” (KA: 19b/13-14) =

*“Ey meleklerim **gönlünüzü** hoş tutun. Hasret çekmeyin, o salih kulumun kabri üzerinde oturun zikir tesbihle meşgul olun.” dedi.*

“Ol dahi **selāmumuzu** aldı amma başın kaldırmadı.” (KA: 23a/8) =

*O dahi **selamımızı** aldı, ama başını kaldırmadı.*

“Siz benim envā‘-ı dürlü **ihsānumı** ve **hayrumı** koyup benden gayrıya meşgul olursız.” (KA: 32a/6) =

*Siz benim türlü **ihsanımı** ve **hayrumı** bırakıp benden başkasıyla meşgul olursunuz.*

“Hak Ta‘ālā anın ‘amelin yüzine ura kabul etmeye ne **ferāyizini** ve ne **sünnetini** ve ne nāfilesin kabul éde.” (KA: 54b/ 9) =

*Hak Teāla onun amelini yüzüne vuracak ve kabul etmeyecek ne **farzlarını** ve ne **sünnetini** ne de nafile ibadetlerini kabul etmeyecek.*

2.3.3.2. +nI

Bu yükleme durum eki zamirlere, kelimelerin çokluk eki ve iyelik eki almış şekilleri ile son sesi ünlü olan yalın haldeki sözcüklere getirilir. Ekin, son sesi ünsüz olan yalın haldeki sözcüklerde de kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz eserlerin hepsinde ekin Doğu Türkçesi etkisinde olan bu şekline rastlanmıştır.

2.3.3.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.3.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Yehūdā aydur bu işler reva olmaz, karındaş **kardeşni** hiç öldürmez.” (KY: B9r6-207) =

*Yehuda bu işlerin hiç uygun olmadığını söyler; kardeş **kardeşi** hiçbir zaman öldürmez.*

“Zihī ‘aceb şavkı bağı katı yürek, **könleknî** saçuldurup soyarlar emdi.” (KY: B10v4-214) =

*Ne güzel acep parıltısı bağı katı yürekli; **gömleğini** yırtıp soyarlar şimdi.*

“Uşbu **düşni** hiç gümânsız beyle kördim, Yâ mu ‘abbir başa te’vîl kılgıl emdi.” (KY: B14r10-228) =

*Şüphesiz işte bu **düşî** böyle gördüm; “Ey rüya tabircisi bana anlamını söyle!” dedi.*

“Yūsuf ol kûbbe içre gusl kıldı, **endāmni** hiç kimse körmez emdi.” (KY: B24r10-267) =

*Yusuf o kubbe içinde gusûl aldı; şimdi **endamını** hiç kimse görmez.*

2.3.3.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“Melik duğar ol **kuşlarnı** anda kördi, ferişte idügin bilümedi.” (KY: B14v15-231)=

*Melik Dugar o **kuşları** orada gördü; melek olduğunu bilemedi.*

“**Kardeşlarnı** yūsuf kördiyse, uğunuban tahtdan yere düşer emdi.” (KY: B56v9-397) =

*Yusuf **kardeşlerini** gördüğünde; şimdi ağlayarak tahttan yere düşer.*

“**Yüklerni** cümlesin düşirdiler, ibni yemen yükünde sağ bulur emdi.” (KY: B66r6-436) =

***Yüklerinin** tamamını indirdiler; şimdi Bünyaminin yükünde tas bulur.*

2.3.3.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Bu **düşni** hiç kimesne ayıtmağıl, uşbu sırrı hâlık bilse yigrek emdi.” (KY: B4v9-193) =

*Bu **düşü** hiç kimseye söyleme; şimdi işte bu sırrı Hâlık bilse daha iyi.*

“Atamıza ol **düşni** sen yordun, bu kün anıñ bedelidür bilgil emdi.” (KY: B7v5-203)=

*Babamıza o **düşü** sen yorumladın, şimdi bu gün onun bedelidir, bil.*

3.2.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“**Kendüzümni** yūsufa yâr kılsam men, bâkî ‘ömrüm anıñ üzre keçse emdi.” (KY: B12v9-222) =

Ben kendimi Yusuf'a sevgili kılsam; artık geri kalan ömrüm onunla geçse.

2.3.3.3. Eksiz Kullanılışı +Ø

Bu ekin örnekleri 3. tekil iyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır.

2.3.3.3.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.3.3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Berk tuttu yūsufun **elin** kırmaz, yā yūsufum döngil tēyü ağlar emdi.” (KY: B7r7-202) =

Yusuf'un elini sıkıca tuttu, bırakmaz; şimdi ey Yusufum dön diyerek ağlar.

“Oluk sā‘at cebrā‘īl hāzır keldi, haq **selāmın** hem **ahvālın** zāhır kıldı.” (KY: B11v11-218) =

O saat Cebrail hazır geldi; hem Hak selāmını, hem ahvālını ortaya çıktı.

“Cümlesin tapuñuza ketürelim, hāzretinde imamlık kılsunlar emdi.” (KY: B13v5-226) =

Hepsini huzurunuzda getirelim, şimdi huzurunda imamlık yapsınlar.

“Yūsufun tapuğına hāzır keldi, reyyān düşi **te vīlin** aydur emdi.” (KY: B49v9-369)=

Yusuf'un huzuruna hazır geldi; şimdi Reyyan düşün tevilini söyler.

“Yūsuf **sözin** dinledi ya‘kūb vardı, reyyān baqdı bir nūrānī hoca kördi.” (KY: B74v14-470) =

Yusuf sözünü dinledi, Yakup vardı; Reyyan baktı bir nurani hoca gördü.

“Andan **ni metin** bildürdi.” (BH: B4a/2) =

Ondan nimetini bildirdi.

“Gönülde **muḥabbetin** dutğıl, tenün birle hizmet kılgıl.” (BH: B5b/8) =

Gönülden muḥabbetini tut, tenünle hizmet kıl.

“Ve **şuyın** döker ve bu uçmak **şarābın** mü'mine karşı dutar, mü'min bakar, ol ferişteyi görür.” (BH: B33b-37a/1) =

Ve suyunu döker ve bu cennet şarabını mümine karşı tutar, mümin bakar, o meleği görür.

“Şefâ’atcilere orucu kabûl olmağ-ıçun, bes fitr **şadağasın** vèrgil.” (BH: B101a-109a/13) =

*Şefaâtçilere orucu kabul olması için fitır **sadakasını** ver.*

“Andan iki **barmağın** kulağına sokardı.” (KG: 5a/1) =

*Ondan iki **parmağını** kulağına sokardı.*

“Ağa arı **hükmin** kılalar.” (KG: 9a/6) =

*Ona temiz **hükmini** vereler.*

“Cebrâil ikinci gün geldi baña öyle namâzı **vaktin** bildürdi ve her nesne gölgesi gendü boyınca bir boldı.” (KG: 18a/5) =

*Cebraail ikinci gün geldi. Bana öğle namazı **vaktini** bildirdi. Her nesnenin gölgesi kendi boyunca bir oldu.*

“Eger cenāze öküş olsa **şamusın** biribiri ardında koyalar.” (KG: 39b/15) =

*Eğer cenaze çok olsa **tamamını** birbiri arkasına koyarlar.*

“Ve eger çopan ursa dağı **gözin** çıkarsa ya **ayağın** şısa ya **şarnın** yarsa ya öldürse bu nesneler üzere ödemek vâcib olur.” (KG: 131a/13) =

*Ve eğer çoban vursa **gözinü** çıkarsa ya **ayağını**... Ya **karnını** yarsa, ya öldürse bu nesnelerin karşılığını ödemek gerekir.*

2.3.3.3.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Hemān-dem hālīqdan meded êrdi, yūsufun **cemālin** kërü vèrdi.” (KY: B24r1-266)=

*Hemen halıktan yardım ulaştı; Yusuf’un **cemâlini** geri verdi.*

“Cümle malum dervişlere vèrdüm dèyür, murādım **şükrānesin** kılam êmdi.” (KY: B28v5-287) =

*“Malımın hepsini dervişlere verdim.” diyor; şimdi muradımın **şükrünü** yapayım.*

“**Kıymetin** bilmezler, rāyigān vèrürler.” (BH: B151b-170a/2) =

***Kıymetini** bilmezler bedelsiz verirler.*

“Ya’kûb eydür, gözümün **nûrın** giderdünjüz size ne birle bakayım.” (BH: B173b-201b/3) =

*Yakup söyler: “Gözümün **nurunu** giderdiniz size nasıl bakayım.”*

“Yerine getürem ve rahmet **hazînesin** açam, gökden perdeleri.” (BH: B177a-206a/12) =

*Gökden perdeleri yerine getireyim ve rahmet **hazinesini** açayım.*

“Aleyhi’s-selām Yūsuf’un **omuzın** dutdı düşmegil dëyü,” (BH: B178b-208a/15) =

*Aleyhis-selam düşme diyerek Yusuf’un **omuzunu** tuttu.*

“İsmā’îl’ün **elin ayağın** bağladı.” (BH: B126b/8) =

*İsmail’in **elini ayağını** bağladı.*

“Sen anuñ **göñlin bağrın** yandurduñ.” (BH: B173b201a/12) =

*Sen onun **gönlünü bağrını** yaktın.*

“Eger yağa sıçan değmiş **yirin** ve **yöresin** yumuş gerek, kalanı hâlâl olur.” (KG: 8a/14) =

*Eğer yağa sıçan değse **yerini** ve **yöresini** yıkaması gerek, gerisi helâldir*

“Sağ **ayağın** dike duta ve şol **ayağın** düşeyü ve ayakları **barmakların** kıbledin yana duta.” (KG:15a/11) =

*Sağ **ayağını** dik tut ve sol **ayağını** yatay. Ayakları **parmaklarını** kiblede yan tutmalı.*

“Beslemeyi unutsa ya rükû‘ya sücüd **tekbirlerin** ya **tesbihlerin** unutsa secde sehvi vâcib olur.” (KG: 30b/5) =

*Besmeleyi unutsa veya sücud **tekbirlerini** veya **tesbihlerini** unutsa sehiv secdesi yapması gerekir.*

“Resülllāh **dinin** terk itmiş ve kâfir dinine girmiş. Kaçan bu yön üzere and içseler andan bu ‘avratı ayruğ ere virmek ve taze kabin itmek revâ olur.” (KG: 83a/12) =

*Resulullah **dinini** terk etmiş ve kâfir dinine girmiş olsa. Ne vakit bu yön üzere ant içseler ondan dolayı bu eşi nikâhından düşer ve başka ere varması uygun olur.*

“Resül hâzretinüñ bu **sözün** eşidicek el-ile yüzüne urup şöyle ağladı.” (KA: 16b/5) =

*Resul hazretinin bu **sözünü** işitip elini yüzüne vurarak şöyle ağladı.*

“Ve ne cehennem ‘**azābın** görür ne kıyāmet **korğusun** görür nitekim Hāk Ta‘ālā kelam-ı kadiminde buyurur.” (KA: 17a/14) =

*Ne cehennem **azabını** görür, ne kıyamet **korkusunu** görür. Nitekim Hak Teāla kelâmı kadiminde buyurur.*

“Bir karının **tavuğın** başar karı anı tutdı **burnın** ve **tırnağların** kesdi dahı **kuyruğın** ve **kanatların** yoldı.” (KA: 46b/12) =

*Bir karının **tavuşunu** basdığı için karı onu tuttu **burnunu** ve **turnaklarını** kesti ve **kuyruğunu** ve **kanatlarını** yoldu.*

“Günāhların ‘afuv ederem der dördüncü budur kimün kim **günāhın** ve ‘aybın dünyāda örterse ben kerimem āhiretde.” (KA: 79b/10) =

*Günahlarını afv ederim der. Dördüncü budur ki kim **günahını** ve **aybını** dünyada iken örterse ben ahirette kerimim.*

“Bir rivāyetde yetmiş katar deve hāzīnesinün **anahtārların** köterür idi.” (KA: 113a/1) =

*Bir rivayetde yetmiş katar deve hazinesinin **anahtarlarını** taşırdı.*

“Bu faşıl dostlara konukluk etmegün **sünnetlerin** ve **edeblerin** bildürür sünnet islāmdandır.” (KA: 152b/11) =

*Bu bölüm dostlara misafir etmenin **sünnetlerini** ve **edeblerini** bildirir. Bu sünnet islāmdandır.*

2.3.3.3.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“Teferrüc **maḳāmların** közin körsem, keçe yene hıdmetge kelsem emdi.” (KY: B6r5-198) =

*Sevinç **makamlarını** gözümle görsem; şimdi gece yine hizmete gelsem.*

“Hāḳīḳat anlardan gümān kıldı, birle **aḥvāllerin** sorar emdi.” (KY: B7v1-203) =

*Hakikat onlardan şüphe kıldı; şimdi **durumlarını** sorar.*

“Bu ‘ilm içinde bularuñ dileğini bildüm. Bularuñ **dileklerin** ḳabūl ḳıldum.” (BH: Y2a/7) =

*Bu ilim içinde bunların dileğini bildim. Bunların **dileklerini** kabul ettim.*

“Dürişdiler, bâdiye **ağaçların** saydılar, peygâmbere ‘aleyhi’s-selâm eydür.” (BH: B7b/11) =

*Çalıştılar, çorak yer **ağaçlarını** saydılar. Peygamber Aleyhis-selam eydür:*

“Tamu hâzinedârı durur, eydür, yâ Mâlik tîamu **kapuların** bağlağıl, oruc dutanlar üzre dahı hışm êtmegil.” (BH: B69b/7) =

*Bütün hazinedarı durur, söyler: “Ey Melik bütün **kapularını** bağla, oruç tutanlar üzerine dahi öfkeyle davranma.”*

“Anuñ içindeki **farızaların** ve **sünnetlerin** oğlanlarına öğredürdi andan Tanrı ‘azze ve celle, âdem buyurdi ol şuhûfları kalem birle yazğıl.” (BH: B81a-86b/2) =

*Onun içindeki **farzlarını** ve **sünnetlerini** oğlanlarına öğretirdi. Ondan Tanrı azze ve celle Âdem buyurdu: “O sayfaları kalemle yaz.”*

“Edügi çıkara **ayağların** yuya. Eger kimse seferde olsa ve suyu olmasa vâkt şonındağın su bulmasa teyemmüm ide namâz kıla.” (KG: 11b/11) =

*Ayağındaki meshi çıkarıp **ayaklarını** yıkamalı. Eğer bir kimse seferde olsa ve suyu bulunmasa vakit sonuna gelmişse teyemmüm edip namazı kılmalı.*

“Eli ayasın açuk duta **kolların** yirden götüre, andan başın kaldura...” (KG: 14b/10)=

*Elinin ayasını açık tutup **kollarını** kaldırmalı ondan sonra yerden götürüp başını kaldırmalı...*

“Dileseler revâ dutalar ve dilemeseler revâ dutmayalar **nikâhların** bozmağa.” (KG: 67a/10) =

***Nikâhlarını** bozmayı dileseler uygun bulalar, dilemeseler uygun bulmayalar.*

“Bir karınuñ tavuğın başar karı anı tutdı burnın ve **tırnakların** kesdi dahı kıyruğın ve **kanatların** yoldı.” (KA: 46b/12) =

*Bir karının tavuğunu basar. Karı onu tuttu burnun ve **tırnaklarını** kesti ve dahi kıyruğunu ve **kanatlarını** yoldu.*

“Ya’nî ben âdem **oğlanların** ve **cinnilerin** yaratmadum illâ ‘ibâdet kulluk êtmeg-içün yaratdum.” (KA: 33a/1) =

*Yani ben âdem **oğlanlarını** ve **cinnilerini** illa ki ibadet, kulluk etmek için yarattım.*

2.3.3.3.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Sağlar iken **birisin** yava kıldım, elimden kırtlar alıp kider emdi.” (KY: B5v13-197)=

*Korurken **birisini** kaybettim. Şimdi elimden kırtlar alıp gider.*

2.3.4. Yönelme Durumu

Yönelme durumu, kelime gruplarında fiilin yönünü göstererek isimleri fiillere bağlayan ektir. Ekin yaklaşma dışında zaman, karşılaştırma, sebep, amaç ve kuvvetlendirme gibi işlevleri de bulunmaktadır. Eski Türkçede yönelme durumu “+gA/+kA” ekiyle yapılmaktaydı. Oğuz grubu lehçelerinde ekin başındaki /g/ sistematik bir şekilde eriyerek düşmesi sonucu ek “+A” şekline dönüşmüştür. Yönelme durumundaki kelimeler cümlede dolaylı tümleç ve yüklem olabilir. Yönelme durumunda, ismin belirttiği kavrama yöneliş, dönme, yaklaşma, ulaşma söz konusudur.

Yönelme durumunda ekin başlıca işlevleri:

Yer, yön gösteren adlar ile diğer bir kısım adlarda yönelme görevinde yer tümleci oluşturur. Yönelme durumundaki ad bir kelime grubu da olabilir. Bu görev ekin asli görevidir.

Yönelme eki, eklendiği adın ve bağlandığı fiilin imkânlarına göre, yönelme ifadesiden daha başka işlevler de yüklenmiştir. Bunlar başlıca şu noktalarda toplanabilir:

Adı fiile “zaman” ve “süre” ile bağlar, adı fiile “amaç, maksat bildirme” ilişkisi ile bağlar. Adı fiile “-dan dolayı, -dığı için, sebep” ilişkisi ile bağlar. Fiildeki hareketin yönünü belirler. Aynı adın art arda tekrarından oluşan zarf görevinde ikilemeler kurar. “Açısından, ayrıca, bakımından; -maktansa ile, karşı, süreklilik, şartıyla, beraberlik” gibi çeşitli anlam ve ifadelerle adı fiile bağlar ve zarf görevi yapar.

Yönelme Durumu Şekilleri

2.3.4.1. +(y)A

Yönelme durumu eki karışık lehçeli eserlerde Oğuz Türkçesinin etkisiyle ünlü ile biten kelimelere “+(y)A” ünsüzle bitenlere “+A” şeklinde gelir.

2.3.4.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.4.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle Bitenlerde:

“Ta‘accül birle yūsufa yetemü sen, ıradaşları **temaşıya** ilter emdi.” (KY: B7r3-201)=

*Acele ile Yusuf’a yetişir misin? Şimdi kardeşleri **temaşıya** başlar.*

“Ayaklarım ağık oldum tēyür, ıradaşları hīç **nesneye** bakmaz emdi.” (KY: B7v7-203) =

*“Ayaklarım ağır oldu.” diyor. Şimdi kardeşleri hiçbir **şeye** bakmaz.*

“Tācir aydur **terāzüye** altun kıyıl, ikinci terāzüye kümüş kıyıl.” (KY: B30v8-295) =

*Tüccar söyler: “**Teraziye** altın koy, ikinci teraziye gümüş koy.”*

“Elin alıp **züleyhāya** teslim kıldı, bu mübārek oğlançukdur sakla emdi.” (KY: B32v9-303) =

*Elini alıp **Züleyha’ya** teslim etti; Bu mübarek bir çocuktur, şimdi sakla.*

“Aldayuban atasından aldıkların, donın soyup **kuyuya** saldukların.” (KY: B62v8-421) =

*Aldatarak babasından aldıkların, elbisni soyup **kuyuya** saldıkların.”*

“Çalap celle celālühü bir **firişteye** fermān kıla, ol firişte bir kıvıl altın sırça şıfatlu şağrak birle şarāb doldurup aşāğı iner.” (BH: B33b/13) =

*Tanrı celle celalehu bir **meleğe** emreder, o melek bir kıvıl altın sırça gibi bir kadehle şarap doldurup aşāğı iner.*

“Ādem tevbesin kıbül kılduğı şükrānesine **Ka’be’ye** geldi, anuñ yöresinde tavāf kıldı.” (BH: B200b-236b/3) =

Ādem tövbesinin kabul olduğı zaman şükrederek **Kâbe’ye** geldi, onun çevresinde tavaf etti.

“**Alı’ye** göre ‘Abbās bu **mertebeye** degmedi, ikinci yavuklığa bakdılar hem anuñ ıla degülmüş anuñ-çunkim ‘Alī peygamberüñ bir kıvıl alıp dururdu.” (BH: B220a/3) =

Ali'ye göre Abbas bu mertebeye ulaşmadı, ikinci namzete bakdılar onu istemediler, onun için Ali Peygamberin kızını aldı.

“Şıdk u ihlâş **du‘āya** iki kanat gibidür, iki kanat olmasa kuş **havāya** uçmaz şıdk u ihlâş du‘ā dudaktan geçmez.” (BH: B228b/3) =

*Doğruluk ve ihlas **duaya** iki kanat gibidir, iki kanat olmasa kuş **havaya** uçmaz doğruluk ve ihlas olmasa dua dudaktan geçmez.*

“Bilāl'i götürdiler Fâtımatü'z-**Zehrā'ya** getürdiler kaçan kim Bilāl geldi, **Fâtıma'ya** selām Kıldı.” (BH: B273b-297/b9) =

*Bilal'i götürdüler, Fatımatü'z-**Zehra'ya** getirdiler. Ne zaman ki Bilal geldi **Fatıma'ya** selâm verdi.*

“İlkin ol nesne kim **bendeye** farz kıldı tengriyi bilmektedir.” (KG: 2b/7) =

*İlkin o şey ki **kula** farz kıldı. Tanrıyı bilmektir.*

“Uçmaklığı uçmağa ve tamulığı **tamuya** koyısar.” (KG: 3a/12) =

*Cennetliği cennete ve cehennemliği **cehenneme** koyacak.*

“Tehiyyat içinde gözi, göksine baksa ve bu **yana** ol **Yana bakmaya** ve tonın **oynamaya** ve bamağların **depretmeye** ve dahi **çatlatmaya** ve toprak **urmaya**... (KG: 16b/11) =

*Tehiyyat içinde gözü göğsüne baksa ve bu **tarafa o tarafa bakmaya** ve elbisesi ile **oynamaya** ve parmaklarını **tepretmeye** ve dahi **çatlatmaya** ve toprak **vurmaya**...*

“Eger bir mut buğdayı iki mut **arpaya** şatsa... revādur.” (KG: 122a/15) =

*Eğer bir ölçek buğdayı iki mut **arpaya** satsa... Uygun olur.*

“Anıd ederin şol develere ki ‘Arafadan **Müzdelifeye** gelince yêlicilerdür şol develerdür ki tabanıla taş kıparırlar.” (KA: 11a/5) =

*Şu develere ant ederim ki Arafat'tan **Müzdelife'ye** gelinceye kadar o develer ayaklarıyla taş kıparırlar.*

“Müzdelifeden **Mināya** gederler ol mevzi'de tabanları ile toz kıparırlar.” (KA: 11a/9-10) =

*Müzdelife'den **Mina'ya** giderler o mevzide tabanları ile toz kıparırlar.*

“Kêçe gündüz ‘**ibādete** ve **ṭā‘ata** meşğul olurdu nitekim Hāzret-i **Muṣṭafaya** ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem Hāḡ Tebāreke ve Ta‘ālā ḡazretinden... āyeti nazil oldu.” (KA: 34b/10) =

*Gece gündüz **ibadete** ve **taate** meşgul olurdu. Nitekim Hazreti Mustafa’ya (s.a.v.) Hak Teāla hazretinden... Ayeti nazil oldu.*

“Resūl ḡazreti ‘a.m. ‘**Āliye** ve **Fāṭımaya** ve ḡasana ve ḡuseyine rızvānullāhi ‘aleyhim ecma‘in ayıtdı.” (KA: 77a/10) =

*Hazreti Resul (s.a.v.) **Ali’ye, Fatıma’ya, Hasan’a, Hüseyin’e** (r.a.) söyledi.*

Ünsüzle Bitenlerde:

“Yehūdā sözin anlar işitmezler, istiğfar **tevbeye** hıç bakmazlar.” (KY: B9v2-210) =

*Yehuda’nın sözünü onlar işitmezler; istiğfar ve **tövbeye** hiç bakmazlar.*

“Yā züleyhā bu **oğlana** ḡürmet kılğıl, ḡadri uluğ aḡa lāyık ‘izzet kılğıl.” (KY: B32v10-303) =

*Ey Züleyha bu **çocuğa** ḡürmet et; kıymeti büyük ona layık hizmet et.*

“Ḳızıl altın ṭas āf-tābe eline vērdi, ketürüben ol **meclise** şunar ėmdi.” (KY: B42r15-341) =

*Kızıl altın tası o güzel yüzünün eline verdi; şimdi o **meclise** getirerek sunar.*

“**Oğumağa dıplamağa** oldu āsān, okuyanlar du‘ā içre olsun ėmdi.” (KY: B78v7-484) =

Okumaya dinlemeye kolaylık oldu, şimdi okuyanlar dua içinde olsunlar.

“Ḳadem birle **başmağa** şekāvet izin, bir **ḡālḡa koşmağa** sa‘ādet izin, üç kez kelime-yi şehadet sözin eydelüm.” (BH: B2b/1) =

*Ayakla **basmaya** şikāyet izin, bir **halıka koşmaya** saadet izin, üç kez kelime-i şehadet sözünü söyledim.*

“Ḡöḡlin **rahmāna** vērdi, oğlanı **ḡurbāna** vērdi.” (BH: B106b-115b/5) =

*Gönlünü **Rahmana** verdi, oğlanı **kurbana** verdi.*

“Bana ecel ėrse seni görmegüm yok **ḡıyāmata** deḡin, **ḡıyāmata** ḡaldı.” (BH: B134b-123a/14) =

*Bana ecel gelse seni **kıyamete** kadar göremeyeceğim, **kıyamete** kaldı.*

“Ol düşün ilkinde **mihnete** düşdiler şonında **ni'mete** düşdiler Yūsuf düşünde on bir yıldız gün ü ay gördi.” (BH: B123a-135a/1) =

*O düşün ilkinde **mihnete** düştüler, sonunda **nimete** düştüler, Yusuf düşünde on bir yıldız güneş ve ay gördü.*

“Uçmaklığı **uçmağa** ve tamulığı tamuya koyısar.” (KG: 3a/12) =

*Cennetliği **cennete** cehennemliği cehenneme koyacak.*

“Namāzda okımağı iki bahş kıldı. Bir **imāma** bir **cemā'ata** ve eyitmedi kim “rabbenā leke'l- hamdü dimen.” (KG: 14b/6) =

*Namazda okumak için iki bağış kıldı. Biri **imama**, biri **cemaata** ve söylemedi. Rabbena lekel hamd demeyin.*

“Avrat **ere** baksa dağı revā degül ve kul gendü hatununa bu bāb içinde yād erü gibi durur.” (KG: 101a/2-3) =

*Kadın **erkeğe** baksa bile uygun değil ve kul kendi hatununa bu bölüm içinde yabancı eri gibidir.*

“Kamu borcırıçun **zindāna** vurmağ lazım olur ödemese.” (KG: 145a/3) =

*Bütün borcunu ödemese **zindana** atmak gerekir.*

“Ve haṭā birle öldürmek oldur kim **canavara** ok atsa veyā kâfırdın **yaṇa** ok atsa...” (KG: 147a/7) =

*Ve kim **canavara** ok atsa ve hata ile öldürse veya kâfırdan **yana** ok atsa...*

“Tā **kıyāmete** değın şāhibine la'net eder haberde şöyle gelmişdür.” (KA: 15a/7) =

*Ta **kıyamete** kadar sahibine lanet eder. Haberde şöyle gelmiştir.*

“Dörüt ayaklu eşekler ve sığırlar gibi **yēmege içmeğe** ṭaldılar benüm 'ibādetimden yüz dönderdiler.” (KA: 34a/3) =

*Dört ayaklı eşekler ve sığırlar gibi **yemeye içmeye** daldılar. Benim ibadetimden yüz çevirdiler.*

“Bu hitāp yalnız **Muḥammede** olmadı **ümmetine** dağı bile oldı zīrā haḡ Ta'ālā dēyü buyurdı.” (KA: 35a/4) =

*Bu hitap yalnız **Muhammed'e** olmadı **ümmetine** dahi oldu. Zira Hak Teâla...
Diyerek buyurdu.*

“Münâfıkların bir nişanı oldur kim **namaza** kehel ola **kılmaya** kılursa da **cemâ'ata** gelüp **kılmaya** meger güç-ile getüreler.” (KA: 69a/1-2) =

*Münafıkların belirtisi odur ki **namaza** tembel olup **kılmaya** kalksa da **cemaate** gelip
kılmaya ancak zorla getireler.*

“Kim Mūsānın genç yaşlılarından ve kocalarından gayrı tamām **cenge** ve **kılıça** yarar kırık biñ eri var-ıdı.” (KA: 103b/5) =

*Ki Musa'nın yaşlılarından ve kocalarından başka **cenge** ve **kılıca** yarayan kırk bin
eri genç vardı.*

2.3.4.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Zālimlere** sataşmış benüm oğlum, fazlın birle yarlıkagıl kerīm emdi.” (KY: B19v9-250) =

*Benim oğlum **zalimlere** sataşmış, şimdi faziletinle cömertliğine bağışla.*

“Ol melik anda va'de kılmişti, **kullarına** buyurup asmarladı.” (KY: B15v3-233) =
*O melik onda vade kılmişti; **kölelerine** buyurup ısmarladı.*

“Pinhān anı **yoksullara** vermiş, yūsufa oğrı dedüğimiz budur emdi.” (KY: B66v6-438) =

*Onu gizlice **yoksullara** vermiş; Şimdi Yusuf'a uğru (hırsız) dediğimiz budur.*

“**Zindāndağılara** tevbe birle yol vërgil ve **sökellere** sıhhat ve şifa vërgil, dünyādan naşibin **alanlara**, vakti gelüben **ölenlere** uçmak erzānı kılğıl.” (BH: B3a/1) =

*Zindandakilere tevbe ile yol ver **hastalara** sıhhat ve şifa ver, dünyadan nasibini
alanlara, vakti gelip **ölenlere** cennet erzağını nasip et.*

“**Za'iflere** seneddür, **buğalmışlara** mededdür.” (BH: B6a/13) =

*Zayıflara senettir, **bunalmışlara** medettir.*

“Receb ayı **ağaçlara** benzer ve şa'bān ayı **çiçeklere** benzer ve ramazān ayı yemişlere benzer.” (BH: B18b/14) =

Recep ayı ağaçlara benzer, şaban ayı çiçeklere benzer ve ramazan ayı yemişlere benzer.

“Hâlık katında hürmeti yavlağ uludur. Meliki Ta’âlâ ol ‘ağarmış saçlara, sakallara, Ol cöngelmiş gözlere bükilmiş arkalara hürmet dutar ve bunlara rahmet nazarı birle bakar.” (BH: B191a-224a/5) =

Hâlık katında hürmeti çok uludur, Melik Teâla o ağarmış saçlara, sakallara o cökmüş gözlere, bükülmüş sırtlarına hürmet eder. Bunlara rahmet nazarı ile bakar.

“Yâ melekü’l- mevt ol şüret birle kim müşriklere gelürsin ve kâfirlere nite görünürsün bana göster melekü’l- mevt yüzün döndürdi.” (BH: B260b-282b/5) =

Ey ölüm meleği o suret ile ki müşriklere gelirsün ve kâfirlere nasıl görünürsün. Ölüm melekleri yüzünü bana döndürdü.

“İkinci niyyet halklara menfa‘at kılmağdur. Nitekim Peygamber ‘alehi’s-selâm eyitdi.” (KG: 2a/8) =

İkinci niyet halklara fayda sağlamaktır. Nitekim Peygamber aleyhis-selam söyledi:

“Musulmānlara kim resīde olsa ve aklı girmiş olsa ve bâliğ olmuş olsa ve namāz aña farz olmuş olır gerek.” (KG: 3b/15) =

Müslümanlara ki ergenleşmiş olsa ve akli yerinde olsa namaz ona farz olur.

“Benüm ‘avratum degülsin dise bu kamu sözlere niyyet şoralar.” (KG: 86a/9) =

Benim kadınım değilsin dese. Bu bütün sözlere niyyet sorarlar.

“‘Avrat ‘avratuñ tenine baksa revā degül. Ammā erenler ‘avratlara bakmak hem iki dürlüdür.” (KG: 100b/4) =

Kadın kadının tenine baksa uygun değildir. Amma erkeklerin kadınlara bakması iki türdür:

“Bay olsa ve yoksullara vâcib degül.” (KG: 106b/4) =

Bay olsa yoksullara vacip değildir.

“Āhıretde dürlü korkulara ve ‘azāblara uğrayısardur ve her kim dünyāda benden korkup günahı terik êtdise ‘ibādete meşğül oldısa āhıretde eminlik ve dürlü rāhatlık aña olısar.” (KA: 35a/15-1) =

*Ahirette türlü **korkulara** ve **azaplara** uğrayacaktır. Her kim dünyada benden korkup günahı terkettiye ibadetle meşgul olduysa ahirette emin olur ve türlü rahatlık içinde olacaktır.*

“Ya’nī yā Muhammed sen **mü’minlere** ayıtıl gözlerin aşağı dutsunlar harama bakmasunlar (KA: 56a/5) =

*Ey Muhammed **müminlere** söyle! Gözlerini aşağı tutsunlar harama bakmasınlar.*

“Vay derütlü **gönüllere** dermān edüci Allāh işbu mertebeye mi ergürdün.” (KA: 80a/15) =

*Vay dertli **gönüllere** derman edici Allah bu mertebeye mi erdirdin.*

“Resül Hāzreti ‘a.m. her zamān el-fakrī fakrī dēr-idi bir gün **şahābelere** ayıtdı.” (KA: 122a/6) =

*Hazreti Resul her zaman el fakri fakri derdi. Bir gün **sahabelere** söyledi.*

“Ammā ēkmekçi ta’āmı yemedi **hayvānlara** vèrdiler (KA: 133b/5) =

*Ama ekmekçi yiyeceği yemedi **hayvanlara** verdiler.*

2.3.4.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Yūsuf her dem yalvarur süphānına, beni salgıl kanzafer **zindanına**.” (KY: B42v16-343) =

*Yusuf her zaman Süphanına yalvarır; Beni kanzafer **zindanına** sal.*

“Bu sâ‘at ol şūreti köre dursam, ol sūret **yūsufuma** benzer emdi.” (KY: B63r16-424)=

*Bu vakit o sureti görsem; şimdi o suret **Yusuf’uma** benzer.*

“Anıñ odı telim kodı **bağrımıza**, biti okup anı yūsuf bildi emdi.” (KY: B70v8-453)=
*Onun ateşi **bağrımız çok yaktı**; şimdi mektubu okuyup onun Yusuf olduğunu bildi artık.*

“Yūsuf aydur maḵhūr oldı şeytān, **kardeşlarım**a dost kıla idi süphān.” (KY: B74r7-468) =

*Yusuf söyler: “Şimdi şeytan kahroldu. Süphan (Allah) **kardeşlerime** dost ola.”*

“Kaygulu **gönlümüze** şafâyıçun, bir Çalap ‘ahdine vefâyıçun, üç kez şalāvāt vērilsün.” (BH: B2b/4) =

*Kaygılı **gönlümüze** safa için, bir Tanrı ahdine vefa için üç kez salavat verilsin.*

“**Ƙullaruma** ol kelime-yi şehādet birle tamu odin ƣarām ƙılurın.” (BH: B17a/11) =

***Kullarıma** o kelimeyi şehadet ile bütün ateşi haram kılarım.*

“Tanrı’ya ƣamd ü senā ƙılurlar, niyāzların İhlāş **ƣabaƣına** ururlar, bī-niyāz **dergāhına** ‘arz ƙılurlar, istiğfār birle **du‘ālarına** icābet bulurlar.” (BH: B23a/8) =

*Tanrı’ya ƣamd ü sena kılarlar, niyazlarını ihlas **tabakasına** vururlar, niyazsız **dergāhına** arz ederler. İstiğfar ile **dualarına** cevap bulurlar.*

“Ƙaçan kim buğdāy yēdi uçmaƣdan çıƣdı, dünyā **miħnetine** düşdi, **günahına** iƣrār ƙıldı. (BH: B68b-71b/8) =

*Ne zaman ki buğday yedi, cennetden çıktı, Dünya **mihnetine** düştü. **Günahını** kabul etti.*

“Eger kimersa **gözine** sürme çekmiş olsa anuñ tadı **dımağına** varmasa **orucına** ziyan ƙılmaz bizüm mezhebümüzde.” (KG: 50a/11) =

*Bizim mezhebimizde eğer bir kimse **gözüne** sürme çekmiş olsa, onun tadı **damağına** varmasa **orucuna** ziyan gelmez.*

“**Endāmlarına** bakmaƣ birbirinüñ revā olur ve eger şehvet birle baksa her giz revā degül.” (KG: 100a/12) =

***Endamlarına** bakmak birbirine uygun olur ve eğer şehvet ile baksa uygun değildir.*

“Eger ƣavarı girü iletse ve issini bulmasa, tavar issinüñ **oğluna** ya **ƙızına** ya ‘avratına ya **ƣuluna**, **karavaşına** virse...” (KG: 111a/1) =

*Eger davarı geri iletse, sahibini bulamasa, davar sahibinin **oğluna** ya **kızına** ya **kadınına** ya **kuluna cariyesine** verse...*

“**Yokşullarına** on iki aƣca miyāne, **baylarına** yigirmi dört aƣca ve bir ƣavülde kırƣ sekiz aƣca...” (KG: 138a/5) =

***Yoksullarına** ortalama on iki aƣçe, **zenginlerine** yirmi dört aƣçe ve bir sözde kırk sekiz aƣçe...*

“İmdi tūruṅ **evünjüze** varuṅ.” (KG: 159b/14) =

*Şimdi durun **evinize** varın.*

“Ölü issi **evine** gelicek du‘ādan ve sadakadan ve ḥayrdan ölüyü anmak gerek.” (KG: 166b/2) =

*Ölü sahibi **evine** geldiğinde duadan ve sadakadan ve hayırdan ölüyü anmak gerekir.*

“Allahu Ta‘ālā ḳasem ʔtdi ḡazilerin **aṭlarına** ma‘nāsı anıd ʔderin.” (KA: 10b/1) =

*Allahu Teāla yemin etti; gazilerin **atlarına** manası ant ederim.*

“Taşuṅ ba‘zısı **ba‘zısına** toḳunur daḥı ol taşdan oṭ çıkar.” (KA: 11a/7) =

*Taşın bazıısı **bazısına** dokunur, o taştan bile ateş çıkar.*

“Taḥḳīḳ insān **rabbisine** küfrānu’n-nimet olıcıdur.” (KA: 11a/11) =

*Hakikat odur ki insan **rabbine** karşı nankörlük eder.*

“Allāhu Ta‘ālanuṅ **birliğine** ve **feriştelerine** ve **kitāblarına resullerine** ve kıyāmet gününe dil ile iḳrār ʔdüp gönül ile inanmaḳdur.” (KA: 13b/9) =

*Allahu Teālanın **birliğine, meleklerine** ve **kitablarına resullerine** ve kıyamet gününe dil ile söyleyip gönül ile inanmaktır.*

“Kitābum görmeyüp benüm **ḳavlüme** uydunuz her suḳı benüm **üzerime** yıḡar.” (KA: 21a/14) =

*Kitabımı görmeyip benim **sözüme** uydunuz. Her suçu benim **üzerime** yıḡar.*

2.3.4.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Mevlīm **saṅa** sığınur men men bir za‘īf, tevḫīḳ senden umanur men bir za‘īf.” (KY: B2v13-188) =

*Mevlam ben **sana** sığınırım; ben zayıf bir insanım, yardımı senden umarım.*

“Neçe böyle azar siz ‘azizlerim, ben **sizlere** ne suç ḳıldum dēyür ʔmdi.” (KY: B7v3-203) =

*Niçin böyle kızarsınız azizlerim; “Şimdi ben **sizlere** ne suç işledim diyor.*

“Bunu ḳul dēp **buṅlara** satalım ʔmdi.” (KY: B15v14-235) =

*Şimdi bunu köle deyip **bunlara** satalım.*

“Hiç kim birle kelecı söz söylemez, hiç tabîbler **buğa** derman kılmaz emdi.” (KY: B27r15-283) =

*Hiç kimseyle konuşmaz; şimdi hiçbir tabip **buna** derman kılmaz.*

“Hâtun aydur şâni‘ler hâzır kılsun, **bağa** lâıyık bir sarây hâzır kılsun.” (KY: B35v13-315) =

*Hatun söyler: “Sanatkârlar hazır olsunlar; **bana** layık bir saray hazırlasınlar.”*

“İşbu kamu nesneler içinde ma‘rifet ve tevhiid **bizlere** sebeb durur.” (BH: 9b/4) =

*İşte bütün nesneler içinde marifet ve tevhit **bizlere** sebeptir.*

“Şol kimesnelerden kim tamu odı **bunlara** vâcib olmuş ola, anuñ şefâ‘at i birle Melik-i Te‘âla âzâd kıla.” (BH: B16a-18a/5) =

*Şu kimselerden kim cehennem **bunlara** vacip olmuş ola, onun şefaati ile Melik Teâla azat ede.*

“Ka‘be kilîdi olur, yâ mü‘min **sağa** ne olur, **bağa** ne olur, mü‘min olur.” (BH: B184a-215a/12)=

*Kâbe kilidi olur, ey mümin **sana** ne olur, **bana** ne olur, mümin olur.*

“Güneşi **size** ırâk kıldum, ayı **size** boyacı kıldum, yıldızları **size** kulağuz kıldum. (BH: B189b-221b/4) =

*Güneşi **size** ırak yaptım. Ayı **size** boyacı kıldım. Yıldızları **size** kılavuz kıldım.*

“‘Azrâ‘il habîbüme muṭī‘ olğıl bes ‘Azrâ‘il **bağa** geldi ayıtdı.” (KA: 23b/7) =

*Azrail sevgilime itaatkâr ol. Bunun üzerine Azrail **bana** geldi söyledi:*

“**Şunlara** kim kitâb inmemişdür anlardan ‘avrat alman ve boğuzladuğın yimen didi.” (KG: 71a/2) =

***Şunlara** ki kitap inmemiştir. Onlardan kadın almayın kesdiğini yemeyin.*

“Haşımaların **birbirine** tanıklıkları revâ olur. ‘avrat tanıklığı kul üzere ve kul tanıklığı çelebisi üzere reva olmaz.” (KG: 119a/14) =

*Düşmanların **birbirine** tanıklıkları uygun olur. Kadın tanıklığı köle üzerine, köle tanıklığı efendisi üzerine uygun olmaz.*

“Ne kim **buğa** benzer nesneler var-ısa, terāzülanur nesnelerden panbuğ gibi...” (KG: 122b/10) =

***Buna** benzer nesnelerden ne varsa tartılır. Nesnelerden pamuk gibi...*

“**Buğa** göre kıyas eyle şöyle kim bir akça haramdan yemek otuz altı zinādan artıktır amma ancılayın haramdır.” (KA: 38a/3) =

***Buna** göre kıyas eyle. Şöyle kim bir akça haramdan yemek otuz altı zinadan kötüdür. İşte o kadar haramdır.*

2.3.4.2. +Ga

Doğu Türkçesi Eski Türkçenin etkisiyle yönelme durumu “+gA/+kA” ekiyle yapılırken zamanla Oğuz grubu lehçelerinde ekin başındaki /g/ sistematik bir şekilde eriyerek düşmesi sonucu “+A” şekline dönüşmüştür. İncelediğimiz eserlerde yönelme durum ekinin iki örneği de kullanılmıştır.

2.3.4.2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.4.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Hiç yok erte bir kuyuya bırakun der, ya öle ya **yırakğa** düşe emdi.” (KY: B9v7-210) =

*Hiç yoksa bir bir kuyuya bırakın; şimdi ya öle ya da **uzağa** düşe.*

“Dermāndeler dest-giri melik rahmān, emr birle **cebrā ilge** kıldı ferman.” (KY: B10v11-215) =

*Derman isteyenlerin elini tutan melik rahmandır; emr ile **Cebraile** ferman kıldılar.*

“Ol buğdaylar **kökge** çıktı közin kördim, üç baş buğday kirü yerden kalur emdi.” (KY: B48v9-365) =

*O buğdayların **göge** çıktığını gözümle gördüm; şimdi üç baş buğday tekrar yerde kalır.*

“Aldayuban yūsufnı senden aldık, kul dēyüben **ırakğa** iltip anı sattık.” (KY: B73v7-466) =

*Aldatarak Yusuf’u senden aldık; köle diyerek **uzağa** götürüp onu sattık.*

“Keçe kündüz köp namāzı kıluban, **Züleyhāğa** êdgü du ‘ā kılur êmdi.” (KY: K70v13-470) =

Gece gündüz çok namaz kılarak; şimdi **Züleyha’ya** hayır dua eder.

“Anca tapgıl ol **Çalabğa** senden ol hoşnūz olunca.” (BH: Y8b/10) =

*Senden hoşnut oluncaya kadar öylece o **Tanrı’ya** ibadet et.*

2.3.4.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Şalihlerge** uşbu iş olmaz lāyık.” (KY: B8v11-206) =

Salihlere bu iş layık olmaz.

2.3.4.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Düşün içre ol maḳāma êrdün ise, bir şerîf ḳul **eline** kürer êmdi.” (KY: B14r14-229) =

*Düşündenden dolayı o makama erdinse; şimdi bir şerefli köle **eline** geçer.*

2.3.4.2.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Yūsuf düşi **anlarga** hergiz aytmaz, ata ḳavlin bozmağa revā körmez.” (KY: B5r6-195) =

*Yusuf düşünü **onlara** asla söylemez, babasının sözünü bozmayı uygun görmez.*

“Benüm eger yüz biḳ cānum olur ise, cümlesini **sizge** fedā ḳıldum êmdi.” (KY: B8v13-207) =

*Benim eğer yüz bin canım olsa, şimdi cümlesini **size** fedâ ederim.*

“Anlar aydur bu sözi **bizge** aymaḡıl, ayā yūsuf bizdin raḥīm umanmaḡıl.” (KY: K9v7-213) =

*Onlar **bize** bu sözü söyleme der; aceba Yusuf bizden yardım umar mı?*

2.3.5. Bulunma Durumu

“+dA” eki ile karşılanan bulunma durumu genellikle fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Eki alan isimler, yüklem bildirdiği fiilin yerini durumunu ve zaman boyutunu karşılar. Asıl görevi bulunma ifadesi olsa da bu ekin diğer durum ekleri gibi kalıplaşma yoluyla değişik işlevler üstlendiği görülmektedir.

Fiildeki harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir. Dolayısıyla bu durum, eklendiği ad ile fiil arasındaki bağlantı özelliği açısından, bulunma ve yer gösterme kavramına koşut olarak; zaman, iş, süreklilik, içinde olma, vasıta, amaç ifadeleri de içine alır.

Bulunma durum eki Türkçenin hemen hemen her döneminde “+dA” şeklindedir. Ünsüz uyumuna girebilen bir ektir. Bu yüzden “+ta, +te” şekilleri de mevcuttur.

Bulunma durumunun asıl görevi, yukarıda da belirtildiği üzere yer bildirmektir. Onun için bulunma durumun ekini alan ad veya ad grubu, cümlede asıl görevinde kullanıldığında yer tamlayıcısı olur.

Çekim eki olduğu halde bazı kelimelerde, ekin çekim özelliği unutulmuş, kelime gruplarından kısaltma yoluyla kalıplaşmış olduğu ve bir yapım eki gibi kullanıldığı görülür.

Adı “oluş ve kılışın zamanını bildirme” ifadesiyle fiile bağlar. Adı fiile “vasıta” işlev ve anlatımıyla bağlar. Sayı adlarında yaş bildirir. Adı “miktar, derece, sebep, yüzünden bakımından için, bildirme vb.” ifadelerle fiile bağlar.

2.3.5.1. +dA

Bulunma durum eki Türkçenin hemen hemen her döneminde “+dA” şeklinde kullanılmıştır. Karışık lehçeli incelediğimiz eserlerde de örnekleri “+dA” şeklindedir. Sert ünsüzlerden sonra ünsüz uyumu bozulur.

2.3.5.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.5.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“**Hazīnede** altun kümüş hīç kalmadı, muṭlaḳ māl yūsuf aḡrı olmaz ėmdi.” (KY: B30v13-296) =

Hazīnede altın ve gümüş hiç kalmadı; şimdi malının hepsini koydu Yusuf ağır geldi.

“**Dünyāda** bu bilezük saṇa yeter, yigirmi biṇ kızıl ḳamet dutar.” (KY: B47r7-359)=

Dünyada bu bilezik sana yeter, yirmi bin kızıl kamet tutar.

“Alḳışlaṣu du‘ā ḳılup teprediler, varup **yolda** bir **menzilde** eğlendiler.” (KY: B65v15-435) =

Alkışlayarak dua ettiler, hareket ettiler; varıp yolda bir menzilde durdular.

“**Kuyuda** kim var-ısa yapışsun benüm ipüme, dedi. Bu kuyuya düşenün birisi...”
(BH: B10a/15) =

“Kuyuda kim varsa yapışsın benim ipime.” dedi. Bu kuyuya düşenin birisi...

“Andan secde kılsa ve **secdede** yetmiş kez dedigümüz gibi etse.” (BH: B15b-17b/1)=

*Ondan sonra secde etse ve **secdede** yetmiş kez dediğimiz gibi etse.*

“Ve **uçmağda** bir ırmağ yaratdı, adı receb durur. Her kim bu **recebde** oruç dutsa, ol recebi ırmağında içmek va‘de durur.” (BH: B32b-36a/5) =

*Ve **cennette** bir ırmak yarattı. Adı receptir. Her kim bu **recepte** oruç tutsa, o recebi ırmağında içmek vaat edilmiştir.*

“Halklar besleyici mihrübān **dünyāda** rızq vèrici ve **āhiretde** yarlıgayıcıdır.” (BH: B82b/7) =

*Halklar besleyici merhametli, **dünyada** rızık verici ve **ahirette** bağışlayıcıdır.*

“Kim ‘ilm **öğretmekde** bahıllık kılsa üç nesnede oña korku ola: ” (KG: 2b/2) =

*Kim ilim **öğretmekte** olsa, ona üç şeyde ona korku vardır.*

“Eger kimse **seferde** olsa ve suyu olmasa...” (KG: 11b/11) =

*Eğer bir kimse **seferde** olsa ve suyu olmasa...*

“Şafi‘î kıyımızda degme dürüt rek‘at **namazda** Kur‘an okımak farz olmuştur.” (KG: 16a/15) =

*Şafilerde dört rekât **namazda** Kuran okumak farz olmuştur.*

“Kur‘an evvel **rek‘atda** artuğ tekbirden sonra okırdı Ebū Hanife bu kavli dutmuşdur.”
(KG: 40b/12) =

*Kuranı birinci **rekâtta** tekbirden sonra okurdu. Ebu Hanife bu sözü tutmuştur.*

“Müzdelifeden Mināya giderler ol **mevzi‘de** tabanları ile toz koparurlar.” (KA: 11a/9) =

*Müzdelife‘den Mina‘ya giderler. O **mevzide** ayakları ile toz koparırlar.*

“Nâslar ufaçuk tağılmış çekürge gibi olduğu **günde çokluğda** ve **zilletde** ve **tağıлмаğda** ve **ıztırâbda** gelür.” (KA: 12a/3) =

*İnsanlar ufacık dağılmış çekirgeler gibi olduğu **günde, çoklukta, zillette, dağılmakta** ve **ıztırapta** gelir.*

“Ve ölüp yine dirilmesine kıyamet kopup yazugumuz **terāzūda** tartup sırāt köprüsi üç bin yıllık yol kıldan ince kılıçdan keskin idüğine inanmağdur.” (KA: 14b/9-10) =

*Ölüp yine dirilmeye kıyamet kopup günahlarımızı **terazide** tartıp sırat köprüsünün üç bin yıllık yolunun kıldan ince kılıçtan keskin olduğuna inanmaktır.*

“Bir leviḥ turur aña bakar başı yedi kat göklerden yukarı çıkmış eki ayakları yedi kat yerlerden aşağı inmiş bir eli **maşrıḳda** bir eli **mağribde** hemān-dem bunı gördüm.” (KA: 22b/15-1) =

*Bir levha durur. Ona bakar başı yedi kat göklerden yukarı çıkmış iki ayakları yedi kat yerlerden aşağı inmiş bir eli **maşrıḳta** bir eli **mağripte** olduğunu gördüm.*

2.3.5.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Şahralarda** rawzalarda çiçek dërsün.” (KY: B5v8-197) =

***Sahralarda** ravzalarda çiçek toplansın.*

“**Tağlarda** kurt dutup anṭlar vērdüm.” (KY: B64v15-431) =

***Dağlarda** kurt tutup antlar verdim.*

“**Mağaralarda** seni çok aradum.” (KY: B65r4-431) =

***Mağaralarda** seni çok aradım.*

“**Ağaçlarda** bir ağaç var, anuñ yaprağı düşmez ve yemişinüñ menfa‘ati kamu vaḳt eksilmez.” (BH: B7b/9) =

***Ağaçlarda** bir ağaç var, onun yaprağı düşmez ve yemişinin menfaati hiçbir vakit eksilmez.*

“**Gönüllerde** saklanur, **dillerde** okunur, **kulaklarda** eşidilür.” (BH: B187a-218/12)=

***Gönüllerde** saklanır, **dillerde** okunur, **kulaklarda** işitilir.*

“Peyğāmbēr - ‘aleyhi’s-selām- eyitdi: **Erenlerde** yigregi oldur.” (KG: 2a/9) =

*Peygamber aleyhis-selam söyledi: “**Erenlerde** daha üstün tutulan o dur ki...”*

“Şol **yabanlarda** ve **tağlarda** olanlar gibi...” (KG: 42a/7) =

Şu yabanlarda ve dağlarda olanlar gibi...

“Bunun içinde ma‘nı oldur kim hîç **ṭā‘atlarda** öndülsüz yok, meğer ol orucdur.”
(KG: 54b/3) =

*Bunun içindeki mana o dur ki hiç **ibadetlerde** ödülsüz olan yoktur. O ödülde oruçtur.*

“Kamu **ḳavüllerde** ve Ebū Yūsuf ḳavlinde Zımmilere keffâret şadaḳasın virmek revâ olmaz.” (KG: 95b/14) =

*Tüm **görüſlerde** ve Ebu Yusuf’un sözünde zımmilere(Hristiyan ve Yahudi) kefarete sadakası vermek uygun olmaz.*

“Keffâreti başından duta **ḳamularda...**” (KG: 96a/12) =

***Kamularda (bütün)** kefareti başından tutsun...*

“Ya‘nî **ḳabirlerde** olan meyyitler ḳabirlerinden çıkarıldığında...” (KA: 11b/5) =

***Kabirlerde** olan ölümler kabirlerinden çıkarıldığı zaman...*

“Ëy yigit ḥālün aḥvālün nedür niçün bu ḥâlde yürürsin **şoḳaklarda** gezersin.” (KA: 61a/1) =

*Ey yiğit halin ahvalin nedir? Niçin bu halde yürürsün? **Sokaklarda** gezersin?*

“...**Aylarda** yüz bin reke‘at namâz kılmışça şevâbı vardır ve her kim ramazanda bir yetime yâḥūz bir fakîre geyüre Ḥak Ta‘âlâ ol kişiye yedi yüz bin ḥil‘at geyüre.” (KA: 85a/15-1) =

*... **Aylarda** yüz bin rekât namaz kılmışçasına sevabı vardır. Her kim ramazanda bir yetime yahut bir fakire giydirse Hak Teâla o kişiye yedi yüz bin kıyafet giydirir.*

“Evinün her tarafına kırık eve degin nafaḳaların ve kisvelerin vèürdi ve **bayramlarda** ḳurbân gönderirdi.” (KA: 157a/13-14) =

*Evinin her tarafına kırk eve yetecek nafakalar ve kıyafetler verirdi ve **bayramlarda** kurban gönderirdi.*

2.3.5.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Köşk **önünde** meydânı bezediler, ḥarîr zîbâ döşekler döşediler.” (KY: B29v12-292) =

*Köşk **önünde** meydanı süslediler; ipek süslü döşekler döşediler.*

“Hāzīne-dār aydur ben varur idim, Yūsufun **katında** durur idim.” (KY: B32r14-302)=

*Hazinedar söyler: “Ben varırdım; Yusuf’un **huzurunda** dururdum.”*

“Hemān-dem Firdevs içre hūrlar kēzer, **ayağında** mercān halhāl koşar ėmdi.” (KY: B36r12-317) =

*Herzaman Cennet içinde huriler gezer; şimdi **ayağında** mercan halhal koşar.*

“Mü’min **göğlinde** berkinmiş olur.” (BH: B7b/2) =

*Mümin **gönlünde** sağlamlaşmış olur.*

“**Göğlünüzde** tevḥīd birle īmān var; **Dilünüzde** benüm sözüm birle Qur‘ān var.” (BH: B58a/14) =

***Gönlünüzde** tevhit ile iman var, **dilinizde** benim sözüm ile Kuran var.*

“Ol ‘İzzeti **ḥazretinde** mülki **memleketinde** ḥazret-i Muḥammedi Muṣṭafā’dan ‘azīzraḳ kimse yokdurur.” (BH: B163a/14) =

*O izzeti **hazretinde** mülkü **memleketinde** Hazreti Muhammed Mustafa’dan (s.a.v.) aziz kimse yoktur.*

“**Göglümde** senden ayruḳ sığınmadum.” (BH: B212b-251b/1) =

***Gönlümde** senden gayrı sığınmadım.*

“Geldüm, imdi sizün **araguzda** Muḥammed’e kim durur, baḡa eydivērün kim (BH: B217b-258b/4) =

*Artık sizin **aranıza** geldim, bana söyleyiveren ki Muhammed’e (s.a.v.) kimdir.*

“Bizüm **mezhebümüzde** ve Şafī’ī **kıyında...**” (KG: 29b/9) =

*Bizim **mezhebimizde** ve Şafī **kıyında (mezhebinde)**...*

“Namāz borcu **boynında** kalur.” (KG: 44b/9) =

*Namaz borcu **boynunda** kalır.*

“Kim **katunuzda** müşk ve ‘anber ḳoḳusıdur ve oruç dutmaḳ vaktlerde öküṣ fazla var.” (KG: 54b/10) =

***Katınızda** oruç tutmak müşk ve anber kokusudur. Çok fazileti var.*

“Eger bir gişi ölüm **hastalığında** vakf itse mālınūñ üçde biri revā olur.” (KG: 117b/1)=

*Eğer bir kişi ölüm **hastalığında** malının üçte birini vakf etse uygun olur.*

“Andan sonra ölse, eger ol gişinūñ malı **sağlığında**...(KG: 139a/1) =

*Ondan sonra ölse, eğer o kişinin malı **sağlığında**...*

“Ebū Yūsuf’uñ bir **rivāyetinde** biş biñ akçadan artuñ ve eksük kılmayalar.” (KG: 149b/5) =

*Ebu Yusuf’un bir **rivayetinde** beş bin akçeden fazla ve eksik yapmayalar.*

“Her kim ki ayıtsa benüm **nazarumda** şehvet yokdur ben hüsñü şüretine bakaram demek hañadur.” (KA: 56a/2) =

*Her kim ki söylese benim **nazarımda** şehvet yoktur, ben güzel suretine bakarım demek hatadır.*

“Hañ Ta’ālā **kelāmında** Yūsuf Peyğamberden Muhammede hañber vērür aydur.” (KA: 57a/5) =

*Hak Teāla **kelamında** Yusuf Peyğamberden Muhammed’e (s.a.v.) haber verir, söyler.*

“Yüz yigirmi dörüt biñ peygamberler **öñünde** ve nice biñ evliyalar **öñünde** ve bī-ħisāb melā’ikler **ħuzurunda** otdan ħamçılar yüz ħamçı uralar.” (KA: 59a/14) =

*Yüz yirmi dört bin peygamber **önünde** ve nice bin evliyalar **önünde** hesapsız melekler **huzurunda** ateşten ħamçılar yapıp yüz ħamçı vuralar.*

“Bir gün deniz **kenarında** gezerken bir ħarınca gördi **ağzında** bir yeşil yaprağ dutup geder.” (KA: 121a/4) =

*Bir gün deniz **kenarında** gezerken **ağzında** yeşil bir yaprak tutup giden bir ħarınca gördü.*

“Benim eki akçam vardur sizūñ **ħatuñuzda** dünyā ise benüm **ħatumda** dünya degüldür.” (KA: 123b/15) =

*Benim iki akçem vardır sizin **katınızda** dünya ise benim **katımda** dünya değildir.*

2.3.5.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Şa‘bān ayı doğdı bilgil ey eyü bende; hürmet êtgil ger var-ısa ‘aķıl **sende**.” (BH: B42a-46a/6) =

*Şaban ayı doğdu bil ey kul eğer **sende** akıl varsa hürmet et.*

“Êy anlar kim **sizde** ‘aķl birle cān var.” (BH: B58a/13) =

*Ey onlar ki **sizde** akıl ile can vardır.*

“Tevhıdden, **bunda** hıç hılāf yokdur musulmānlar arasında.” (KG: 3b/ 10) =

*Tevhitten, **bunda** müslümanlar arasında hiç ayrılık yoktur.*

2.3.6. Ayrılma Durumu

Ayrılma durumu, isimleri, uzaklaşma, ayrılma, kopuş ifadeleriyle fiile bağlayan ektir. Ayrılma durumu yanında karşılaştırma, sebep ve tarz özellikleri ön plana çıkmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde “+dAn” şekli yaygın ve kurallı olmakla birlikte karışık lehçeli eserlerde Doğu Türkçesinin kalıntıları olan “+dIn” biçimine de rastlanır. Ayrılma durum ekinin “+dIn” şekli de yaygın olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz karışık lehçeli eserlerde ek ünsüz uyumuna aykırı kullanılmıştır.

Ayrılma durum eki, genellikle yer tamlayıcısı oluşturarak veya zarf görevi yüklenerek adı fiile bağlayan bir ektir. Ancak, bazen de adı ada bağlar veya kendinden sonraki ad ya da ad soylu sözlerle çıkma grupları oluşturabilir.

Bir oluş ve kılışın çıkış noktasını, hareketinn nereden başladığını bildirir.

Eklendiği adı fiile “-den dolayı, -dığı için” ifadesi ve sebep sonuç ilişkisi ile bağlar.

Zaman gösteren adlarda oluş ve kılışın zamanını bildirir.

Eklendiği adı, fiile bir nesnenin hangi hangi maddeden yapıldığını veya oluştuğunu gösterme ilişkisi ile bağlar.

Eklendiği adı, başka bir ad veya fiile bir bütünün parçasını gösterme veya o bütünden gelme ilişkisi ile bağlar.

Yer ve yön bildiren sözlerde tamlanan ögesi olarak fiildeki oluş ve kılışın yer ve yönünü gösterir.

Ayrılma durumu eki almış bir ad, başka bir ad veya ad soylu kelime ile çıkma grubu oluşturabilir.

Eklendiği adla daha sonra gelen sıfat arasında karşılaştırma ilişkisi kurar.

Ayrılma Durumu Şekilleri

2.3.6.1. +dAn

Taradığımız eserlerde yaygın olarak kullanılan ayrılma durum eki “+dAn” ekidir.

2.3.6.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.6.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“**Ādemīden** körmedim sen şıfatlı, ayt bağa sen kim sen dēp sorar ėmdi.” (KY: B31r9-297) =

İnsanoğlundan senin gibisini görmedim; söyle şimdi bana sen kimsin deyip sorar.

“Bu on kardaş **secdeden** baş kaldırdı, cümlesi közin açdı ‘aqlın dērdi.” (KY: B58r13-404) =

Bu on kardeş secdeden başını kaldırdı; Tamamı gözünü açtı. Aqlını topladı.

“Uçmağ içindedür anın cānı, **dünyādan** intikāl kıldı ėmdi.” (KY: B59r6-407) =

Cennet içindedir onun ruhu, şimdi dünyadan intikal etti.

“Yūsuf aydur yā ‘azīz ne şorar sen, kağı **ilden** kelürsen kañça varur sen.” (KY: B60v15-414) =

Yusuf söyler: “Ey aziz ne sorarsın sen, hangi ilden gelirsın nereye varırsın.”

“Ağlar aydur **ken ‘āndan** kelür idim, mısır şāhı hıdmetine varur idim.” (KY: B61r1-415) =

Ağlar, söyler: “Kenan’dan gelirdim; Mısır şahının hizmetine varırdım.”

“Anı kiydi kırtuldu yalınlıktan, ol köñlegi ‘atāyıldı ol **hālıktan**.” (KY: B72r9-460)=

Onu giydi çıplaklıktan kurtuldu, o gömlek Hālıktan hediye idi.”

“Yusuf aydur reyyān beni ağırladı, **zindāndan** çıkardı mülket vērđi.” (KY: B74v10-470) =

“Zindān ‘azābından ne hikmet durur kim **zindāndan** çıktığına şükür kıldı ve **kuyudan** çıktığına.” (BH: B185a-216b/4) =

*Zindan azabından ne hikmet vardır ki **zindandan** çıktığına ve **kuyudan** çıktığına. şüküretti.*

“Bunlara **zamāndan**, **zekāt**den, **oruçdan**, şormak kim anuñ içinde takşırılık kılmışlar durur.” (BH: B186-217a/14-15) =

*Bunlara **zamandan**, **zekât**tan, **oruç**tan sormak ki onun içinde eksiklik kılmışlardır.*

“Ol mirās kim mü’minler kim **mevliden** ‘**uqbādan** buldılar.” (BH: B190b-223a/8)=

*O mirası ki müminlerden ki **mevladan ukbadan** buldular.*

“**Ḳāf**’dan **Ḳāf**’a **maşrıḳdan** mağribe deġin, ‘**Ulvi**’den Süreyya’ya deġin, evvelden āhire deġin niçe halklar cānı kim varısa...” (BH: B250a-269b/9) =

***Kaf**’tan **Kaf**’a **maşrıktan** mağribe deġin, **Ulvi**’den **Sürayya**’ya deġin, **evvelden** ahire deġin nice halklar canı kim varsa...*

“Ve tahāret iki dürlüdür: Birisi **ḥadeşden** ve birisi **cenābetden** arınmakdur.” (KG: 4a/3) =

*Ve temizlik iki türdür. Birisi **hadesten** ve birisi **cenabetten** temizlenmektir.*

“Abdest biş **nesneden** sınır: **sidükden**, dübür yolından **ġayıḳdan** ve **ḳusmaḳdan** ve **ḳandan** ve bişinci namāz içinde ḳaḳkaha idüp **ġülmekden**.” (KG: 9b/2) =

*Abdest beş **nesneden** kırılır: **idrardan**, **hayzdan**, **kusmaktan**, **kandan** ve **kahkahayla ġülmekten**.”*

“Barmaḳların kıbledin yaña duta nitekim ḥaberdür **Peyġamber**’den böyle kılırdı.” (KG: 15a/12) =

*Parmakların kibledeñ yana tutmalı. Nitekim **peygamberden** böyle haber geldi.*

“Kim ol yirden çıkar olsa aşlık arpa, taru **yaşdan-kurudan**, **azdan-çoḳdan** görmiş olıcak.” (KG: 63b/5) =

*Kim o yerden çıksa aşlık, arpa, darı, **yaştan-kurudan**, **azdan-çoḳtan** görmüş olacak.*

“Ölü issi evine gelicek **du‘ādan** ve **sadaḳadan** ve **ḥayrdan** ölüyü anmak gerekir. (KG: 166b/2) =

*Ölü sahibinin evine gelecekler **duadan, sadakadan, hayırdan** ölüyü anmak gerekir.*

Müzdelifeden Mināya giderler ol mevzi‘de (KA: 11a/9) =

*O mevzide **Müzdelife’den** Mina’ya giderler.*

“Ve aña dünyāda bir nesne beñzemezdür ve **oğuldan** ve **kızdan** münezzehdür.” (KA: 14a/4) =

*Ve ona dünyada hiçbir nesne benzemez ve o **oğuldan** ve **kızdan** uzaktır.*

“Resül ‘a.m. aydur her kim ki namāzı bir endişesüz aru niyyetle kılsa ol namāz bir **nurdan** şüret olup aña kıyamete değin du‘ā eder.” (KA: 15a/4) =

*Resul (a.s) söyledi: “Kim ki namazı saf bir niyyetle kılsa o namaz **nurdan** bir suret olup ona kıyamete kadar dua eder.”*

“Anuñ şevābını sen söyle dedi Ebū Bekir ayıtdı **Mekkedden** Medīneye degin varınca develer olsa yükleri altın olsa cümlesin Allāh için şadaķ etsen Allāhu Ekber şevābı artuķdur dedi.” (KA: 16b/ 10) =

*Onun sevabını sen söyle dedi Ebu Bekir söyledi: “**Mekke’den** Medine’ye varıncaya değin altın yüklü develeri olsa onları da Allah için sadaka versen Allah büyük sevabı çoktur.” dedi.*

“Ol **sebebdan** üzerümüze la‘netler yağardı dañı berekātlar eksülürdi.” (KA: 22b/4)=

*O **sebepten** üzerimize lanetler yağar, bereketler eksilirdi.*

“Âdem **peygâmberden** berü ben anı la‘net edüp **dergâhdan** sürdüğüm sizden ötürü idi.” (KA: 31b/15) =

*Âdem **Peygamberden** beri ben onu lanetleyip **dergâhtan** sürdüğüm sizden ötürü idi.*

“Âdem peygamber cennetde bir loķma ħarām yêdügi-çün **cennetden** sürildi bunca belālar ile geçdi āħir yene ol **ħarāmdan** bir tamlā şehvet ħāşıl oldu.” (KA: 37b/10-11-12) =

*Âdem Peygamber cennetde bir lokma haram yediği için **cennetten** sürüldü. Ahir yine bunca belalarla geçti. O **haramdan** yine bir damla şehvet hâşıl oldu.*

“Oldur kim canavara ok atsa veyā **kâfirdan** yana ok atsa...(KG: 147a/7) =

*Odur ki kim canavara ok atsa veya **kâfirdan** yana ok atsa...”*

2.3.6.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Kıssalardan hikmetlerden** körklüregi uşanmadan dinlemeğa...” (KY: B3r15-190)=

Kıssalardan, hikmetlerden güzel sözlerden usanmadan dinlemeye...

“Hâlık saña rāhatlık rāst vèrdi tahkîk, **şiddetlerden** rāhatlık rāst vèrdi tahkîk.” (KY: B48r12-364) =

Hâlık sana gerçekten rahatlık verdi; hakikaten şiddetlerden rahatlık verdi.

“Güristanlara köp zarı kıldum, **darlardan** darlara çok yügürdüm.” (KY: B65r3-431)=

*Güristanlara çok ağladım, **ordan** oraya çok koştum.*

“Ya ‘kûb sawçı **sizlerden** hasret kördi, elinizden bātil ‘amel çıkar emdi.” (KY: B66v8-438) =

Yakup Peygamber sizlerden hasret gördü, şimdi elinizden batıl amel yanlış iş çıkar.

“Yetimlerin başın şıgarlar, **gönüllerden** hasedi çıkarurlar ve **mâllarından** zekât vèrürler.” (BH: B23a-26a/5) =

Yetimlerin başını okşarlar gönüllerden hasedi çıkarırlar ve mallarından zekât verirler.

“**Nesnelerden** ne gördün, bize eydivèrgil, eyitdi, yâ Resûlu’l-lahi...” (BH: B31a-34b/6) =

Nesnelerden ne gördün, bize söyleyiver, söyledi: “Ey Resulullah...”

“Ol kulun yetmiş bin dürlü yazuğını ol **yazuklardan** kim kendü-y-ile Tanrı ortasındadır.” (BH: B34b-38a/4) =

O kulun yetmiş bin türlü günahını o günahlardan kim kendiyle Tanrı arasındadır.

“Yine **kitâblardan** dört kitâb üründüledi.” (BH: B38b-41b/6) =

Yine kitaplardan dört kitap söyledi.

“Her dürlü **yemişlerden çiçeklerden** yıyı getürür.” (BH: B109b-118b/14) =

Her türlü yemişlerden çiçeklerden yığıp getirir.

“**Mes’elelerden** görmüşüz ola ol gişileri.” (KG: 1b/11) =

O kişileri meselelerden görmüşüz.

“Ve **imāmlardan** birisi eyitdi kim şekke düşdüm ki...” (KG: 17a/7) =

Ve imamlardan birisi söyledi: “Kim şekke düştü ki...”

“Benüm kullarımı ırak **yirlerden** ve uzak **yollardan** geldiler başları tüyi uzayup yüzlerini gözlerini örtüp...” (KG: 64b/5) =

Benim kullarım uzak yerlerden ve uzak yollardan geldiler. Başlarındaki tüyleri uzayıp yüzlerini, gözlerini örtüp...

“Kamu **sözlerden** üç talāk niyyet kılmış olsa üç talāk olur.” (KG: 87b/5) =

Bütün sözlerden üç talak niyet kılmış olsa üç talak olur.

“Evinde tūranlara virse, ol evinde **tūranlardan** hiç nesnesin şakınmaz olsa.” (KG: 108a/9) =

Evinde duranlara verse, o evinde duranlardan hiçbir şeyini sakınmaz olsa.

“Ėy şālīḥ kul Ḥaḳ Subḥānehu ve Ta‘ālā senden hoşnūddur şimden gērū cemī‘i **zahmetlerden** kurtuldun.” (KA: 18a/5) =

Ey salih kul Hak subhanehu teāla senden hoşnuttur. Şimdiden itibaren zahmetlerden kurtuldun.

“Öñünde bir levīḥ turur aña bakar başı yēdi ḳat **göklerden** yukarı çıkmış ēki ayakları yedi ḳat **yerlerden** aşığa ēnmiş bir ēli maşrıḳda bir ēli maḡribde hemān-dem bunu gördüm.” (KA: 22b/15-1) =

Önünde bir levha durur ona bakar. Başı yedi kat göklerden yukarı çıkmış, iki ayakları yerlerden aşağı inmiş bir eli batıda, bir eli doğuda bunu o anda gördüm.

“Her cins **ḥayvānlardan** ve cānıvarlar ve **kullardan** birer çifti gemeye ḳoy dēdi.” (KA: 105a/7) =

Her cins hayvanlardan, canlılar ve kullardan birer çifti gemiye koy.” dedi.

“Ve eger heb anı derseñüz söz uzanur ve hem ḳalan **fāidelerden** ḳaluruz.” (KA: 136a/1) =

Eğer hep onu söylerseniz söz uzar ve kalan faydalardan mahrum kalırız.

“Yā Mūsā Muhammed ümmeti cümle **ümmetlerden** sevgülüdür.” (KA: 149a/13) =
*Ey Mūsā Muhammed ümmeti bütün **ümmetlerden** sevgilidir.*

2.3.6.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Yūsufi kurt yedi dēp işiddürelüm, **atamızdan** artuḡ zārı kılalum ėmdi.” (KY: B6v1-200) =

*Yusuf’u kurt yedi deyip işittirelim, şimdi **atamızdan** fazla ağlayıp sızlayalım..*

“Pādişāh anı bilin, müdām anıḡ **emrinden** çıkmaḡ ėmdi.” (KY: B21r14-256) =
*Padişah onu bilin; şimdi hiçbir zaman onun **emrinden** çıkmayın.*

“Maşlaḡat eyledür suwḡa kirsēḡ, **boyuḡdan** tozan tofraḡ kitsün ėmdi.” (KY: B24r6-267) =

*Maslahat budur ki suya girsēn, şimdi **üzerinden** toz toprak gitsin.*

“Benüm ‘ışkıḡ **hāḡırıḡdan** salumaḡıḡ, benden ayrı kimselere baḡmaḡ ėmdi.” (KY: B27r9-282) =

*Benim aşkıḡ **yüzünden** solmaḡıḡ, şimdi benden başka kimselere bakma.*

“İlimden ve **ḡikmetinden** buḡa bildürdi.” (BH: B2a/2) =
*İlimden ve **hikmetinden** buna bildirdi.*

“**Dīninden**, şeker **dilinden**, incü **dişinden**, ḡaber vērür kim ‘ilm üç dürlüdür.” (BH: B4b/10) =

***Dininden**, şeker **dilinden**, inci **dişinden**, haber verir ki ilim üç türölüdür.*

“Sizüḡ **nefsüḡüzden** peygambere eyitdi mü’ minlere eyitdi.” (BH: B79b/11) =
*Sizin **nefsinizden** peygambere söyledi. Müminlere söyledi.*

“Anam daḡı bir ayruḡ er aldı, **atamdan** ḡalan mālı düketdi, yēdi.” (BH: B103a/9) =
*Anam dahi bir ayrı er aldı, **atamdan** kalan malı tüketti, yedi.*

“Dīvānına yazalar ve iki biḡ yazuḡ anuḡ **dīvānından** yuyalar.” (BH: B105b/9) =
*Divanına yazalar ve iki bin ḡünah onun **divanından** sileler.*

“Eḡer cünüb ya ḡayḡ ‘avrat **suyundan** ve **ḡabından** su içse ol su murdār olmaz.”
 (KG: 5b/10) =

*Eğer cünüp veya hayz kadın **suyundan** ve **kabından** su içse o su murdar olmaz.*

“Ve kaçkırı karavaş kim **çelebisinden** oğlan toğursa, andan çelebisi ölse ya āzād kılsa anı üç hayz vācib olur.” (KG: 84b/13) =

*Ve hangi cariyeye **efendisinden** oğlan doğursa, ondan sonra efendisi ölse ya azad etse ona üç hayız geçirmek vacip olur.*

“Avratuñ ‘iddeti geçmedin bu er ölse ol ‘avrat **erinden** mīrās yimez.” (KG: 88a/10)=

*Kadının iddeti geçmeden bu er ölse, o kadın **erinden** miras yemez.*

“Eyitse benüm **ölümünden** sonra sen āzādsın dise ol kul müdebber olur.” (KG: 93a/5) =

*Söylese: “Benim **ölümünden** sonra sen serbestsin dese.” O kul müdebber (azat olması efendisinin ölümüne bağı köle) olur.*

“Ben kabinüm **erümden** aldım dise dürüst olmaz.” (KG: 139a/7) =

*Ben hediyemi **erimden** aldım dese doğru olmaz.*

“Dünyā **zahmetinden** ve dahı nefis-ile şeytan **fitnesinden** ve yavuz komşular **şerrinden** ve münāfıklar **kahrından** der.” (KA: 18a/2-3) =

*Dünya **zahmetinden**, nefis ile şeytanın **fitnesinden** ve yavuz komşuların **şerrinden** ve münafıklar **kahrından** der.*

“Senüñ **şerrüñden** kurtulmadık deye benüm Teñrüm yerleri ve gökleri yaradan Allāhdur.” (KA: 19a/1) =

*Senin **şerrinden** kurtulmadık benim tanrım yerleri ve gökleri yaratan Allahdır der.*

“Dörüt ayaklı eşekler ve sığırlar gibi yemeğe içmeğe taldılar benüm ‘ibādetimden yüz dönderdiler.” (KA: 34a/3) =

*Dört ayaklı eşekler ve sığırlar gibi yemeye içmeye daldılar. Benim **ibadetimden** yüz çevirdiler.*

2.3.6.1.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Ey dirīga atam ya‘kūb kaldı mahrūm, **bundan** sonra beni kandan körer emdi (KY: B8r11-205) =

*Ey esirgeyen, atam Yakup mahrum kaldı; artık **bundan** sonra beni nereden görür.*

“Andan **mundan** hîç nesne bulamaduk, cümlesin ol kurt yemiş derler şimdi.” (KY: B12v11-222) =

*Ondan **bundan** hiçbir şey bulamaduk, şimdi tamamını kurt yemiş derler.*

“**Benden** aña artuk hürāmet kılğıl, bu bizüm oğlanımız olsun ėmdi.” (KY: B32v11-303) =

*“**Benden** ona artık hürmet kıl, bu bizim çocuğumuz olsun.” dedi.*

“Yā firîştelerüm diley **benden** ne dilerseñüz kabûl kılayım.” (BH: B14-16b/2) =

*Ey meleklerim dileyin **benden** ne dilerseñiz kabul edeyim.*

“Bir ġarîb söz dahı **benden** eşitgil, eyle okudum kitāb içinde, kaçan receb ayı gelse görüp mü’minün göñlü gülse, oruç tutup tã‘at kılsa...” (BH: B32b-36a/7) =

*Bir garip söz dahi **benden** işit, öyle kitap okudum ki içinde ne vakit recep ayı gelse görüp müminin gönlü gülse, oruç tutup, ibadet etse...”*

“**Senden** artuk çāre yokdur ve hiç kimsenün **senden** artuk kudreti yokdur.” (BH: B42a-46a/1) =

***Senden** başka çare yoktur ve hiç kimsenin **senden** başka kudreti yoktur.*

“**Benden** ayırduğın yok-udı, imdi baban seni **benden** ayırısar.” (BH: B134b-123a/8)=

***Benden** ayırdığın yoktu, şimdi baban seni **benden** ayıracak.*

“Aña beñdeş yok, oğlı, kızı yok ve **kimseden** doğmadı.” (KG: 2b/9) =

*Ona benzer yok, oğlu kızı yok ve **kimseden** de doğmadı.*

“Şunlara kim kitāb inmemişdür **anlardan** ‘avrat alman.” (KG: 71a/2) =

*Şunlara kitap inmemiştir. **Onlardan** kadın almayın.*

“Ya sen ayrısın veyā sen **benden** uzaklaştın ve ben dahı **senden** uzaklaştım.” (KG: 86a/3) =

*Ya sen ayrısın veya sen **benden** uzaklaştın; ben dahi **senden** uzaklaştım.*

“Gişi **bizden** degül didi ve dahı Peyğamber -‘aleyhi’s-selām- eyitdi.” (KG: 169a/9)=

*“Kişi **bizden** değil” dedi ve dahi Peyğamber (s.a.v.) söyledi:*

“Emîr eyledi bir ay geçdi **anlardan** haber gelmedi.” (KA: 10b/12-13) =

*Emretti. Bir ay geçti. **Onlardan** haber gelmedi.*

“Haḳ Subḥānehu ve Ta‘ālā **senden** hoşnūddur şimden gerü cemī‘i zaḥmetlerden kurtulduḡ.” (KA: 18a/5) =

*Hak teala **senden** hoşnuttur. Şimdiden sonra tüm zahmetlerden kurtuldun.*

“Âdem Peygamberden berü ben anı la‘net edüp dergāhdan sürdüḡüm **sizden** ötürü idi. (KA: 31b/15) =

*Âdem Peygamberden beri ona lanet edip dergâhtan sürdüḡüm **sizden** dolayı idi.*

“Siz benüm envā‘-ı dürlü iḥsānumı ve ḥayrumı koyup **benden** gayrıya meşḡul olursız.” (KA: 32a/6) =

*Siz benim çeşitli iyiliklerimi hayrumı koyup **benden** başkasıyla meşḡul olursunuz.*

2.3.6.2. +dIn

Eski Anadolu Türkçesinde “+dAn” şekli yaygın olmakla birlikte incelediğimiz eserlerde Eski Türkçenin kalıntıları olan “+dIn” biçimine de rastlanır. Ayrılma durum ekinin “+dIn” şekli Doḡu Türkçesinde yaygın olarak kullanılmıştır. Çalışmada incelenen eserlerde de örnekleri bulunmaktadır.

2.3.6.2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.6.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Melik bunu işitüp özi köyer, **Yūsufdın** artuḡrak özi yıḡlar.” (KY: B17v9-242) =

*Melik bunu işitip içi yanar; **Yusuf’tan** daha çok ağlar.*

“Yūsufi körmege ḥile kıldı, ol **sebebdin** yūsufi körer emdi.” (KY: B25r17-275) =

*Yusuf’u görmek için hile yaptı; şimdi o **sebepten** Yusuf’ı görür.*

“Ḳatarlaşu ikisi eve kirdi, **sewünmekdin** ol ‘avratıḡ uşşı kitdi.” (KY: B73r13-465)=

*Arka arkaya ikisi eve girdi; o kadının **sevinçten** akli gitti.*

“Barmaḡların **ḡıbledin** yaḡa duta nitekim ḡaberdür Peyḡamber’den böyle ḡılurdi.” (KG: 15a/12) =

*Parmaklarını **ḡıbleden** yana tutmalı. Nitekim peygamber de böyle yapardı.*

“Ehl-i Kaba namāz kılurlar ıdı **Beyte’l-Makdis’din** yaña ferman geldi.” (KG: 28a/1)=

*Ehli kab namaz kılurlar idi. **Beytü’l-Makdis’ten** yana dönmeleri için fermân geldi.*

“Avrat saçını iki bölük kılup iki **yañadın** göksine bırağalar.” (KG: 36b/15) =

*Kadınlar saçını iki bölük yapıp iki **yandan** göğsüne bıraksınlar.*

“Er cenazesin **İmāmdın** yaña koyalar ve murāhık oğlan cenāzesin anuñ ardında koyalar.” (KG: 40a/4) =

*Erkek cenazesini **imamdan** yana koysunlar ve oğlan cenazesini onun ardında koysunlar.*

2.3.6.2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde

“**Ayağındın** yaña götüreler ve ölünüñ yönin kibleye karşı koyalar.” (KG: 36a/13) =

***Ayağından** taraf götüreler ve ölünün yönünü kibleye karşı koyalar.*

“Yine ölülerüñ **ardındın** yaña geçüp dañi du‘ā dileye bu ölüler içün ve kamu musulmānlar içün.” (KG: 167a/14) =

*Yine ölülerin **ardından** yana geçip dua edeler, bu ölüler için ve bütün Müslümanlar için.*

2.3.6.2.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Zālimlerdin** kurtulmağa ne kılayın, ħudāvende fazlın birle kırtar emdi.” (KY: B20r5-251) =

***Zalimlerden** kurtulmak için ne yapayım; şimdi efendim fazlın ile kırtar.*

2.3.6.2.1.4. Zamirlerde Kullanılışı

“Anlar aydur bu sözi bizge aymağıl, ayā yūsuf **bizdin** rahīm uрманmağıl.” (KY: K9v7-213) =

*Onlar söyler bu sözü bize söyleme; ey Yusuf **bizden** merhamet umma.*

2.3.7. Araç-Birliktelik Durumu

“+(I)n” Eski Türkçede asıl birliktelik ekiydi. Ünsüzle biten sözcüklerde araya yardımcı ünlü alır. Daha sonra Uygur döneminde kalıplaşma sonucu birle “<bir+le” biçimi de ortaya çıktı. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ile edatından gelişen “+la/+le” biçimi

kullanılmaya başlandı Ancak o dönemden başlayarak yerini ile edatının ekleşmiş şekline aşamalı olarak bırakmıştır. Ekin eski şekli olan “+(I)n” da “+la/+le” şekliyle birlikte kullanılmaya devam etmiştir.

Bu ek Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış olarak, daha çok, zaman bildiren belirli kelimelerde yaşamaktadır. Zaman belirten kelimelerde ekin fonksiyonu belirsizdir.

“*ansız+ın, yaz+ın, kış+ın, ilk+ın, gündüz+ün*”

Araç-Birliktelik Durumu Şekilleri

2.3.7.1. +IA

İle edatının ekleşmesi yoluyla ortaya çıkmış bir durum ekidir. İsmi yükleme bağlarken hareketin, ne ile, kiminle, nasıl, ne zaman yapıldığını bildiren ektir. Bu bakımdan zarf görevi üstlenen bir ektir.

Her zaman ismi fiile bağlar. Edatın ekleşme süreci, Eski Türkçe döneminde kullanılmaya başlamıştır. Bu Araç-birliktelik vasıta eki Oğuz Türkçesinin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

2.3.7.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.7.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Yarlı ya ‘küb ol kurdı kördi ise, **hasretle** aña karşı vardı ise.” (KY: B13r10-224) =

*Yaralı Yakup o kurdu gördüyse; **hasretle** ona karşı vardı ise.*

“**Yūsuf**la haberleşür söz oğur, hāl ü ahvālın cümlesin bilür emdi.” (KY: B14r1-227)=

***Yusuf**la haberleşir söz söyler; şimdi hāl ve ahvalinin cümlesini bilir.*

“Yusuf aydur yedi yıl uçuzlık ola, elvān elvān **ni‘metle** ‘ālem tola.” (KY: B49v12-370) =

*Yusuf söyler: yedi yıl ucuzluk olacak; âlem çeşit çeşit **nimetle** dolacak.*

“Andan anlar başların kaldurdılar, her birisi **yūsuf**la yığlaştılar.” (KY: B72r2-459)=

*Ondan sonra onlar başlarını kaldırdılar; herbirisi **Yusuf**la beraber ağlaştılar.*

“Ol kıl sevābdan her hālde maḥrūm olmaya, anuḡ-ḡun kim ol kāfer birle çalışmak durur, bu **nefis**le çalışmak durur.” (BH: B105b-114b/12) =

O kul sevaptan her halde mahrum olmaya, onun için o kâfir ile çalışmaktır. Bu nefisle savaşımdır.

“Sen benimle bilesin sen **kulduğulla** beni böyle seversin ben pâzişâhlığum birle seni dağı artuğ severem.” (BH: B178a-208a/2) =

*Sen benimlesin, beni **köleliğinle** böyle seversin, ben padişahlığımla seni daha çok severim.*

“Namâz kılsa gerek **dünle** veya **gündüzle** Ebû Hanife kavlinde...” (KG: 22a/7) =

*Ebu Hanife mezhebinde gerek **gece** gerek **gündüzle** namaz kılsa...*

“Eğer **karavaşıla** bile âzâd er ortasında oğlan olsa, oğlan hükmi anası gibi olur.” (KG: 71b/6) =

*Eğer **cariye ile** hür erkek arasında çocuk olsa çocuğun hükmü annesi gibidir.*

“**Çamçı-y-ıla** ya **çomağ-ıla** ya **taş-ıla** ya **yumruğ-ıla** veyâ **depme-y-ile** öldürse...” (KG: 147b/9) =

***Kamçıyla**, ya **çomakla**, ya **taşla**, ya **yumrukla** veya **tepmeyele** öldürse...*

“Her kim ki namâzı bir endişesüz aru **niyyetle** kılsa ol namâz bir nurdan şüret olup aña kıyâmete değin du‘â eder.” (KA: 15a/3-4-5) =

*Her kim namazı saf bir **niyetle** kılsa o namaz nurdan bir suret olup ona kıyamete kadar dua eder.*

“Ëy la‘în gerçi seni **gözümüzle** görmedük ve illâ sen azdurdun.” (KA: 21a/3) =

*Ey şeytan gerçi seni **gözümüzle** görmedik muhakkak sen azdırdın.*

“Anı **yemekle** bir dürlü ‘azâb çeker ammâ süci **ichmekle** küfür söyler.” (KA: 43a/ 4)=

*Onu **yemekle** bir türlü azap çeker. Ama içki **ichmekle** küfür söyler.*

“Hezâr **ta‘zîm-ile** ve **tevâzi‘la** üstâdınun elin öpdî nice nice duâ‘lar kıldı.” (KA: 57a/1) =

*Yüzbin **tazimle** ve **tevazuyla** üstâdının elini öptü. Nice duâ etti.*

“Allâhu Ta‘âlâ **ümmeümle** od içinde ne işler bilem dèdi.” (KA: 77b/6) =

*Allahu Teâla **ümmeümle** ateş içinde ne işler. Bileyim dedi.*

2.3.7.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

“İsrā’ilden Yūsufı dilediler, **bizümle** beyle varsun derler emdi (KY: B5v5-196) =

*İsrailoğullarından Yusuf’u istediler; şimdi **bizimle** böyle varsin derler.*

“Ya’küb aydur ol eyle olmaz imiş, yūsufum **sizünle** varmaz imiş.” (KY: B5v16-198)=

*Yakup söyler: “O öyle olmaz imiş; Yusuf’um **sizinle** varmaz imiş.”*

“Melik duğar **anuçla** beyle vardı, düzin çöküp hıdmetine el kavşurdu.” (KY: B21r3-255) =

*Melik Dugar **onunla** böyle vardı; diz çöküp hizmetine el kavuşturdu.*

“**Benümle** beyle va’de kılmış idi, ne ma’niden va’dine ol hilâf kıldı.” (KY: B29r6-290) =

***Benimle** böyle vaadleşmişti; Niçin sözünü tutmadı?*

“Recep ayı kandile beñzer kim **añunla** çırāğı mescide götürürler.” (BH: B28a/13-14)=

*Recep ayı kandile benzer ki **onunla** kandili mescide götürürler.*

“Tenünüzde üküş yazuk birle ‘işyān var; **Benümle** sizün arañuzda ‘ahd u peymān var.” (BH: B58a/15) =

*Teninizde çok günah ile isyan var, **Benimle** sizin aranızda yemin var.*

“Bu ‘acebdür kim siz **anuçla** şulh étdünüz aña dost oldunuz bana düşmāñ oldunuz emdi.” (KA: 32a/2) =

*Bu ne garip bir şeydir siz **onunla** anlaştınız. Şimdi ona dost oldunuz bana düşman oldunuz.*

“Çalabum **bunuçla** benüm yüzüm ağart.” (KA: 40b/7) =

*Tanrım **bununla** benim yüzümü ağart.*

“Ëy yigit gel gönül vēr **bizümle** yār ol eki cānipden murād hāşıl ola.” (KA: 61a/9-10) =

*Ey yiğit gel gönül ver, **bizimle** sevgili ol. İki yönden murad hâsıl olsun.*

“Bir cemîle ‘avrat oturur anuñ karşısında maḥbûbe cariyeleri ayagın durur şol **benümle** gelen qarı illerü vardı ayıtdı.” (KA: 64a/8-9) =

*Bir güzel kadın oturur, onun karşısında sevgili cariyeleri ayakta durur. O **benimle** gelen ihtiyar ileri vardı söyledi.*

2.3.7.2. +(I)n

Araç-birliktelik durumunun en eski kullanım şeklidir. İncelenen karışık lehçeli eserlerde araç-birliktelik vasıta ekinin diğer şekilleriyle birlikte kullanıldığı görülmüştür.

2.3.7.2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.3.7.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Velikin kesek birle ya taş birle **gündüzin** arıtsa revā olur.” (KG: 8b/12) =

*Velakin ya sert toprak parçasıyla ya taşla **gündüz vakti** temizlese uygun olur.*

“Ol su anuñ olur, velikin ol suyı şatmak ve **yalğuzın** mülk edinmek revā olmaz.” (KG: 98b/1) =

*O su onun olur, velakin suyu satmak ve **yalnız** mülk edinmek uygun olmaz.*

“Müşkülün olduğu **vaktin** el kavşurup ol yüce dergâha karşı huşû‘-ıla ḥav-ıla turgıl.” (KA: 94a/8) =

Müşkülün olduğu zaman ellerini açıp yüce dergâha karşı huşu ile korkuyla dur.

“**Vaktin** nice edersin dedi Mūsā ‘a.m. ayıtdı her kaçan kim bir müşkülüm olsa varup Allāh ḥazretine müşkülüm ‘arz ederem ol daḥı lütfundan aydı.” (KA: 93b/14-1) =

“**Vaktin** nasıl geçirirsin dedi.” Musa söyledi: “Ne zaman bir müşkülüm olsa onu arz ederim o dahi bana lütfundan verir.” dedi.

2.3.7.3. Birle / Bile / Birlen / Bilen Edatı

Eski Anadolu Türkçesinde ile edatından gelişen “+lA” biçimi yaygın araç-birliktelik eki olarak kullanılırken karışık lehçeli eserlerde araç-birliktelik görevinde çoğunlukla birle edatı kullanılmıştır.

“Yā ḥātun sen şabr kılğıl derler, şabr **birle** murād ḥāşıl olur emdi.” (KY: B29r9-290)=

*Ey hatun sen sabırlı ol derler; şimdi sabır **ile** muradın hâsıl olur.*

“İdi saña ulu mülk rûzî kıldı, dükel işi ihsân **birle** işler emdi.” (KY: B53v1-384) =
*Yaratıcı sana büyük mülk nasip etti şimdi, bütün işi **ihsanla** yapar.*

“Du‘ā **birle** telim ‘āşī rahmet bulur, mağfirete şayeste olur emdi.” (KY: B78v13-484)=

*Dua **ile** pek çok asi rahmet bulur; şimdi Allah’ın bağışlamasına layık olur.*

“Varun virdi kısmet **birle** ve öldürdi heybet **birle** ve yine diri kıla ibret **birle**.” (KG: 2b/14) =

Kısmetle varını verdi ve heybetle öldürdü ve yine ibretle diriltti.

2.3.8. Eşitlik Durumu

Eski Türkçede “+çA” biçiminde kullanılan eşitlik durumu eki, incelediğimiz karışık lehçeli eserlerde “+CA” şeklindedir. Bu durum, eklendiği ad ile fiil veya cümlelerin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan farklı niteliklerde eşitlik ilgisi kurma durumudur. Bu ek zamanla bir yapım ekine dönüştüğü için, ad çekiminde kullanılışı hayli sınırlanmıştır.

Korkmaz, bu ekin başlıca işlevlerinin eşitlik, benzerlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, göreceli eşitlik ve karşılaştırma olduğunu söyler. (2009, s. 25)

2.3.8.1. +CA

2.3.8.1.1 İsimlerde Kullanılışı

2.3.8.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Ol nikâh hemîşe yaraşmaklık olur. **Diledügince**.” (KG: 72b/3) =

*O nikâh daima uygun olur, **dilediğince**.*

“Eğer anuñ kamu **bahasınca** mâlı kalsa âzâdlık bulmuş olur.” (KG: 93b/9) =

*Eğer onun bütün **değerince** malı kalsa azatlık bulmuş olur.*

“Bu za‘îf kuldân dilediler kim Türk **dilince** bu fenn içinde bir kitâb eyleyem ve **iktidârumca** nükte ve nazâyir söyleyem.” (BH: B2a/Y2a-5) =

*Bu zayıf kuldân dilediler. Türk **dilince** bu ilim içinde bir kitap yazayım ve **iktidarımca** nükte ve nazireler söyleyeyim.*

“Ma’nî budur kim buyurdılar, başa halk birle çalışmak tâ lâ ilâhe illallah **dinince**, kaçan kim bu kelimeyi eyitseler kurtıla benden bunların cânları dağı malları, dedi.” (BH: B11/12) =

*“Mânâ budur ki buyurdular, bana halkla çalışmak lailaheillah **denince** ne zaman bu kelimeyi söyleseler benden bunların canları malları dahi kurtula.” dedi.*

“Seherde yâz kılar kuşlar ol bir Çalab’ı Şabâhın ne yatarsın yok mı dilün kuş **dilince**.” (BH: B13a/14b-4) =

*Seherde kuşlar o bir Çalab’ı zikrederler, sabah vakti ne yatarsın kuş **dilince** dilin yok mudur?*

“İnşâfa gelüp **hoşça** derilsenüz idi zîrâ ben **neçelerden** arta kalmışam.” (KA: 115a/12) =

*İnsafa gelip **hoşça** toplansanız, zirâ ben **nicelerden** arta kalmışım.*

“Ol bayramları gelicek cem’isi mâllu **malınca** yeyicek ve içecek götürlerdi.” (KA: 99b/9) =

*O bayramları gelince, tamamı mallı **malınca** nesi varsa yiyecek ve içecek götürürlerdi.*

“Hemân sâ’at deniz içinden bir **yaşlıca** kurbağa geldi ağzın açdı ol karınca anuñ ağzına girdi.” (KA: 121a/6) =

*O anda deniz içinden bir **yaşlıca** kurbağa geldi, ağzını açtı, o karınca onun ağzına girdi.*

SORU EKİ

Hem isim, hem de fiil işletme eki olan “-mı, -mi” soru ekinin vokali daima düz ünlüdür. Soru işlevi gören “mI” ekinin araştırmacılar tarafından sözcük mü ek mi olduğu ile ilgili farklı görüşler vardır:

Bazı araştırmacılar mI’yı soru eki olarak kabul ederken bazıları farklı sözcük türleri arasında göstermiştir. Bu görüşleri altı maddede belirtebiliriz: 1. Ek olarak kabul edenler, 2. Edat olarak kabul edenler, 3. Hem ek hem edat olarak kabul edenler, 4. Zarf olarak kabul edenler, 5. Hem zarf hem edat olarak kabul

edenler, 6. Hem ek hem bağlaç olarak kabul edenler Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te ise “mı, mi” madde başı olarak alınmış ancak hangi türde olduğu belirtilmemiştir. “mI’nın bu kadar farklı türde ele alınması veya tür belirtilmemiş olması konunun incelenmeye değer olduğunu göstermektedir. (Baran, 2017)

Ergin, soru eki ismin soru şeklini yapan işletme eki olduğunu söyler. İsim fiile soru şeklinde bağlanmak için daima sonuna soru eki alır. Soru eki daha çok fiil işletme ekidir. Bu ek edat menşeli olup sonradan ekleşmiştir. Hem isimleri, hem fiilleri işleklik sahasına alan umumi bir işletme eki durumundadır. İşletme ekleri içinde şümulü en geniş olan ektir. Vokal uyumuna bağlı olarak -mı, -mi, -mu, -mü şekline dönüşebileceğini belirtir. Ergin mu edatından gelen soru ekinin Eski Türkçede -mu, -mü şeklinde yalnız yuvarlak vokalli olduğunu ve uyuma bağlı olmadığını Eski Anadolu Türkçesinde ise daima düz vokalli olarak -mı, -mi şeklinde olduğunu söyler. (1998, s. 243)

Korkmaz, soru ekiyle ilgili olarak “Çekimli fiillerde olduğu gibi adlarda da soru mI ekiyle karşılaşılır. Bu ek bir işletme ekidir. Yalın durumdaki adlara gelebildiği gibi, iyelik ve çekim ekleri almış adlardan sonra da gelebilir ve addan ayrı yazılır. Ekin ad çekim eklerinden sonra da gelebilmiş olması edat kökenli olduğuna işaret sayılmaktadır. Vurgusuz olan soru eki, adlarda öteki işletme eklerinden sonra yer alır. Bu bakımdan kapsamı en geniş olan işletme ekidir.” Ayrıca Korkmaz, soru eki mI’nın soru işlevi dışında cümlenin anlamıyla ilgili olarak anlatıma hayıflanma, merak, öfke, şaşkınlık, şüphe, yalanlama, pekiştirme, pişmanlık, olumsuzluk, olasılık gibi ifadeler de kattığını söyler. (2009, s. 329)

İncelediğimiz dört eserde bu ekin örnekleri bulunmaktadır.

Araştırmacıların çoğunluğunun mI’yı ek olarak kabul etmesinden dolayı tezde bu ek işletme eki olarak alındı. İncelenen dört eserde bu ekin hem fiil hem de isim çekim eki örnekleri vardır. Ancak isim çekim örnekleri sayısı azdır.

2.4.1. mI, mU

2.4.1.1. İsimlerde Kullanılışı

2.4.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Ol firışteler aña eydür, sen **ulu mıduñ**, yā sen **Çalabı mıduñ?**” (BH: B17b-15) =

*O melekler ona söyler, sen **ulu muydun**, ya sen **Tanrı mıydın?***

“Resūlu’llahi evvel **Ka’be’yi mi** ziyāret kılayım yoḥsa **ata mi**?” (BH: B183a-213b/11) =

*Resulullah evvel **Kabeyi mi** ziyaret edeyim yoksa **ata(yı) mi**?*

“Bu düşün **dürüst mi** durur, yoksa **şeytān mı** gösterdi yārenler eydür.” (BH: B217b-12) =

*Bu düşün **doğru mudur**? Yoksa **şeytan mı** gösterdi. Yarenler söyler:*

“Kaçan kim çur tenden su inse tona dökülse bilmeseler kim ol su **arı midur** ya **degül midür**?” (KG: 9a/6) =

*Her ne zaman hasta tenden su inse, elbiseye dökülse, bilmeseler kim o su **temiz midir**? Ya **değil midir**?*

“Murdar nesne şonı murdar mı yaḥu mismil mi?” (KG: 26a/14) =

*Murdar nesne sonu **pis mi** yahut **temiz mi**?*

2.4.1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

“Yūsufum **sen mi** bu hāle düştün emdi.” (KY: B19v2-249) =

*Şimdi Yusuf’um **sen mi** bu hāle düştün.*

“**Ben mi** sevgülüyem yoḥsa **Muḥammed mi** dedi.” (KA: 149a/8) =

***Ben mi** sevgiliyim yoksa **Muhammed mi** dedi.*

“Senüñ muabbetüñ üzerine ben ayıtdum Resūlallāh **sen de mi** korkarsın.” (KA: 36a/12) =

*Senin muhabbetin üzerine ben söyledim: “Resulullah **sen de mi** korkarsın?”*

“Benüm bir zerre miḳdārı ḥayrum var anı **saṇa mı** vëreyin yoḥsa **anlara mı** vëreyin dëye daḥı yolınca gede.” (KA: 107/12) =

*Benim zerre miktar hayrım var onu **sana mı** vereyim yoksa **onlara mı** vereyim diyerek yoluna gider.*

2.4.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

“Yā şırāt **korḳusu mı** var, yā bitı okumak **korḳusu mı** var, sen tağdan daḥı **mı** kuvvetlūsın kim hiç korḳmazsın.” (BH: B248a/14) =

Ya sırat korkusu mu var? Ya amel defteri okumak korkusu mu var, sen dağdan daha mı kuvvetlisin hiç korkmazsın?

“Ümmetim mi sevgölüdür yođsa Muhammed ümmeti mi sevgölüdür.” (KA: 149a/12) =

Ümmetim mi sevgilidir yoksa Muhammed ümmeti mi sevgilidir.

SONUÇ

Karışık lehçeli eserlerde isim çekim eklerini incelediğimiz bu çalışmada, *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yusuf*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede* adlı eserlerdeki isim çekim ekleri taranmıştır. Bu eserlerde geçen isim çekim ekleri tespit edilip bu eklerde görülen farklılıklar incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda şu sonuçlar elde edilmiştir:

1. Karışık lehçeli eserler (*Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yûsuf*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*) hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır.

Kıssa-i Yusuf'u inceleyen araştırmacılar bu eserin "Müşterek Orta-Asya Türkçesinin" en çok karışık lehçeli özelliği gösteren eser olduğunu tespit etmişlerdir. İsim çekim ekleri hususunda yapılan bu tez çalışmasında incelenen eserlerde de bu durum teyit edilmiştir. Bu eserde isim çekim eklerinin Eski Anadolu Türçesinden bu yana görülen farklı şekillerinin tamamının örnekleri mevcuttur. Bu farklılıklar diğer üç metinde *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Kitâb-ı Gunya*, *Kitâb-ı Ata Dede*'de Kıssa-i Yusuf'a göre daha az görülmektedir.

2. Dil bilgisi kitaplarına baktığımızda, isim çekim (ad işletme) eklerinin sınıflandırması konusunda bir birlik olmadığı ve her kaynakta farklı yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir. Araştırmacıların çalışmalarında farklılık gösteren bir diğer konu da durum eklerinin sayısı konusudur. Bizim isim çekim eklerinin işlenişi için baktığımız çalışmalarda bu sayı sekiz ile on üç arasında değişmektedir. Ancak tespitimize göre araştırmacıların çoğu tarafından genel kabul gören durum eki sayısı sekiz veya dokuzdur. Diğer durum eklerinden farklı olarak kimli, kimsiz, sınırlama, sebep gösterme ve karşılaştırma hâli de bazı araştırmacılar tarafından işlenmiştir.

Yalın durum, eksiz olmasına rağmen ismin durum ekleri başlığında araştırmacılar tarafından ilk sırada yerini almıştır. Bu çalışmada da yalın duruma ilk sırada yer verilmiş.

3. Türk dilinde yaygın olarak kullanılan çokluk eki +lAr ekidir. Ancak bazı araştırmacılar tarafından Eski Türkçede (+An, +z) eklerinin de çokluk veya beraberlik ifadesi için kullanıldığı belirtilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından Türk dilinde arkaik bir çokluk (daha ziyade ikizlik) eki olarak kabul edilen ve birkaç kelimede kalıplaşmış taban olarak bulunduğu belirtilen (+z) ekine taradığımız eserlerde de rastlanmıştır. Ancak bu ekler

(+An, +z) kalıplaştığı için çokluk eki olarak alınmamış sadece çokluk eki olarak +lAr ekinin örneklerine yer verilmiştir.

4. Eşitlik durumu ile ilgili olarak birçok araştırmacı bu eki çekim eki olarak kabul etmektedir. Ancak bu ekle ilgili tereddüt yaşayan araştırmacılar da vardır. Bazıları yapım eki olarak almış, bazıları da hem yapım eki hem de çekim eki olarak almıştır.

5. Taranan karışık lehçeli eserlerde iyelik eklerinin kullanılışlarıyla ilgili tespitler şunlardır:

a. Dönemin genel yuvarlaklaşma eğilimleri doğrultusunda 1 ve 2. kişi iyelik eklerinde bağlantı ünlüleri çoğunlukla yuvarlak, bazı örneklerde düzdür.

b. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Oğuz Türkçesinde de 3. teklik kişi iyelik eki üzerine durum eki geldiğinde araya bir ‘n’ sesi gelir. III. tekil kişi iyelik eki, “+sI (n)” dır. Konuyla ilgili çalışmalarda bu ‘n’ ünsüzü durum ekine dâhil edilerek verilmektedir.

6. İlgi eki ünlü ile biten kelimelerden sonra “+nıŋ”; ünsüzle biten kelimelerden sonra “+ıŋ” şeklindedir. İki isim arasında sahiplik ilgisi kuran bu ek Türk dilinde fazla değişmeyen eklerden biridir. Karışık lehçeli eserlerde Doğu Türkçesinin bir özelliği olarak ekin ünlüsü genel yuvarlaklaşma eğiliminin etkisinde kalarak yuvarlaklaşmıştır. “+nUŋ/+uŋ” her zaman yuvarlak ünlülü kullanılsa da bir kaç kelimedede +nİŋ şeklinin kullanıldığı da görülmektedir.

İncelenen eserlerde ünlüyle biten kelimelerden sonra kullanılan +nİŋ, nUŋ ilgi durum eki kimi yerlerde ünsüzle biten kelimelerde de kullanılmıştır.

7. Doğu Türkçesinin etkisiyle belirtme durum ekinin daha çok (+nI) şekli, Oğuz Türkçesinin etkisiyle (+(y)I) şekli kullanılmıştır.

8. Yönelme durum ekinin Doğu Türkçesinin etkisiyle (+gA/+kA), Oğuz Türkçesinin etkisiyle (+A) şeklinin örnekleri incelenen karışık lehçeli eserlerde bulunmaktadır.

9. Oğuz Türkçesinde bulunma durumu eki, Eski Türkçede olduğu gibi “+dA” şeklindedir. Taradığımız eserlerde de ek +dA şeklinde gelmiştir. Bulunma durum eki Türkçenin hemen hemen her döneminde “+dA” şeklindedir. Taradığımız eserlerde de bulunma durumu eki +dA şeklinde gelmiştir. Ekin ünsüzü tonludur ve ünsüz uyumu gerçekleşmemiştir.

10. Karışık lehçeli eserlerde ayrılma durum ekinin “+dAn” şekli yaygın olmakla birlikte Doğu Türkçesinin etkisiyle ekin “+dIn” biçimi de kullanılmıştır.

11. İncelenen karışık lehçeli eserlerde araç-birliktelik ekinin “(In), (+la/+le), (<bir+le-)” bu üç şekline de yer verilmiştir. Karışık lehçeli eserlerde araç-birliktelik görevinde çoğunlukla (<bir+le) edatı kullanılmıştır.

12. Araştırmacıların çoğunluğunun “mI”yı isim çekim eki olarak kabul etmesinden dolayı bu çalışmada bu ek işletme eki olarak alınmıştır. İncelenen dört eserde de bu ekin hem fiil hem de isim çekim eki örnekleri vardır. Ancak isim çekim örnekleri sayısı azdır., *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yusuf*, *Kitâb-ı Ata Dede* adlı eserlerde az da olsa örnekleri mevcuttur. En fazla *Kitâb-ı Gunya*’da geçmektedir

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akkuş, M. (2018). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2006). Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları. Diyarbakır.
- Baran, B. (2017). Soru İşlevi Üzerine. *Turkish Studies*, p. 113-122.
- Beyitoğlu, Y. K. (2021). Karışık Dilli Eserlerin Söz Varlığı. Malatya: İnönü Üniversitesi (Doktora Tezi).
- Bilgin, A. A. (1990). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karışık Dil Unsuru Taşıyan Eserler ve Dil Özellikleri. *Türk Dünyası Araştırmaları* S.69: s.63-76.
- Biray, H. (1999). *Batı Grubu Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, F. (2017). *Türkiye Türkçesi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Buluç, S. (2012). Behcetü'l Hadaik Fi Mevzeti'l-Halayik'den Örnekler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 119 - 131.
- Buran, A., Alkaya, E., & Özeren, M. (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2001). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l- Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Cin, A. (2011). *Ali'nin Kıssa-yı Yûsufı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demircan, Ö. (2004). *Kök-Ek Bileşmeleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Derleme Sözlüğü. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın.
- Erkan, M. (1992). “Behçetü”l-Hadâik”. *İslam Ansiklopedisi*, C. V. , Diyanet. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Yayıncılık.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güneş, İ. (2015). *Karışık Dilli Kitâb-ı Ata Dede Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi (Doktora Tezi).
- Kamus-i Türki. (2022). <https://www.kamusiturki.com/> adresinden alındı
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, M. (2011). Anadolu'da İlk Türkçe Telif Eser. BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2020). *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kubbealtı Lügati. (2022). <http://lugatim.com/> adresinden alındı
- Müfettişoğlu, C. (2006). Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- Özçelik, S., & Erten, M. (1999). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Diyarbakır: Set Matbaacılık.
- Özkan, M. (2014). Türkçe'nin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi. *Türkiyat Mecmuası*, C. 24/Bahar.
- Öztekten, Ö. (2018). Eski Anadolu Türkçesi Yazı dili midir? *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 11, sayı: 24, s. 260-266.
- Pekyürek, H. E. (2019). Behcetü'l-Hadâik fi Mevzeti'l-Halâyik. *Türk Dili Dergisi* Ağustos s. 98-100.
- Sarı, M. E. (2010). Karışık Dilli Eserlere Farklı Bir Bakış. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*.
- Somuncu, M. (2018). *Behçetü'l- Hadayik, (Karşılaştırmalı Oğuzca Metin, Gramer, Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi (Doktora Tezi).

- Tarama Sözlüğü. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2022). *Türkçe Sözlükler*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1994). Anadolu Türk Yazınına Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarhname'nin Tarihlemesi Üzerine . *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, 75-88.
- Türk, V., & Boz, E. (2019). *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Uğurlu, M. (2011). Oğuzca ve Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, p. 123-126.
- Uygur, S. (2003). *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u (Giriş-İnceleme-Metin- Sözlük)*. Erzurum: Yüksek Lisans Tezi.
- Üstünoğlu, K. (2012). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Yaman, H. (2007/14: 184-199). Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'ta Söz Varlığı Üzerine. *Türkbilig*, 2007/14: 184-199.

